

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

ICV 2018: 82.14

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23853-13693ПР від 03.04.2019*

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.**

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 30

Вінниця – 2020

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2018 = 82.14
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2020. Вип. 30. 140 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить до Переліку наукових фахових видань України (додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України 16.05.2016 № 515).

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 9 від 19.02.2020 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Барань Є. Б., кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове) (головний редактор);

Амеліна С. М., доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ) (заступник головного редактора);

Газдаг В. В., доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» Філологія, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Дмітренко Н. Є., кандидат педагогічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Рамбішевська Д., доктор габілітат, професор (Інститут славістики Польської академії наук, м. Варшава, Польща);

Романюк С., доктор габілітат, професор (Варшавський університет, м. Варшава, Польща);

Черничко С. С., доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Забужанська І. Д., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця);

Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Петров О. О., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України, м. Київ);

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Колесников А. О., доктор філологічних наук, професор (Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл);

Сюта Г. М., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник (Інститут української мови Національної академії наук України, м. Київ).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukzapmovo-znavstvo>.

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2020
© Автори статей, 2020

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University

ISSN 2521-1293 (print)
ICV 2018: 82.14
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

*Certificate of registration of a printed
media outlet
Series KB No. 23853-13693ПП of 03.04.2019*

SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University.

Series: Philology
(Linguistics)

No. 30

Vinnytsia – 2020

УДК 80/82 (062.522)

В 48

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2018 = 82.14

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

B 48 Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics) : collection of scientific works / Editor-in-Chief Elizaveta Baran. Vinnytsia : "Firma Planer" LLC, 2020. No. 30. 140 p.

Approved as a printed periodical to the list of scientific professional editions of Ukraine
(addition 12 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 16.05.2016 No. 515).

Recommended by the Academic Council
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
minutes of a meeting No. 9 of. 19.02.2020.

EDITORIAL BOARD

Baran E., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine) (Editor-in-Chief);

Amelina S., doctor of pedagogical sciences, candidate of philological sciences (Ph.D.), professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) (Coordinating Editor);

Gazdag V., doctor of Philosophy of field of the Humanitarian Science Philology, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Dmitrenko N., candidate of pedagogical sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Rambishevskaya D., doctor habilitat, professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland);

Romanyk S., doctor habilitat, professor (University of Warsaw, Warsaw, Poland);

Csernicsko I., doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Shynkaruk V., doctor of philological sciences, professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Horofyanyuk I., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Zabuzhanska I., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Petrov O., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Horodenska K., doctor of philological sciences, professor (Institute of the Ukrainian Language of Ukrainian National Academy of Science, Kyiv, Ukraine);

Zavalniuk I., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Prokopchuk L., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Assistant Editor).

REVIEWERS

Kolesnykov A., doctor of philological sciences, professor (Izmail state university of humanities, Izmail, Ukraine);

Syuta G., doctor of philological sciences, senior research fellow (Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).

Address of editorial board:

Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskogo St., 32, Vinnytsia, Ukraine, 21101;
tel. +380(0432)275589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazpmovoznavstvo>.

УДК 80/82 (062.522)

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2020

© Authors of articles, 2020

**Министерство образования и науки Украины
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского**

ISSN 2521-1293 (печатная версия)
ICV 2018: 82.14
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

*Свидетельство о государственной
регистрации печатного средства
массовой информации
Серия КВ № 23853-13693ПП от 03.04.2019*

**НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ
Винницкого государственного
педагогического университета имени
Михаила Коцюбинского.**

**Серия: Филология
(языкознание)**

Выпуск 30

Винница – 2020

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (печатная версия)
ICV 2018 = 82.14
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-1-140

В 48 Научные записки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского. Серия: Филология (языкознание) : сборник научных трудов / гл. ред. Е. Б. Барань. Винница : ТОВ «фирма Планер», 2020. Вып. 30. 140 с.

Утверждено как печатное периодическое издание, которое входит в Перечень научных профессиональных изданий Украины (приложение 12 к приказу Министерства образования и науки Украины 16.05.2016 № 515).

Рекомендовал к печати Ученый совет Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (протокол № 9 от 19.02.2020 г.).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Барань Е. Б., кандидат филологических наук, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово) (главный редактор);

Амелина С. Н., доктор педагогических наук, кандидат филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев) (заместитель главного редактора);

Газдаг В. В., доктор философии в отрасли «Гуманитарные науки» Филология, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Дмитренко Н. Е., кандидат педагогических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Рамбишевская Д., доктор habilitation, профессор (Институт славистики Польской академии наук, г. Варшава, Польша);

Романюк С., доктор habilitation, профессор (Варшавский университет, г. Варшава, Польша);

Черничко С. С., доктор филологических наук, профессор (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Шинкарук В. Д., доктор филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев);

Горофянюк И. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Забужанская И. Д., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Иваницкая Н. Б., доктор филологических наук, профессор (Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, г. Винница);

Иваницкая Н. Л., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Петров А. А., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Городенская Е. Г., доктор филологических наук, профессор (Институт украинского языка НАН Украины, г. Киев);

Завальнюк И. Я., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Прокопчук Л. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница) (ответственный секретарь).

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Колесников А. А., доктор филологических наук, профессор (Измайльский государственный гуманитарный университет, г. Измаил);

Сюта Г. М., доктор филологических наук, старший научный сотрудник (Институт украинского языка Национальной академии наук Украины, г. Киев).

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 21101, г. Винница, ул. Острожского, 32, факультет филологии и журналистики имени
Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета

имени Михаила Коцюбинского;

тел. (0432) 275-589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukzapmovoznavstvo>.

Статьи поданы в авторской редакции.

При использовании материалов сборника ссылки на «Научные записки» являются обязательными.

УДК 80/82 (062.522)

© Винницкий государственный педагогический
университет имени Михаила Коцюбинского, 2020

© Авторы статей, 2020

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови.....	10
Барань Єлизавета, Барань Адальберт	
Лінгвоукраїністика в науковому доробку угорських мовознавців (на матеріалі праць Шандора (Олександра) Бонкала).....	10
Берегсасі Аніко, Газдаг Вільмош, Черничко Степан	
Методика досліджень у сфері мовної політики.....	20
II. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.....	33
Одарчук Наталія	
Навчальний і виховний потенціал теоретичного курсу «Порівняльна типологія англійської і української мов».....	33
Тимкова Валентина	
Культура наукової української мови в професійному становленні фахівця.....	41
III. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	54
Іваницька Ніна	
Взаємодія компонентів у параметрії категорійних значень обставини як другорядного члена речення: теоретичний та практичний аспекти.....	54
Сога Людмила	
Вираження стилістичних конотацій у структурі лексичної одиниці.....	69
Шапочкіна Ольга	
Семантика предикатних конструкцій на позначення фізичного стану в давньогерманських мовах.....	75
IV. Проблеми діалектології та ономастики.....	85
Гогуленко Олена	
Ономастичні реалії в українському народному героїчному епосі.....	85
Гороф'янюк Інна, Родюк Наталія	
Стереотипні назви людини в центральноподільських говірках.....	94
Павликівська Наталія	
Особливості словотвору в мікрогідронімії.....	101
Ющишина Оксана	
Подільська діалектна лексика як твірна основа прізвищевих назв і прізвищ центральної Хмельниччини.....	108
V. Перекладознавство та міжкультурна комунікація	115
Бідасюк Наталія	
Особливості написання і перекладу англійською мовою анотацій до наукових статей у галузі туризму та країнознавства.....	115
Лехнер Ілона	
Роль концептуальних метафор у концептуалізації поняття «гріх» в угорській мові.....	125
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	135

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory	10
Baran Ielyzaveta, Baran Adalbert	
The Ukrainian language in the scientific works of hungarian linguists (based on the works by Sandor (Alexander) Bonkalo).....	10
Beregszaszi Aniko, Gazdag Vilmos, Csernicsko Istvan	
Research methods in the field of language policy.....	20
II. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistic	33
Odarchuk Nataliia	
Academic and educational potential of the theoretical course “Comparative typology of the English and Ukrainian languages”	33
Tymkova Valentyna	
Culture of scientific Ukrainian language in the establishment a professional.....	41
III. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units	54
Ivanytska Nina	
Interaction of the components in the parametry of the categorical meaning of the adverbial modifies as a subordinate part of a sentence: theoretical and practical aspects.....	54
Soha Lyudmila	
Expressions of stylistic connotations in the structure of a lexic unit.....	69
Shapochkina Olga	
Semantics of predicate constructions for denotation of physical state in Old Germanic languages.....	75
IV. Issues of dialectology and onomastics	85
Gogulenko Elena	
Onomastic realities in Ukrainian folk heroic epic.....	85
Horofyanyuk Inna, Rodiuk Nataliia	
Stereotype nomination of human being in the Central Podillia dialects.....	94
Pavlykivska Natalia	
Specific features of word formation in microhydronymics.....	101
Yushchyshyna Oksana	
Dialectical vocabulary of Podillia as the forming base of surname denominations and surnames of Central Khmelnychna (Khmelnyskyi region).....	108
IV. Translation studies and intercultural communication	115
Bidasiuk Nataliia	
Writing and translating abstracts to scientific articles in the field of tourism and country studies into English.....	115
Lekhner Ilona	
The role of conceptual metaphors in the conceptualization of the concept of sin in the Hungarian language.....	125
INFORMATION FOR AUTHORS.....	135

СОДЕРЖАНИЕ

I. Актуальные вопросы теории языка	10
Барань Елизавета, Барань Адальберт	
Лингвоукраинистика в научном наследии венгерских языковедов (на материале работ Шандора (Александра) Бонкала).....	10
Берегсаси Анико, Газдаг Вильмош, Черничко Степан	
Методика исследований в сфере языковой политики.....	20
II. Когнитивные и коммуникативно-прагматические аспекты лингвистики	33
Одарчук Наталия	
Учебный и воспитательный потенциал теоретического курса «Сравнительная типология английского и украинского языков».....	33
Тымкова Валентина	
Культура научной украинской речи в профессиональном становлении специалиста.....	41
III. Лингвистика текста. Стилистические и контекстуальные проявления лексических и грамматических единиц	54
Иваницкая Нина	
Взаимодействие компонентов в параметрии категорийного значения обстоятельства как второстепенного члена предложения: теоретический и практический аспекты.....	54
Сога Людмила	
Выражения стилистических коннотаций в структуре лексических единиц.....	69
Шапочкина Ольга	
Семантика предикатных конструкций на обозначение физического состояния в древнегерманских языках.....	75
IV. Проблемы диалектологии и ономастики	85
Гоголенко Елена	
Ономастические реалии в украинском народном героическом эпосе.....	85
Горофянюк Инна, Родюк Наталия	
Стереотипные названия человека в центральноподольских говорах.....	94
Павликивская Наталия	
Особенности словообразования в микрогидронимии.....	101
Ющишина Оксана	
Подольская диалектная лексика как образующая основа фамильных названий и фамилий центральной Хмельнитчины.....	108
V. Теория перевода и межкультурная коммуникация	115
Бидасюк Наталья	
Особенности написания и перевода на английский язык аннотаций к научным статьям в области туризма и страноведения.....	115
Лехнер Илона	
Роль концептуальных метафор в концептуализации понятия «грех» в венгерском языке	125
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	135

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК: 81'1"Бонкало О."

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-10-19

ЛІНГВОУКРАЇНІСТИКА В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ УГОРСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ (на матеріалі праць Шандора (Олександра) Бонкала)

Єлизавета Барань

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34

e-mail: barany.erssebet75@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8395-5475

Адальберт Барань

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34

e-mail: caroline@kmf.uz.ua

ORCID: 0000-0002-9950-5601

У статті подано біографію та наукову діяльність угорського філолога Шандора Бонкала, охарактеризовано його внесок у розвиток української мовознавчої науки, зокрема діалектологічної, визначено його місце в лінгвоукраїністиці. У наш час визнано, що своїми науковими розвідками Бонкало вніс неабиякий вклад у розвиток науки про українську мову, діалектологію, зокрема і гуцульську, а також гуцульську етнографію.

Ключові слова: лінгвоукраїністика в Угорщині, Шандор Бонкало, Закарпаття, українська мова, українська діалектологія, гуцульські говори.

ЛИНГВОУКРАИНИСТИКА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ВЕНГЕРСКИХ ЯЗЫКОВЕДОВ (на материале работ Ш. Бонкала)

Елизавета Барань

Закарпатский венгерский институт им. Ференца Ракоци II

Украина, г. Берегово, ул. Мужайская, 34

e-mail: barany.erssebet75@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8395-5475

Адальберт Барань

Закарпатский венгерский институт им. Ференца Ракоци II

Украина, г. Берегово, ул. Мужайская, 34

e-mail: caroline@kmf.uz.ua

ORCID: 0000-0002-9950-5601

В статье представлены данные биографии и научной деятельности венгерского филолога Шандора Бонкала, охарактеризовано его вклад в развитие украинского языкознания и диалектологии. определено его место в украинской языковедческой науке. В

наше время признано, что своими научными исследованиями Бонкало внес большой вклад в развитие науки об украинском языке, диалектологию, в том числе и гуцульскую, а также гуцульскую этнографию.

Ключевые слова: лингвоукраинистика в Венгрии, Шандор Бонкало, Закарпатье, украинский язык, украинская диалектология, гуцульские говоры.

UKRAINIAN LANGUAGE STUDIES IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF HUNGARIAN LINGUISTS (BASED ON THE WORKS BY SANDOR BONKALO)

Elyzaveta Baran

of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
Ukraine Berehovo Muzhajska street, 34
e-mail: barany.erszsebet75@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8395-5475

Adalbert Baran

of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
Ukraine Berehovo Muzhajska street, 34
e-mail: caroline@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0002-9950-5601

Sándor Bonkáló made a significant contribution to the development of Ukrainian linguistics, dialectology in particular. His versatile activity is highlighted in the dissertation by Attila Shalga, the dialectological topics in the article by Elyzaveta Baran (2018: 9–18), the Hutsul dialectological and ethnographic topics in the article by Elyzaveta Baran and Renata Romanyuk (2012: 324–329).

The aim of the article is to present facts about the biography and research activity of the Hungarian philologist Sándor Bonkáló, to characterize his contribution to the development of the Ukrainian linguistic science, dialectology in particular, to determine his place in Ukrainian linguistics.

Sándor (Alexander) Bonkáló (in Hungarian Bonkáló Sándor) (pen name O. Rachivskij) was born on January 22, 1880 in Rakhiv (historical Maramoroshchyna), which at that time was part of the Austro-Hungarian Empire. He studied in the High School and Theological Seminary in Uzhgorod. He continued his education at the Universities of Budapest, Leipzig and St. Petersburg. In 1906 he graduated from the Latin, Germanic and Slavic department of the Péter Pázmány University in Budapest. He was a student of famous Slavists – Oscár Asbóth, Alexander Shakhmatov, Jan Baudouin de Courtenay. In 1919 the Department of Ruthenian Language and Literature was established in the University of Budapest. Sándor Bonkáló was appointed as a lecturer at this department and remained in this position until 1924. After World War II, Sándor Bonkáló became the professor of the Department of Ukrainian Language and Literature. However, it was a short-term appointment.

Sándor Bonkáló first of all investigated dialectology, ethnography, cultural studies of modern Transcarpathia (former Subcarpathian Rus), history of the Ukrainian, Ruthenian and Russian literature. The fate of Ukrainians and the Ukrainian language is repeatedly considered in the works of Sándor Bonkáló.

In 1910 Sándor Bonkáló' dissertation "Descriptive Phonetics of Rakhiv Ruthenian (Little Russian) dialect" was published. It had been written under supervision of the famous Hungarian

Slavist Oscar Asbóth (1852–1920). It was the first time that the phonetic system of Rakhiv Hutsul dialect had been explored, the author provided a characterization of the phonetic features as well as a map of settlements in which the Hutsul dialect functions and some data on the history of the village of Rakhiv (now it is an urban settlement).

In the article “On the Issue of Russian (Great Russian) and Ruthenian (Little Russian or Ukrainian) Literary Language” published in the journal Nyelvtudomány (Linguistics), Sándor Bonkáló proves the independence of the Ukrainian language, substantiating this claim with differences in phonetics, vocabulary, morphology and syntax.

Sándor Bonkáló’s outstanding achievement is that he informed the Hungarian scientific community of the status of the Ukrainian language as the one having the right to function as a literary language of the Ukrainian people, and estimated its place among the other Slavic languages.

Through his scientific investigations he made a great contribution to the development of the science of Ukrainian language, dialectology, including Hutsul dialects, and through his research findings he informed a wide range of Hungarian scholars about Ukrainians, their language, history, ethnography, the history of Transcarpathian literature and culture.

Keywords: *Ukrainian Language in Hungary, Sándor Bonkáló, Transcarpathia, Ukrainian Language, Ukrainian Dialects, Hutsul Dialects.*

Постановка проблеми. Шандор Бонкало зробив вагомий внесок у розвиток української мовознавчої, зокрема діалектологічної науки. Його різнобічна діяльність висвітлена в дисертації Аттілі Шалги «Bonkáló Sándor és a keleti szlávok» («Шандор Бонкало і східні слов’яни») [19], діалектологічна тематика в статті Є. Барань [3, с. 9–18], гуцульська діалектологічна та етнографічна тематика у статті Є. Барань та Р. Романюк [2, с. 324–329].

Мета і завдання статті. У статті маємо на меті подати відомості з біографії та про наукову діяльність угорського філолога Шандора Бонкала, охарактеризувати його внесок у розвиток української мовознавчої науки, зокрема діалектологічної, української-угорських міжмовних контактів, визначити його місце в українській мовознавчій науці.

Шандор (Олександр) Бонкало (угорською Bonkáló Sándor) (псевдонім О. Рахівський) народився 22 січня 1880 року в Рахові (історична Мараморощина), який тоді входив до складу Австро-Угорської монархії, про біографію і діяльність див. [5, с. 338]. Навчався в Ужгородській гімназії та духовній семінарії, оскільки в багатьох греко-католицьких сім’ях прийнято було віддавати старшого сина в священники. Відтак продовжив навчання в Будапештському, Лейпцизькому та Санкт-Петербурзькому університетах. У 1906 році закінчив латинське, німецьке і слов’янське відділення Будапештського університету ім. Петера Пазманя. Він був учнем відомих славістів – Оскара Ашбота, Олександра Шахматова, Яна Бодуена де Куртене. Із 1905 до 1916 року працював шкільним учителем у різних містах Угорщини (Сегед, Дьондьош, Залаегерсег).

У 1919 році в Будапештському університеті створено кафедру рутенської мови та літератури. Шандор Бонкало був призначений викладачем цієї кафедри і залишався на цій посаді до 1924 року. Між 1924–1930 роками активно займався перекладацькою діяльністю¹. Після Другої світової війни Шандор Бонкало став професором кафедри української мови та

¹ Бібліографію перекладів (здебільшого переклади класиків російської літератури) уміщено у статті З. Ковача [14, с. 101].

літератури. Однак це призначення виявилось нетривалим (про причини згадується в статті В. Лебович [18, с. 156–161]). Окрім циклу дисциплін української та рутенської філології, Бонкало викладав історію російської літератури та російський фольклор [16, с. 50–53].

Аттіла Шалга, дослідник діяльності Шандора Бонкала, наголошує, що між двома світовими війнами він був єдиним дослідником української та російської літератури в Угорщині, зокрема й закарпатської. Аттіла Шалга віднайшов документ від 6 лютого 1946 року, у якому Бонкало повідомляв про свої наукові плани, зокрема, такі: 1) виявити гунгаризми в писемних пам'ятках, творах художньої літератури, а також у закарпатських, галицьких та буковинських говорах (робота майже закінчена); 2) написати історію української літератури (більшість матеріалу вже зібрано, а історія закарпатської української літератури і культури вже була написана ним у 1935 році); 3) у Національному музеї Угорщини зберігається близько 20 церковних служебників, повчань тощо, написаних церковнослов'янською мовою. У цих книгах є безліч записів закарпатським українським говором. Бонкало мав на меті проаналізувати ці матеріали щодо їхньої мовної специфіки і помістити результати своїх досліджень у славістичних журналах [20, с. 132].

З. Ковач зібрав бібліографію праць Бонкала, які поділив на такі розділи: одноосібні видання, літературознавство, мовознавство, перекладознавство, література про Ш. Бонкала [17, с. 92–102]. Мовознавчі праці нараховують 19 позицій, серед яких у десятих порушено питання української мови, діалектології та історії української мови.

Шандор Бонкало вивчав насамперед діалектологію, етнографію, культурологію сучасного Закарпаття (колишньої Підкарпатської Русі), історію української, рутенської та російської літератур. В Енциклопедії «Українська мова» [6, с. 56] слушно вказано: «Бонкало – угорський і український філолог-славіст, літературознавець, перекладач». Праці з українського мовознавства писав переважно угорською мовою (ось деякі з них: [12, с. 42–45; 13, с. 219–222; 15, с. 81–110] рідко – німецькою² [10, с. 464–475]. Автор частково торкається питання про особливості закарпатських українських говорів та закарпатських писемних пам'яток XVI–XVIII століть у своїй праці *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés* (Підкарпатська рутенська література і культура) (Печ, 1935). Інші праці Бонкала згадуються в енциклопедії «Українська мова» [6, с. 56].

Доля українців та української мови не раз розглядається в дослідженнях Шандора Бонкала. Зокрема, у праці «A szlávok» (Слов'яни) [9] зазначено місця проживання українців, указано їхню чисельність у Росії, Галичині, Буковині та Угорщині, віросповідання, народну освіту, самостійність української мови порівняно з російською, тут ідеться про заборони й утиски української мови з боку Росії. Автор згадує і тих рутенів, які проживають на території колишніх Марамороського, Березького, Угочанського, Унгського, Земпленьського, Шарошського та Сепешського комітатів Угорщини [9, с. 67–79].

Побут гуцулів, їхній говір постійно перебували в колі наукових зацікавлень Шандора Бонкала. Сам він народився і виріс у гуцульському оточенні, був обізнаний із традиціями та звичаями своїх краян. Після переселення до Будапешта неодноразово бував у рідному краї,

² Стаття «Beiträge zur ukrainischen Wortforschung» [Дані до дослідження української лексики] вийшла друком у журналі *Archiv für Slavische Philologie*. Вона була нагороджена премією Лейпцігського університету [17, с. 98]. Як результат, у 1913 році на запрошення Петербурзького університету поїхав до Росії, де провів один рік. Під час перебування в Петербурзі слухав лекції Бодуена де Куртене, А. Шахматова, С. О. Венгерова, Н. Н. Ястребова.

спілкувався із земляками. Із результатами своїх розвідок знайомив науковців, уважаючи цю справу потрібною.

У 1910 році вийшла друком дисертація Шандора Бонкала *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana* (Описова фонетика рахівського малоруського говору) [8], написана під керівництвом відомого угорського славіста Оскара Ашбота (1852–1920). Рецензію на цю роботу Оскар Ашбот помістив у редактованому ним журналі *Nyelvtudomány* [7, с. 224–240]. Дослідницька праця написана угорською мовою, складається зі вступу під назвою «Малоруська мова в Угорщині» і таких розділів: «Рахів та його край (загальна характеристика говору)»; «Фонетика рахівського малоруського говору (вокалізм, асиміляція голосних, випадання голосних, вставні голосні)»; «Консонантизм (задньоязикові, зубні, лабіальні, сонорні, носові, африкати, фрикативні, асиміляція, дисиміляція, випадання приголосних)»; «Скорочення, порівняння галицько-буковинського та рахівського гуцульського говору».

У вступі лінгвіст наголошує, що українська мова (рутенська – за тодішньою термінологією, уживаною автором), якою розмовляють на Буковині, у Галичині і в північно-східній частині Угорщини, малодосліджена, незважаючи на те, що «ця мова вже не *terra incognita* для мовознавців» [8, с. 4]. Тут перераховано більшість наукових праць, у яких порушені проблеми рутенської мови. Однак хочемо зауважити, що Бонкало не згадав «Русько-мадярський словарь» Ласло Чопея, у передмові якого укладач подає детальну характеристику рутенської мови, описує її особливості в зіставленні зі старослов'янською та російською, аналізує особливості її морфології [22, с. VIII–XLVI]. Бонкало слушно зауважує, що в рахівському говорі безліч іншомовних елементів, зокрема запозичення з польської, румунської, пізніше з німецької та угорської мов (подається кілька тематичних груп) [8, с. 11–12]. Іншомовний вплив простежується і на рівні фонетики та синтаксису [8, с. 6]. За припущенням автора, у XVI столітті територія Рахова була ще не заселена. Самі гуцули про своє минуле нічого не знали: «Та прийшов дідо десь із битангів, але бізівно нічо не знаю», – так висловлювалися вони [8, с. 7]. На цю територію почали прибувати люди лише в кінці XVII – на початку XVIII століття із сусідньої Галичини (пізніше поселено німців, поляків, євреїв та угорців). Себе місцеві називають руснаками, а сусіди їх кличуть гуцулами. Спілкуються своєрідною говіркою, яка утворює закриту систему, однак більшість із них знають також німецьку та угорську мови. Зауваження Шандора Бонкала щодо пристосування іншомовних слів досить однобічне: «іншомовні слова адаптуються за допомогою суфікса *-ka* та *-uk*» [8, с. 12]. Для підтвердження цього наводить декілька прикладів: *тегерка* 'вантажний потяг' < уг. *tehervonat*, *вештлик* 'безрукавка' < нім. *Weste* [8, с. 12–13]. Бонкало зауважив, що гуцули довгий час були неписьменними, отже, через відсутність писемних пам'яток, історичне порівняння їхньої мови провести неможливо. У роботі подано також карту поселень, у яких побутує гуцульський говір.

Другий розділ присвячений опису фонетики рахівського гуцульського говору. Автор зауважує, що в досліджуваному ним говорі найчастіше вживається голосний *i*, другий найбільш уживаний у (*u*), пізніше сюди відносить також голосний *ě* [8, с. 15–17]. Рецензент Оскар Ашбот вважає це припущення сумнівним, бо навіть у казці, записаній Бонкалом, він підрахував, що найчастіше вживається голосний *a* (305 разів), а голосний *i* тільки 100 разів. Однак зазначає, що на основі однієї казки судити не варто [7, с. 226–227]. Згідно зі спостереженнями Бонкала, у мовленні неосвічених жителів Рахова, які ніколи не були за межами рідного краю, після палатальних на місці голосного *a* вживається голосний *ě*: *findžě* 'чарка', *kúchňě* 'кухня', *lósě* 'лоша' [8, с. 16]. Правила наголошення в цій говірці такі ж, як в

українській мові загалом, однак часто простежується вплив угорського наголошування (на першому складі), напр., *béfel* 'наказ', нім. *Befehl*. У підрозділі «Вокалізм» [8, с. 18–35] автор навів приклади давньої рефлексії (*j*)і < ě. Дослідник доводить, що в гуцульських говорах варто розрізняти три типи голосного *e*: 1) «звичайний»; 2) у позиції біля палатального завжди більш закритий, ніж в інших позиціях (однак різниці в передачі звичайного і більш закритого не робить); 3) «дуже закритий *e*», який позначає літерою ě; голосний *y* (и), вживається на місці давніх *y* та *i*. У підрозділі «Консонантизм» [8, с. 36–46] автор зауважує, що тут небагато відхилень від фонетичних норм української мови [8, с. 37]. Цікавим є зауваження Бонкала, що в гуцульському говорі існує багато скорочених форм, наприклад: *móž* замість *móžeš*; *chóc* замість *chóčeš*. У кличному відмінку вживається переважно скорочення: *brá* замість *bráte*; *chló* замість *chlópe*; *Yvá* замість *Yváne*; *Pe* замість *Petre*. Часте використання скорочених форм звертань Бонкало пояснює причиною віддаленого проживання гуцулів одне від одного, а під час спілкування окриками на далеку відстань чутно лише частину слова [8, с. 46]. Автор робить спробу зіставити галицько-буковинський і рахівський говори, ось деякі з них: у рахівському говорі сполученню *ěě* відповідає галицько-буковинське *ća*: *molodýćě* – *molodýća*; у галицько-буковинському говорі деколи замінують звук *ś* на звук *ć*: *śeśa žínkã* і *ća žínkã*, а в Рахові завжди кажуть *seśě žínkã*; у рахівському говорі голосний *e* у наголошеному і ненаголошеному складі ніколи не зміниться на голосний *a*, як це буває в галицько-буковинському говорі, напр., *do cárkvu* ~ *do cérkvu*; *mané* ~ *mené*. Автор зауважує, що найбільша різниця простежується на рівні лексики. На останніх двох сторінках подаються гуцульські пісні та маленьке оповідання (теж у записі сторічної давнини).

Дисертація Шандора Бонкала виконана на високому науковому рівні свого часу (доказом цього є позитивна рецензія визначного славіста Оскара Ашбота) [7, с. 224–240]. У роботі вперше досліджено фонетичну систему рахівської гуцульської говірки, охарактеризовано фонетичні особливості, представлено карту поселень, у яких побутує гуцульський говір, подано дані з історії села Рахів (нині селище міського типу).

У статті «Az orosz és a rutén irodalmi nyelv kérdéséhez» (До питання руської (великоруської) та рутенської (малоруської або української) літературної мови), вміщеної в журналі Угорської академії наук «Nyelvtudomány» Шандор Бонкало доводить самостійність української мови, аргументуючи це твердження розбіжностями у фонетиці, лексиці, морфології та синтаксисі [15, с. 87–110]. Із часу появи «Русько-мадярського словаря» Ласло Чопея минуло на тоді понад 30 років. Бонкало розширив відомості свого попередника про особливості української мови в зіставленні з великоруською, відкидаючи хибну думку тих мовознавців, які вважали, що малоруська мова є діалектом великоруської [15, с. 87–88]. Для підтвердження своєї позиції наводить безліч аргументів: подав результати історичних змін у процесі формування української мови, відмінних від російської; наголосив на особливостях фонетичної, морфологічної та синтаксичної систем аналізованої мови; навів приклади слів, не схожих у двох мовах (щоправда, угорський читач відмінностей не бачить, тому що приклади подано угорською без вказівки на український та російський відповідники) [15, с. 104–107]. Українська мова, за тлумаченням Бонкала, є народною мовою українців. Про окремішність української мови свідчить і той факт, що нею перекладено Святе Письмо (Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 р.), наголошує на важливості діяльності Івана Котляревського і Тараса Шевченка в аспекті становлення літературної мови. Водночас зауважує: «Російський уряд робить усе можливе для того, щоб світ знав про існування лише російського народу та його мови, існування ж рутенського народу та його мови вони

замовчують» [15, с. 107]. Бонкало акцентує на заслугах С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (Smal-Stockij *Ruthenische Grammatik*, 1913) [21] у створенні граматики української мови, указує на хибність думок авторів у трактуванні походження української мови. Автор статті доводить, як українська мова розвивалася окремо від російської [15, с. 100–102], наголошуючи на тому, що «рутени не належать до Російської імперії, вони не перебувають під політичним, культурним та економічним впливом Москви, тому і рутенська мова не могла зазнати впливу московської мови» [15, с. 102]. Рутенська література через несприятливі політичні чинники (заборони, утиски) не мала змоги досягнути високого рівня [15, с. 103–104]. Однак вона розквітає в Галичині завдяки діяльності Юрія Федьковича, Івана Франка, Ольги Кобилянської.

Статею «Ruténeink írásreformja» (Реформи письма наших рутенів) [11, с. 333–346; 404–412] Ш. Бонкало реагує на указ єпископа пряшівської римо-католицької церкви грецького обряду доктора Іштвана Новака від 29 вересня 1915 року про запровадження латиниці у навчальну систему рідною мовою рутенів. Ш. Бонкало пише про історію кирилиці і латиниці, які лежать в основі абеток слов'янських мов. Він ознайомлює читача з угорськими рутенами, які використовують кириличне письмо. Автор зазначає, що рутени внаслідок політичних зв'язків та географічного розташування перебували в тісних контактах із представниками західної цивілізації, що і вплинуло на їхню культуру, однак вони зберегли свої традиції [11, с. 333–335]. Неаргументованою є думка Бонкала, коли він підтримує намагання єпископа І. Новака. Проте з позиції історії, етнографії та особливостей говірки рутенів стаття містить цікаву інформацію.

З народнопоетичної творчості Бонкало зібрав корпус угорських запозичених лексичних елементів, який нараховує близько 370 одиниць [11, с. 342–343]. Більшість запозичень належать до таких тематичних груп: речі та предмети повсякденного ужитку (до прикладу, *arsov* 'заступ'³, *bisalma* 'айва', *bilcsiv* 'колиска', *cipov* 'булка', *csipka* 'мереживо', *dugov* 'корок', *esernyivka* 'парасоля', *fejsza* 'топор', *fogas* 'вішалка', *jandik* 'подарунок', *galyir* 'комір', *kancsov* 'глючик', *kapcsa* 'крючок, застібка', *kosar* 'корзина', *lábos* 'сковорода, низька каструля', *nadrág* 'штани', *paplan* 'ковдра', *portik* 'товар', *rojti* 'бахрома', *szivor* 'сигара', *tanyir* 'тарілка' та ін.); адміністративно-політична лексика (*birtok* 'володіння', *birov* 'староста', *elnik* 'голова', *fivnik* 'начальник, керівник', *fiskalis* 'казначейський', *fevispan* 'губернатор комітату', *hivatal* 'управління', *irnok* 'писар', *jarasbirov* 'староста округу', *kincstar* 'казначейство', *kisbirov* 'підлеглий старости села', *kormanyos* 'намісник', *közigazgatas* 'адміністрація', *render* 'поліцейський', *tist*, *tistviselöv* 'службовець', *törvinyszik* 'трибунал', *varmegye* 'комітат', *vigrehajtov* 'екзекутор', *valasztman* 'комітет'), назви професій та роду занять (*asztalos* 'столяр', *borbily* 'перукар', *cukrasz* 'кондитер', *kertisz* 'садівник', *kondas* 'свинар', *mestersig* 'ремесло', *miszaros* 'м'ясник', *napszamos* 'поденник', *postamester* 'поштар', *vadasz* 'мисливець', *zsellér* 'наймит'). При поданні лексичних гунгаризмів бракує покликань на конкретні джерела (хоч автор зазначає, що виписав їх із народнопоетичних збірок [11, с. 344] без вказівки на географію поширення цих слів. Бонкало твердить, що вони побутують на всій території угорських рутенів. Однак, продовжує він, є слова, які трапляються в говірках галицьких та буковинських рутенів, до прикладу: *antalag* 'бочка', *bagov* 'тютюн', *banovaty* 'сумувати', *duhan* 'тютюн', *gazda* 'господар', *huszar* 'військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок; вид танцю; дитяча гра', *choszen* 'користь', *chotar* 'межа, кордон', *kantar* 'вуздечка', *keltovati* 'витрачати', *leginy* 'парубок',

³ Тут і надалі подамо українські відповідники слів.

magyar ‘угорець, угорський’, *marha* ‘худоба’, *pohar* ‘чарка’, *bantovati* ‘ображати, бити’, *beteg* ‘хворий’, *birovaty* ‘могти’, *hir* ‘вістка’, *kalap* ‘капелюх’, *kocsija* ‘каре́та’, *szeginy* ‘бідний’, *szerencsa* ‘щастя’, *valov* ‘придатний’, *valosnőj* ‘родом з’, *varos* ‘місто’ та ін. Частина наведених діалектизмів побутує у мовленні мешканців галичан, зокрема у мові художньої літератури [1, с. 37–51]. Уважаємо, що в майбутньому було б доцільно перевірити географію поширення поданих Бонкалом гунгаризмів.

Друга частина статті присвячена розгляду писемних пам’яток XVII–XVIII століття, написаних народною мовою, яких автор високо цінує. Він різко критикував перехід до русофільщини, що, своєю чергою, призвело до мовної мішанини (суміш російської та церковнослов’янської мов). Рутенська інтелігенція виховувалася під впливом русофільської орієнтації, навчалася з російськомовних підручників. Однак російську мову вона не розуміла. Бонкало закликає вивчати народнопоетичні збірки, писати для народу народною мовою [11, с. 346]. У статті представлено написаний латинськими літерами згідно із правилами угорської орфографії того часу уривок урбаріального кириличного запису 1772 року, який, на думку Бонкала, є особливо цінним для мовознавців. Зазначено, що в Угорському державному архіві та Закарпатському обласному архіві зберігається чимало подібних писемних пам’яток. Пізніші дослідження Л. Деже присвячені вивченню мови цих писемних пам’яток [4].

Отже, Ш. Бонкало привернув увагу науковців до вивчення мови кириличних писемних пам’яток, заклав основу для вивчення угорських лексичних запозичень в українських говірках.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Заслугою Шандора Бонкала є те, що саме він свого часу інформував угорську наукову громаду про статус української мови як такої, що має право функціонувати в ролі літературної мови українського народу, належно оцінив її місце серед інших слов’янських мов. Своїми науковими розвідками зробив неабиякий внесок у розвиток науки про українську мову, діалектологію, українсько-угорські міжмовні контакти, результатами досліджень інформував широке коло угорських науковців про українців, їхню мову, історію, етнографію, історію закарпатської літератури та культури. Наукова спадщина Шандора Бонкала заслуговує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барань Є. Роль Еміла Балецького у дослідженні угорських запозичень у творах західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX століття. *Studia Russica XXIII* / L. Jászay, A. Zoltán (szerk.). Budapest, 2009. С. 37–51.
2. Барань Є., Романюк Р. Шандор Бонкало – дослідник гуцульської етнографії та гуцульського говору. *Вісник Прикарпатського університету*. [Грещук В. В., Возняк С. М. та ін. (ред.)]. Випуск XXXII–XXXIII. Івано-Франківськ, 2012. С. 324–329.
3. Барань Є. Шандор Бонкало – дослідник української мови, діалектології та літератури. *Studia Slavica* 63/1. 2018. С. 9–18.
4. Барань Є. Дослідження лінгвоукраїністики в науковій спадщині Ласло Деже. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea* / Katalin Balázs (red.). Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departmentul de limbi și literaturi slave. Cluj-Napoca : Casa Cărți de Știință, România. 2020 (у друці).
5. Герасимова Г. П. Бонкало Шандор. *Енциклопедія історії України*. Т. 1. Київ, 2003. С. 338.
6. Дзенделівський Й. О. Бонкало Олександр Олександрович. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 56.

7. Asbóth O. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana [Описова фонетика рахівської малоруської говірки]. Gyöngyös, 1910. 49 с. *Nyelvtudomány*. Budapest, 1911. С. 224–240.
8. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana [Описова фонетика рахівської малоруської говірки]. Gyöngyös, 1910. 49 р.
9. Bonkáló Sándor A szlávok [Слов'яни]. Будапешт, 1915. 155 р.
10. Bonkáló Sándor Beiträge zur ukrainischen Wortforschung [Дані до дослідження української лексики]. *Archiv für Slavische Philologie* 36 (1916). С. 464–475.
11. Bonkáló Sándor Ruténeink írásreformja. // Magyar Figyelő, 1916. I. rész: 333–346, II. rész: 404–412.
12. Bonkáló Sándor Magyar elemek a rutén irodalomban [Угорські елементи в рутенській літературі]. *Emlékkönyv Balassa Józsefnek*. [Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczy-Trostler József (szerk.)]. Budapest, 1934. С. 42–45.
13. Bonkáló Sándor Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben [Заперечні речення в угороруській мові на території Угорщини]. *Nyelvtudomány*. 1912–1913/4. С. 219–222.
14. Bonkáló Sándor: A kárpátalji rutén irodalom és művelődés [Підкарпатська рутенська література і культура]. Pécs, 1935. 80 р.
15. Bonkáló Sándor: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez [До питання руської (великоруської) та рутенської (малоруської або української) літературної мови]. *Nyelvtudomány* 5 (1914–1915). Budapest. С. 81–110.
16. Kiss K. A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949) [Перший етап у вивченні російської мови в Угорщині]. Debrecen, 1995.
17. Kovács Zoltán. Bonkáló Sándor (1880–1859). Életrajza és tudományos munkássága. *Filológiai Közöny*. XXVI. évf. 1 sz. 1980. С. 98–102.
18. Lebovics V. История украинистики в Будапештском университете. *Studia Russica* XXIII. 2009. С. 156–169.
19. Salga A. Bonkáló Sándor és a keleti szlávok [Шандор Бонкало і східні слов'яни]. Bölcsészdoktori disszertáció. I. Eger. 1975. 434 р.
20. Salga Attila Utószó. Bonkáló Sándor munkásságáról [Післямова. Про діяльність Шандора Бонкало]. *Bonkáló Sándor A rutének (Ruszinok)* [Рутени (Русини)]. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 1996. С. 131–169.
21. Smal-Stocky Stephan von, Gartner Theodor *Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache* [Граматика рутенської (української) мови]. Wien: Buchhandlung der Szewczenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1913.
22. Csorpey L. Rutén-magyar szótár [Русько-мадярський словарь]. Budapest, 1883. XLVI+446 р.

REFERENCES

1. Baran I., Rol Emila Balczkoho u doslidzhenni uhorskyyh zapozychen u tvorach zahidnojevropejskych pys mennykiv kincia XIX – pochatku XX stolittia. *Studia Russica* XXIII. L. / Jászay, A. Zoltán (szerk.), Budapest, 2009. S. 37–51.
2. Baran I., Romaniuk R. Sandor Bonkalo – doslidnyk huculskoji etnographiji ta huculskoho hovoru. *Visnyk Prykarpatskoho umiversytetu*. [Greschuk V. V., Vozniak S. M. ta in. (red.)]. Vypusk XXXII–XXXIII. Ivano-Frankivsk, 2012. S. 324–329.
3. Baran I. Sandor Bonkalo – doslidnyk ukrajins'koji movy , dialektologii ta literatury. *Studia Slavica* 63/1. 2018. S. 9–18.
4. Baran I., Doslidzhennia lingvoukrainistyky v naukoyj spadshyni Laslo Dezhe. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea / Katalin Balázs* (red.). Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Facultatea de Litere Departamentul de limbi și literaturi slave. Cluj-Napoca : Casa Cărți de Știință, România. 2020 (u druci).
5. Gerasimova G. P. Bonkalo Sandor. *Encyklopedia istorii Ukrainy*. T. 1. Kyiv, 2003. S. 338.

6. Dzendzelivs'kyj J. O. Bonkalo Olexandr Olexandrovych. *Ukrains'ka mova. Encyklopedia*. Kyiv, 2007. S. 56.
7. Asbóth O. Bonkáló Sándor A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana. Gyöngyös, 1910. 49 c. *Nyelvtudomány*. Budapest, 1911. S. 224–240.
8. Bonkáló Sándor *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös, 1910. 49 p.
9. Bonkáló Sándor *A szlávok*. Budapest, 1915. 155 p.
10. Bonkáló Sándor Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. *Archiv für Slavische Philologie* 36. 1916. S. 464–475.
11. Bonkáló Sándor Ruténeink írásreformja. *Magyar Figyelő*, 1916. I. rész: 333–346, II. rész: 404–412.
12. Bonkáló Sándor Magyar elemek a rutén irodalomban. *Emlékkönyv Balassa Józsefnek*. [Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József (szerk.)]. Budapest, 1934. S. 42–45.
13. Bonkáló Sándor Tagadómondat a magyar-kisorosz nyelvben. *Nyelvtudomány*. 1912–1913/4. S. 219–222.
14. Bonkáló Sándor *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 80 p.
15. Bonkáló Sándor Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* 5 (1914–1915). Budapest. S. 81–110.
16. Kiss K. *A magyarországi orosznyelv-oktatás első korszaka (1849–1949)*. Debrecen, 1995.
17. Kovács Zoltán. Bonkáló Sándor (1880–1859). Életrajza és tudományos munkássága. *Filológiai Közöny*. XXVI. évf. 1 sz. 1980. S. 98–102.
18. Lebovics V. Istoriya ukrainistiki v Budapeshtskom universitete. *Studia Russica* XXIII (2009). S. 156–169.
19. Salga Attila *Bonkáló Sándor és a keleti szlávok*. Bölcsészdoktori disszertáció. I. Eger. 1975. 434 p.
20. Salga Attila Utószó. Bonkáló Sándor munkásságáról. *Bonkáló Sándor A rutének (Ruszinok)*. 2. bővített kiadás. Basel–Budapest, 1996. S. 131–169.
21. Smal-Stockyj Stephan von, Gartner Theodor *Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache*. Wien : Buchhandlung der Szewczenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, 1913.
22. Csopey L. *Rutén-magyar szótár*. Budapest, 1883. XLVI+446 p.

Барань Єлизавета Балажівна, доктор філософії у філологічних науках, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (Україна), доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету (Угорщина).

Барань Елизавета Балажовна, доктор философии по филологии, доцент кафедры **филологии** Закарпатского венгерского института им. Ференца Ракоци II (Украина), доцент кафедры украинского языка и культуры Ниредьгазского университета (Венгрия).

Ielyzaveta Baran, Ph.D. in Philology, associate professor of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine), associate professor of University of Nyíregyháza.

Барань Адальберт Бейлович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (Україна).

Барань Адальберт Бейлович, кандидат филологических наук, доцент кафедры филологии Закарпатского венгерского института им. Ференца Ракоци II (Украина).

Adalbert Baran, Ph.D. in Philology, associate professor of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Стаття надійшла: 20.01.2020

Статтю прийнято до друку: 27.01.2020

УДК 001.891:81'271

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-20-32

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Аніко Берегсасі

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Україна, м. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: beregszaszi.aniko@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0001-6860-7579

Вільмош Газдаг

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Україна, м. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: gazdagvilmos@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9331-2307

Степан Черничко

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Україна, м. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: csernicsko.istvan@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0003-4512-988X

В Україні мовна проблематика занадто заполітизована, а мовна політика стала одним із центральних питань державотворення і предметом численних наукових досліджень та публікацій. Дослідники мовної політики України стали активними особливо з весни 2014 року. Однак в українській філологічній науці не існує комплексного аналізу сучасних наукових методів дослідження мовної політики. У статті подано визначення поняття «мовна політика», а також підсумовано, які методологічні процедури використовують у галузі дослідження мовної політики в західній науковій літературі.

Ключові слова: мовна політика, методи дослідження, інтердисциплінарні методи.

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЙ В СФЕРЕ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

Анико Берегсаси

Закарпатский венгерский институт имени Ференца Ракоци II
Украина, г. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: beregszaszi.aniko@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0001-6860-7579

Вильмош Газдаг

Закарпатский венгерский институт имени Ференца Ракоци II
Украина, г. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: gazdagvilmos@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9331-2307

Степан Черничко

Закарпатский венгерский институт имени Ференца Ракоци II
Украина, г. Берегово, пл. Кошута, 6
e-mail: csernicsko.istvan@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0003-4512-988X

В Украине языковая проблематика слишком политизирована, а языковая политика стала одной из центральных вопросов национального строительства и предметом многочисленных научных исследований и публикаций. Исследователи языковой политики Украины стали активными особенно с весны 2014 года. Однако в украинской филологической науке не существует комплексных анализов, которые просматривали современные научные методы исследования языковой политики. В статье дается определение понятия «языковая политика», а также подведены итоги относительно методологических процедур, которые используются в области исследования языковой политики в западной научной литературе.

Ключевые слова: языковая политика, методы исследования, интердисциплинарные методы.

RESEARCH METHODS IN THE FIELD OF LANGUAGE POLICY

Aniko Beregszaszi

Rákóczi Ferenc II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
6 Kossuth Square, Beregszász, Ukraine
e-mail: beregszaszi.aniko@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0001-6860-7579

Vilmos Gazdag

Rákóczi Ferenc II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
6 Kossuth Square, Beregszász, Ukraine
e-mail: gazdagvilmos@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9331-2307

Istvan Csernicsko

Rákóczi Ferenc II. Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
6 Kossuth Square, Beregszász, Ukraine
e-mail: csernicsko.istvan@kmf.uz.ua
ORCID: 0000-0003-4512-988X

In Ukraine, language issue is too politicized, and language policy has become one of the central issues of national construction. Language policy is the subject of numerous philological studies and publications in Ukraine. Researchers of the language policy of Ukraine have become active especially since the spring of 2014, after the Revolution of Dignity and the occupation the Crimean peninsula and aggression of Russia against Ukraine. However, in Ukrainian philological science there are no complex analyses that looked at modern research methods for studying language policy.

The aim of this article is to present the recent methods and aspects of language policy research. The article gives a definition of the concept of language policy, and also summarizes what methodological procedures are used in the field of language policy research in Western scientific literature. Contrary to the optimistic definitions that language policy serves social and economic development, equality and well-being, language policy is often an effective tool for achieving unequal distribution of social goods and political assets; it is often used for that purpose.

The main conclusion of this review may be that an interdisciplinary approach is obligatory in the study of language policy issues, which involves, first of all, the study of the legal framework

(laws, regulations acts and orders, international agreements) relating to the regulation of language issues, and secondly, the analysis of scientific literature on the subject. In addition, census data, educational statistics, archival materials, press publications, etc. must be used. But it should be noted that a specific research method always depends on the researcher: there is no single ideal and effective method, everyone should find their own path that best suits the specific topic and purpose of the study.

Keywords: *language policy, research methods, interdisciplinary methods.*

Постановка проблеми. В Україні мовна проблематика занадто заполітизована, а мовна політика стала одним із центральних питань державотворення. Ця проблема є предметом численних наукових досліджень та публікацій в нашій країні. Дослідження питань мовної політики України активізувалося з весни 2014 року. Проте не існує цілісних праць, які б уміщували комплексний аналіз сучасних наукових методів дослідження мовної політики. У пропонованій статті подано узагальнений опис методологічних процедур, які використовуються в галузі дослідження мовної політики в західній науковій літературі.

Поняття мовної політики. Політика – це свідомо спланована діяльність держави, партії чи організації для досягнення певних суспільних, економічних, культурних чи інших цілей. Державна політика проявляється у всіх сферах життя сучасного суспільства: впливає на економічне життя, культуру, міграцію населення, зайнятість, освіту тощо. Відповідно до цього виокремлюють різні види політики: суспільна, економічна, культурна, освітня, демографічна і под.

Кожна держава повинна визначитися з мовою державного управління, соціальних установ, охорони здоров'я і знаків дорожнього руху. Оскільки держава повинна вирішити, у якій сфері урядування яка мова буде використовуватися, вона, по суті, не може залишитися нейтральною стосовно різних мов. Держава не може собі дозволити в ім'я етнокультурного нейтралітету не використовувати жодної мови [22, с. 44]. Тому-то нейтралітет держави у сфері мовної політики не просто неможливий, а ще й небажаний [22, с. 44]. З огляду на це держави проводять певну політику і стосовно мов, які використовуються на їхній території. Це і є мовна політика. Тобто мовна політика – це цілеспрямована діяльність держави чи іншої інституції або установи, що здійснює політичну діяльність задля впливу на мовну ситуацію. Мовна ситуація є сукупністю тих демографічних (скільки мовців має певна мова), суспільних (який соціальний статус мають носії певної мови), правових (чи мають мовці право використовувати мову), економічних (чи має економічні переваги використання певної мови), освітніх (чи використовується мова на різних освітніх рівнях) чинників, які разом визначають сучасне та майбутнє мов, що використовуються в конкретному суспільстві. Їх ще називають факторами мовної екології [16, с. 325].

Дослідник Сполскі трактує мовну політику як «значні та очевидні зусилля однієї особи чи якоїсь групи [...], спрямовані на зміну [мовної] практики чи переконань учасників» [37, с. 4]. Тобто мовна політика – це та діяльність держави, якою вона з метою збереження чи якраз зміни мовної ситуації впливає на якийсь із названих (або на усі разом) чинників. Саме мовна політика (і тісно пов'язане з нею мовне планування) визначає, наприклад, які мови обов'язково чи вибірково використовують у початковій, середній або вищій освіті, у яких сферах життя можливим або обов'язковим (чи, можливо, якраз забороненим) є використання певних мов. «Одним із засобів мовної політики є шкільна мовна політика, яку витлумачуємо як будь-які види політики, спрямовані на поширення і підтримку мов через освіту, незалежно від того, йдеться про навчання дітей, молоді чи дорослих», – пише Герберт Кріст і

продовжує: «Частиною шкільної мовної політики є вибір мови (мов) навчання, до неї належить і вибір другої мови навчання та іноземних мов, які будуть вивчатися» [9, с. 197].

Інші сферу, яку Кріст [9] вважає зовнішньою (явною), зараховують до компетенції мовного планування. Деякі дослідники два аспекти мовного планування – планування статусу і планування корпусу мови, які в багатьох точках взаємопов'язані – доповнюють третім видом мовного планування – плануванням засвоєння мов у процесі навчання [10]. Цю діяльність доцільно розглядати саме як третій різновид мовного планування, тому що освітнє планування вимагає рішень і з планування статусу, і з планування корпусу мови. Щодо планування засвоєння мови йдеться про «регулювання того, яку мову / мови у сфері освіти викладати певним мовним групам і як її / їх викладати» [6, с. 198]. Планування засвоєння мови, різноманітні освітні стратегії відіграють надзвичайно важливу роль саме в житті національної меншини, адже «освіта нацменшин – це така суспільно завжди актуальна і політично суперечлива тема, яка у більшості держав світу має статус невідкладної і важливої» [35, с. 5].

Освітнє планування є одним із найбільш використовуваних способів того, як сформовані в ході планування статусу та планування корпусу мови цілі (йдеться переважно про політичні, владні рішення) можуть протягом певного осяжного періоду бути поширені на різні верстви суспільства через їхнє включення до так званого прихованого навчального плану освітнього процесу та планомірну реалізацію [35]. «Мова, освіта та права людини тісно пов'язані між собою», – відзначає Контра [20, с. 125] і додає, що в багатомовній державі освітні політики окремих спільнот (як більшості, так і меншості) можуть мати різні, часто дуже відмінні цілі стосовно певної меншини та її мовного майбутнього. Зокрема, освіта може стати засобом асиміляції чи збереження окремих нацменшин, їхнього придушення чи підтримки [35; 36].

Мовна політика та мовне планування відіграють значну роль саме в таких гетерогенних регіонах (і в національному, і в мовному плані), де вживається кілька мов. На таких територіях мовна політика може толерувати (ставитися терпимо), підтримувати чи, навпаки, забороняти використання окремих мов, і це значно впливатиме на їхнє становище та навіть більше – на їхнє майбутнє.

Мовна політика і статус мов. Мовна політика визначає і те, яка мова яким правовим статусом володіє⁴. Мова може бути:

державною (офіційна мова певної держави, яка застосовується на всій її території як мова законодавства, державного й офіційного діловодства, публічної діяльності);

офіційною (мова, використання якої в офіційно-діловій сфері дозволене або передбачене законодавством; державна мова апріорі має статус офіційної, але не кожна офіційна мова є державною);

мовою меншини (мова таких громадян певної держави, які демографічно і / або політично, соціологічно становлять меншість від загальної чисельності населення країни; теоретично мова меншини може бути державною або офіційною мовою);

трапляються випадки, коли певні мови (чи різновиди мови) з міркувань мовної політики *навіть не визнають самостійними мовами*, а розглядають їх усього лише як діалекти іншої мови.

Поняття *державна мова, офіційна мова і мова меншини* не мають загальноприйнятого визначення в міжнародному праві. У Центральній та Східній Європі зазвичай державною

⁴ Про дефініцію статусу мов дивись [наприклад: 2, с. 23; 19].

мовою визнають мову більшості населення конкретної держави, у якій вона виконує і функцію офіційної [42]. До проблематики мовної політики належить і те, скільки державних або офіційних мов використовується на території окремої держави чи регіону [4; 5, с. 291–294].

Завдання мовної політики. Часто одним із головних завдань мовної політики вважають уникнення або розв'язання мовних конфліктів. Наприклад, Турі [44, с. 11] вважає, що першочерговою метою мовного правового регулювання є розв'язання мовних проблем, що виникли внаслідок мовних конфліктів та нерівноправності мов, шляхом установлення статусу таких мов та визначення сфери їхнього використання. На думку Гріна [15, с. 30], мовна політика – це така систематична, раціональна й науково обґрунтована діяльність, мета якої – змінити мовне середовище заради покращення добробуту. В. Брицин визначає мовну політику як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи, та додає, що мовна політика «здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин» [1, с. 357].

Однак конфлікти, які є об'єктом мовної політики, майже ніколи не мають суто мовного походження: їхньою генезою є суспільна, політична, культурна і / або економічна конфронтація груп, що розмовляють цією / цими мовою / мовами [3]. Паулстон і Гайдеманн стверджують, що «в далекомі перспективі мовна політика найімовірніше успішною не буде, якщо вона є антагоністичною соціокультурним силам, що впливають на місцевий контекст», і додають: «Що більший контроль, то більше обмежень й імовірніше, що така мовна політика призведе до конфліктів і суперечок» [26, с. 298–302]. Адже мовна політика ніколи не стосується тільки мови і поширюється теж не лише на мову [25; 26, с. 305].

На мовну політику значно впливають мовні ідеології [33, с. 146]. Мовні ідеології – це такі погляди, ідеї, уявлення, які служать для пояснення фактів, думок, дій, пов'язаних із мовою (мовною системою, мововживанням, становищем мов відносно одна одної, змінами в мові, мовними спільнотами), а також які стоять за діями, спрямованими на мови / вживання мов / мовні зміни і на їх мовців, та впливають на мовну політику, освітню політику, причому за ними насправді простежуються економічні, політичні та культурні цінності, інтереси й ідеології. Мовні ідеології виявляються у формі цінностей та інтересів суспільних груп, впливають на суспільну думку про мову (мови), варіанти мов та їхніх мовців [14; 46].

Один із найвідоміших представників соціолінгвістики Вільям Лабов [23] сформулював два важливі принципи про суспільну відповідальність мовознавців. Згідно з першим, якщо дослідник стикається з уявленнями чи поглядами, які побутують у широкому колі, помилковість яких він може підтвердити дослідженнями, він зобов'язаний оприлюднити такі результати. Другий полягає в тому, що коли науковець зібрав мовні дані в певному середовищі, отримані в такий спосіб знання йому треба використати на користь цієї спільноти. Схожої думки дотримується і Томас Ріценти, який переконує, що дослідники мовної політики мають і суспільну відповідальність [31, с. 12–13].

Аналіз і презентація процесів мовної політики є важливими. Варто також зважати на те, що відсутність стратегії мовної політики, яка ґрунтується на експліцитних, обґрунтованих наукових дослідженнях, ніяк не впливає на відсутність мовної політики. Ідеться лише про те, що ми даємо простір мовній політиці «*laissez faire*». Однак потрібно усвідомлювати, що «мовна політика «*laissez faire*» майже завжди призводить до завоювання простору мовами більшості і втрати цього простору мовами меншості» [27, с. 1–23], а також, що «мовне невтручання призведе до мовного соціального дарвінізму, що, звісно, суперечить правам

людини» [21, с. 28]. Фішман також вважає, що потрібна підтримка державою слабших, проте відзначає, що панівні групи важко погоджуються на такі втручання [13].

Методи дослідження мовної політики. Мовна політика – це «парадигматичний приклад прикладного мовознавства, оскільки їй треба спиратися на численні наукові галузі, щоб розробити практичні плани для зміни мовних практик і вірувань» [38, с. 31].

Бохманн стверджує, що існує потреба в дослідженнях проблем мовної політики [7, с. 26–28]. Згідно з його визначенням, мовна політика – «це регулювання практики комунікації суспільства такою групою, яка має мовну та культурну гегемонію або намагається її досягти. Мовна політика, як і будь-який інший різновид політики, підпорядкована інтересам груп / прошарків / класів» [7, с. 28–31].

Збірники матеріалів, які з'явилися у ХХІ столітті [18; 32; 41] або присвячені мовній політиці, монографії, що побачили світ останнім часом [4; 15; 28; 34; 37; 39; 40], не пропонують простих і виняткових рішень для аналізу проблем мовної політики, натомість намагаються розкрити ту сукупність викликів, яка криється у витлумаченні мовної політики, допомагають пізнати численні, часто суперечливі мовні уявлення, що впливають на сферу дослідження, та дають рекомендації, як можна сформувати мовну політику, здатну наблизити людство до ідеї суспільної та мовної рівноправності. Наприклад, на думку Горнбергера, головна мета досліджень у сфері мовної політики полягає в тому, щоб зрозуміти і змінити використання, викладання та вивчення мови. При цьому дослідник застерігає, що в таких дослідженнях надзвичайно важливо брати до уваги контекст. Варто акцентувати на твердженні науковця, що застосування результатів конкретного дослідження завжди є відповідальністю читача, адже не завдання дослідника визначити, чи поширюються результати на інші контексти. Тож Горнбергер вважає, що цілі досліджень у сфері мовної політики – це не узагальнення або прогнозування, а більше розкриття своєрідностей, висвітлення взаємозв'язків [17, с. 17].

Мей є прихильником підходу, згідно з яким до досліджень мовної політики варто залучати суспільно-історичні та суспільно-політичні підходи, адже мову і так занадто часто вивчали і зараз досліджують відокремлено від суспільних, політичних й історичних відносин. На думку Мейя, «цей діахронічний мовознавчий, аполітичний підхід був однією з характерних особливостей соціолінгвістики», тому «доцільно, щоб до вивчення будь-якого елемента мовної політики або її практик було залучено ширші суспільні та політичні обставини, а особливо історичні передумови, які призвели до їхнього виникнення» [24, с. 255–256].

Ріценти [30, с. 134] відзначає, що вибір конкретної методики дослідження мовної політики залежить, зокрема й від відповіді на такі питання:

- які цілі дослідження;
- які дані існують загалом, які з них доступні (наприклад, дані перепису населення, політичні тексти, історичні документи); яких респондентів, інтерв'юєрів можна залучити до дослідження (наприклад, політиків, представників громад, державних службовців);
- які фінансові, кадрові й технологічні джерела доступні для здійснення дослідження.

Крім цих чинників, важливим є й те, які питання будуть сформовані у ході досліджень, що саме ми маємо намір розкрити. У цьому контексті варто звернутися до думки Купера [10, с. 98], що в дослідженні мовної політики треба дати відповіді на такі питання:

- на яких учасників спрямовано мовну політику,

- на зміну чиєї (мовної) поведінки її спрямовано,
- стосовно поведінки яких осіб,
- з якою метою,
- за яких обставин,
- якими засобами,
- засобами яких рішень влади,
- з якими результатами?

У ході дослідження мовної політики науковці застосовують методики різних наукових галузей (соціолінгвістика, історія, правознавство, політологія, дискурс-аналіз). Такий інтердисциплінарний підхід є обов'язковим. Редаговані Ріценти [32], а також Галтом і Джонсоном [18] наукові збірники дають загальну картину досліджень у сфері мовної політики. З публікацій цих видань однозначно простежується, що у сфері мовної політики – так само, як і у дослідженнях із більшості суспільних наук – на найбільші успіхи може розраховувати таке дослідження, яке для досягнення найдостовірніших результатів застосовує низку технік, методик аналізу й перспектив. Окремі методи та підходи доповнюють одне одного. На думку Ріценти [29, с. 9], дослідження у сфері мовної політики потрібно розглядати як інтердисциплінарну діяльність, оскільки для ідентифікації, опису та пошуку рішень мовних проблем, які охоплюють усі аспекти суспільного життя, потрібно інтегрувати та застосовувати понятійний і методологічний апарат з різних галузей суспільних наук. В іншій праці вчений зауважує, що предмет досліджень у сфері мовної політики залежить від суспільних контекстів, які постійно сумнівні та потребують перегляду [31, с. 13]. А ось Горнбергер [17, с. 9–10] необхідність інтердисциплінарного підходу мотивує насамперед тим, що питання, які стосуються мовної політики, виникають завжди і всюди в суспільстві, тож їх можна проаналізувати тільки в рамках інтердисциплінарного вивчення.

Кемерон і його співавтори [8] розкривають можливі принципи та типи досліджень у сфері мовної політики. Мета першого типу дослідження – узгодити потреби менеджменту знань, необхідних для їхнього здобуття, з інтересами учасників дослідження, однак без того, щоб результати цього дослідження мали зворотний вплив на аналізоване середовище (об'єкт дослідження). Другий підхід базується на представництві інтересів, який, попри зобов'язання перед учасниками, і далі схиляється до позитивістського уявлення, згідно з яким існує єдина істина, а дослідник повинен її віднайти. І, зрештою, третій підхід, що базується на розширенні можливостей, застосовує інтерактивну методологію, бере до уваги залучених до дослідження осіб (об'єкти), ділиться з ними отриманими знаннями, ураховує їхні думки і зауваження та простежує наслідки політичних рішень, які ґрунтувалися на цій науковій розвідці. Не можна залишати поза увагою й те, що дослідження у сфері мовної політики здебільшого впливають на дискурс про мови, їхній статус, корпус, їхнє використання, сучасне та майбутнє, а також відображаються в політичній та комунікаційній практиках, що будуються на цих дискурсах [17, с. 12–13].

Толлефсон [43] уводить у методологію досліджень мовної політики історично-структурний підхід, мета якого – у виявленні тих історичних і структурних чинників, які ведуть до мовних політик і стратегій, що створюють і зберігають нерівноправність. Насправді історичні фактори можуть значно відрізнятися один від одного, але дослідження такого плану звертають увагу на нерівні витрати у навчанні мови осіб різних категорій, пробують віднайти можливі (історичні) пояснення процесів мовної політики й мовного

планування, а також розкривають історичний розвиток активних учасників мовної політики та їхніх інтересів і практик, демонструють їхні наслідки. Дослідницькі завдання концентруються навколо того, як мовні портрети політиків, що утримують (або руйнують) пов'язану з мовою ієрархію, відповідають історичним процесам, пристосовуються до них. У рамках цієї теорії мовна політика є одним із механізмів здобуття й утримання влади, формування й відтворення нерівноправності в суспільстві. Історично-структурний підхід звертає увагу й на те, як ідеологізує суспільна група, що здобула владу, свою мовну політику і як представляє її, попри її репресивну сутність, природною, потрібною й корисною для всіх членів суспільства [43, с. 140–142; 11; 12]. Такі дослідження можуть відбуватися як на макро-, так і на мікрорівні, але найдоцільніше проводити вивчення одночасно на обох цих рівнях [43, с. 144].

Дещо раніше Вайлі [45, с. 136] теж зауважив, що в науковому дискурсі у сфері мовної політики «фахівці іноді звертаються до авторитету історії, щоб підкріпити свої аргументи щодо того, як минуле спрямовує нас у питаннях сучасного». У монографії науковець доводить, що історичний підхід – обережно, критично трактований, спирається на історичні праці й свідчення очевидців, очищений від ідеологічних нашарувань, а тому забезпечує належний рівень формування і розвитку мовної політики [45, с. 147].

Історично-структурний процес дослідження мовної політики містить низку кроків. Поданий нижче список систематизує їх у загальноприйнятому порядку, проте на практиці часто трапляється, що ці елементи використовуються одночасно або рекурсивно [43, с. 145]:

- формування питань дослідження;
- визначення меж дослідження, з урахуванням наявних даних та історичної ситуації;
- вибір методики і джерел (першочергових і менш важливих) дослідження;
- збір даних;
- аналіз і тлумачення даних;
- перевірка результатів (за можливості із залученням учасників);
- повторна перевірка аналізу (у разі потреби).

Як уважає Сполскі, характеризуючи мовну спільноту, потрібно розглянути три компоненти мовної політики:

- мовна практика (звичні моделі вибору мови з наявного мовного репертуару);
- мовні вірування та ідеології (пов'язані з мовою та її вживанням міфи, аттitudи);
- конкретні зусилля з планування мови або менеджменту мови, спрямовані на зміну мовної практики [37, с. 5; 40, с. 5].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У цій статті узагальнено основні методи дослідження мовної політики на основі праць сучасних науковців. Установлено, що обов'язковим у вивченні проблем мовної політики є інтердисциплінарний підхід, що передбачає, по-перше, вивчення законодавчої бази (закони, постанови й накази, міжнародні угоди), що стосуються регулювання мовних питань, а по-друге – аналіз наукової літератури з питання. Важливо при цьому використовувати дані переписів населення, відомості зі статистики у сфері освіти, архівні матеріали, публікації в пресі тощо. Але варто зауважити, що конкретний метод дослідження завжди залежить від науковця: не існує єдиного ідеального та ефективного методу, кожен повинен знайти свій шлях, який найкраще відповідає конкретній темі та меті дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брицин В. Мовна політика/ *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Видавництво „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 357–360.
2. Мацюк Г. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.
3. Мельник С. – Черничко С. Поняття мовної політики. / М. Вегеш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, Ужгород : Поліграфцентр „Ліра”, 2010. С. 629–638.
4. Раннунт М. Пособие по языковой политике. Таллин : Tallin Pedagogical University, 2004. 215 с.
5. Barbour S. National Language and Official Language / U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill eds. *Sociolinguistics*, Berlin–New York : Walter de Gruyter, 2004. P. 288–295.
6. Bartha Cs. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 268 p.
7. Bochmann K. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése / Szépe Gy. – Derényi A. szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest : Corvina, 1999. P. 25–69.
8. Cameron D., Frazer E., Harvey P., Rampton M., Richardson K. *Researching Language: Issues of Power and Method*. London : Routledge, 1992. 160 p.
9. Christ H. Az európai nyelvpolitika kihatásai az idegennyelv-oktatásra. / Szépe Gy. – Derényi A. szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest : Corvina, 1999. P. 197–208.
10. Cooper R. L. *Language Planning and Social Change*. Cambridge–New-York; Port Chester; Melbourne; Sydney : Cambridge University Press, 1989 216 p.
11. Csernicskó I. – Ferenc V. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*, 2014. 42/3: P. 399–425.
12. Fedinec Cs., Csernicskó I. The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary. / M. Prokopovych; C. Bethke; T. Scheer eds. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden : Brill Academic Publishers, 2019. P. 160–195.
13. Fishman A. J. Language Policy and Language Shift. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd, 2006. P. 311–328.
14. Gal S. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. / Keresztes L. & Maticsák S. (eds.) *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 2002. P. 197–204.
15. Grin F. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke : Palgrave Macmillan. 2003. 281 p.
16. Haugen E. *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press, 1972. 366 p.
17. Hornberger N. H. Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. / F. M. Hult and D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA : Wiley Blackwell, 2015. P. 9–20.
18. Hult F. M., D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA : Wiley Blackwell, 2015. 259 p.
19. Kloss H. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. / Stanley Lieberman (ed.) *Explorations in Sociolinguistics*, Bloomington : Indiana University, 1967. P. 7–17.
20. Kontra M. Nyelv, oktatás, emberi jogok. / Sándor K. szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, Szeged: JGYTF Kiadó. 2001. P. 125–132.
21. Kontra M. *Hasznos nyelvészet*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
22. Kymlicka W., Krizsán A. „Az állam etnokulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. W. Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán A. beszélget. *Fundamentum* . 1997. № 2. P. 43–53.

23. Labov W. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11. 1982. P. 165–201.
24. May S. Language Policy and Minority Rights. In: T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA : Blackwell Publishing Ltd., 2006. P. 255–272.
25. Nagy N. A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében. Budapest : Dialóg Campus Kiadó, 2019. 254 p.
26. Paulston C., Heidemann K. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. P. 292–310.
27. Phillipson R. English-Only Europe? Challenging Language Policy. London : Routledge, 2003. 240 p.
28. Pułaczewska H. Student's First Guide to Language Policy and Planning. Regensburg: Sprachlit, 2015. 213 p.
29. Ricento T. Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. P. 3–9.
30. Ricento T. Methodological Perspectives in Language Policy: An Overview. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. P. 129–134.
31. Ricento T. Foreword, Hult F. M., D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA : Wiley Blackwell.. 2015. P. XII–XIV.
32. Ricento T. ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA : Blackwell Publishing Ltd., 2006. 371 p.
33. Sándor K. Nyelv és társadalom. Budapest : Krónika Nova, 2016. 200 p.
34. Shohamy E. Language policy: Hidden agendas and new approaches. London : Routledge, 2006. 185 p.
35. Skutnabb-Kangas T. Language, Literacy and Minorities. London : A Minorities Rights Group Report, 1990. 34 p.
36. Skutnabb-Kangas T. Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights? Mahwah; New Jersey; London : Lawrence Erlbaum Associates, 1998. 824 p.
37. Spolsky B. Language Policy. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 250 p.
38. Spolsky B. Is language policy applied linguistics? / P. Bruthiaux, D. Atkinson, W.G. Egginton, W. Grabe, and V. Ramanathan eds. *Directions in Applied Linguistics*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2005. P. 26–36.
39. Spolsky B. Language Management. New York : Cambridge University Press. 2009. 308 p.
40. Spolsky B. What is language policy? / B. Spolsky ed. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York : Cambridge University Press, 2012. P. 3–15.
41. Spolsky B. ed. 2012. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York : Cambridge University Press, 756 p.
42. Szarka L. Die Mutterschparce der Minderheiten in Ostmitteleuropa als gefährdete Sprache. / F. Glatz ed. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest : Europa Institut Budapest. 2003, P. 101–117.
43. Tollefson J. W. Historical-Structural Analysis. / F. M. Hult and D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden (MA): Wiley Blackwell, 2015, P. 140–151.
44. Turi J.-G. Typology of language legislation. / T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson eds. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin Mouton, 1994. P. 111–119.
45. Wiley T. G. The Lessons of Historical Investigation: Implications for the Study of Language Policy and Planning. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd., 2006. P. 135–152.
46. Woolard K. A., Schieffelin B. B. Language ideology. *Annual Review of Anthropology* 23. 1994. P. 55–82.

REFERENCES

1. Brytsyn V. Movna polityka. / Ukrayins'ka mova. Entsyklopediya. Kyiv : Vydavnytstvo „Ukrayins'ka entsyklopediya” im. M. P. Bazhana, 2004. s. 357–360.
2. Matsyuk H. Prykladna sotsiolinhvistyka. Pytannya movnoyi polityky. L'viv : Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009. 212 s.
3. Mel'nyk S. – Chernychko S. Ponyattya movnoyi polityky. / M. Vehesh ta CH. Fedynets' red. Zakarpattya 1919–2009 rokiv: istoriya, polityka, kul'tura, Uzhhorod : Polihraftsentr „Lira”, 2010. S. 629–638.
4. Rannut M. Posobye po yazykovoy polytyke. Tallyn : Tallin Pedagogical University, 2004. 215 s.
5. Barbour S. National Language and Official Language. / U. Ammon, N. Dittmar, K. J. Mattheier, P. Trudgill eds. *Sociolinguistics*, Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2004. P. 288–295.
6. Bartha Cs. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 268 p.
7. Bochmann K. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. / Szépe Gy. – Derényi A. szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest : Corvina, 1999. P. 25–69.
8. Cameron D, Frazer E., Harvey P., Rampton M., Richardson K. Researching Language: Issues of Power and Method. London : Routledge, 1992. 160 p.
9. Christ H. Az európai nyelvpolitika hatásai az idegennyelv-oktatásra. / Szépe Gy. – Derényi A. szerk. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest : Corvina, 1999. P. 197–208.
10. Cooper R. L. Language Planning and Social Change. Cambridge; New York; Port Chester; Melbourne; Sydney : Cambridge University Press, 1989 216 p.
11. Csernicskó I., Ferenc V. Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*. 2014. 42/3. P. 399–425.
12. Fedinec Cs., Csernicskó I. The People of the “Five Hundred Villages”: Hungarians, Rusyns, Jews, and Roma in the Transcarpathian Region in Austria–Hungary / M. Prokopovych; C. Bethke; T. Scheer eds. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden : Brill Academic Publishers, 2019. P. 160–195.
13. Fishman A. J. Language Policy and Language Shift / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 311–328.
14. Gal S. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power / Keresztes L. & Maticsák S. (eds.) *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 2002. P. 197–204.
15. Grin F. Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. 281 p.
16. Haugen E. The Ecology of Language. Stanford : Stanford University Press, 1972. 366 p.
17. Hornberger N. H. Selecting Appropriate Research Methods in LPP Research: Methodological Rich Points. / F. M. Hult and D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA : Wiley Blackwell, 2015. P. 9–20.
18. Hult F. M., D. Cassels Johnson eds. Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide. Malden, MA : Wiley Blackwell, 2015. 259 p.
19. Kloss H. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. / Stanley Lieberman (ed.) *Explorations in Sociolinguistics*, Bloomington : Indiana University, 1967. P. 7–17.
20. Kontra M. Nyelv, oktatás, emberi jogok. / Sándor K. szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, Szeged : JGYTF Kiadó. 2001. P. 125–132.
21. Kontra M. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
22. Kymlicka W., Krizsán A. „Az állam etnikulturális semlegessége nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is kívánatos”. W. Kymlicka kanadai filozófussal Krizsán A. beszélget. *Fundamentum*. 1997. № 2. P. 43–53.

23. Labov W. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11. 1982. P. 165–201.
24. May S. Language Policy and Minority Rights. In: T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 255–272.
25. Nagy N. A hatalom nyelve – a nyelv hatalma. Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2019. 254 p.
26. Paulston C. B., Heidemann. K. Language Policies and the Education of Linguistic Minorities. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 292–310.
27. Phillipson R. English-Only Europe? Challenging Language Policy. London : Routledge, 2003. 240 p.
28. Pułaczewska H. Student's First Guide to Language Policy and Planning. Regensburg : Sprachlit, 2015. 213 p.
29. Ricento T. Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 3–9.
30. Ricento T. Methodological Perspectives in Language Policy: An Overview. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 129–134.
31. Ricento T. Foreword. / F. M. Hult – D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden, MA: Wiley Blackwell. 2015. P. xii–xiv.
32. Ricento T. ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd. 2006. 371 p.
33. Sándor K. Nyelv és társadalom. Budapest : Krónika Nova, 2016. 200 p.
34. Shohamy E. Language policy: Hidden agendas and new approaches. London: Routledge, 2006. 185 p.
35. Skutnabb-Kangas T. Language, Literacy and Minorities. London : A Minorities Rights Group Report, 1990. 34 p.
36. Skutnabb-Kangas T. Linguistic Genocide in Education, or Worldwide Diversity and Human Rights? Mahwah, New Jersey, London : Lawrence Erlbaum Associates, 1998. 824 p.
37. Spolsky B. Language Policy. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 250 p.
38. Spolsky B. Is language policy applied linguistics? / P. Bruthiaux, D. Atkinson, W.G. Egginton, W. Grabe, and V. Ramanathan eds. *Directions in Applied Linguistics*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2005. P. 26–36.
39. Spolsky B. Language Management. New York: Cambridge University Press, 2009. 308 p.
40. Spolsky B. What is language policy? / B. Spolsky ed. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York : Cambridge University Press, 2012. P. 3–15.
41. Spolsky B. The Cambridge Handbook of Language Policy. New York : Cambridge University Press, 2012. 756 p.
42. Szarka L. Die Mutterschparce der Minderheiten in Ostmittelerupa als gefährdete Sprache. / F. Glatz ed. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest : Europa Institut Budapest. 2003. P. 101–117.
43. Tollefson J. W. Historical-Structural Analysis. / F. M. Hult and D. Cassels Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: a Practical Guide*. Malden (MA) : Wiley Blackwell, 2015. P. 140–151.
44. Turi J.-G. Typology of language legislation. / T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson eds. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Berlin Mouton, 1994. P. 111–119.
45. Wiley T. G. The Lessons of Historical Investigation: Implications for the Study of Language Policy and Planning. / T. Ricento ed. *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Blackwell Publishing Ltd. 2006. P. 135–152.
46. Woolard K. A., Schieffelin B. B. Language ideology. *Annual Review of Antropology* 23. 1994. P. 55–82.

Берегсасі Аніко Ференцівна, доктор філософії у галузі мовознавства, завідувач кафедри філології Закарпатського угорсько інституту імені Ференца Ракоці II.

Берегсаси Анико Ференцовна, доктор философии, заведующая кафедрой филологии Закарпатского венгерского института имени Ференца Ракоци II.

Beregszaszi Aniko, PhD, Head of the Department of Philology, Ferenc Rakóczy II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

Газдаг Вільмош Вільмошович, доктор філософії у галузі мовознавства, викладач кафедри філології Закарпатського угорсько інституту імені Ференца Ракоці II.

Газдаг Вільмош Вільмошович, доктор философии, преподаватель кафедры филологии Закарпатского венгерского института имени Ференца Ракоци II.

Gazdag Vilmos, PhD, Lecturer of Department of Philology, Ferenc Rakóczy II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

Черничко Степан Степанович, доктор гуманітарних наук, професор кафедри філології Закарпатського угорсько інституту імені Ференца Ракоці II.

Черничко Степан Степанович, доктор гуманитарных наук, профессор кафедры филологии Закарпатского венгерского института имени Ференца Ракоци II.

Csernicsko Istvan, DSc, Full Professor of Department of Philology, Ferenc Rakóczy II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education.

Стаття надійшла: 15.01.2020

Статтю прийнято до друку: 22.01.2020

II. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.111+811.161.2

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-33-41

НАВЧАЛЬНИЙ І ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕОРЕТИЧНОГО КУРСУ «ПОРІВНЯЛЬНА ТИПОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ»

Наталія Одарчук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, пр. Воли, 13

e-mail: natalylutsk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2647-2159

У статті зроблено спробу довести потребу теоретичного курсу «Порівняльна типологія англійської і української мов» у навчальному плані студентів-філологів, які вивчають англійську як першу іноземну мову, через його високий навчальний і виховний потенціал. Важливість цієї дисципліни зумовлена функціями мови, позаяк остання є об'єктом навчального предмета. Зроблено висновки, що в процесі порівняльного аналізу фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних явищ англійської й української мови, студенти вчаться знаходити ізоморфні й аломорфні різнорівневі риси, що не лише поглиблює їхні лінгвістичні знання, а й розширює філологічну компетентність. що важливіше – формуються грамотні, ідеологічно стійкі українці з умінням порівнювати, протиставляти і проводити логічні зв'язки.

Ключові слова: «Порівняльна типологія англійської і української мов», ізоморфні й аломорфні риси, функції мови, ономасіологія.

УЧЕБНЫЙ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО КУРСА «СРАВНИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЯ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ»

Наталья Одарчук

Восточно-европейский национальный университет имени Леси Украинки

Украина, г. Луцк, пр. Воли, 13

e-mail: natalylutsk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2647-2159

В статье делается попытка доказать необходимость теоретического курса «Сравнительная типология английского и украинского языков» в учебном плане студентов-филологов, которые изучают английский как первый иностранный язык, из-за его высокого учебного и воспитательного потенциала. Важность этой дисциплины выводится из функций языка, поскольку последняя является объектом учебного предмета. Делается вывод, что, осуществляя сравнительный анализ фонетических, лексических, грамматических, стилистических явлений английского и украинского языков, студенты

учатся находить изоморфные и алломорфные черты на каждом из уровней. Этим не только улучшаются их лингвистические знания и расширяется филологическая компетентность, но, что более важно – формируются грамотные, идеологически стойкие украинцы с умением сравнивать, противопоставлять и проводить логические связи.

Ключевые слова: «Сравнительная типология английского и украинского языков», изоморфные и алломорфные черты, функции языка, ономазиология.

ACADEMIC AND EDUCATIONAL POTENTIAL OF THE THEORETICAL COURSE «COMPARATIVE TYPOLOGY OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES»

Nataliia Odarchuk

Lesya Ukrainka Eastern European National University

13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine

e-mail: natalylutsk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2647-2159

Introduction. *Among the philological disciplines of the curriculum of higher educational institutions of Ukraine, the theoretical course "Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages" has perhaps the greatest cognitive and educational value. After all, this subject, the study of which is based on a comprehensive comparison and correlation of language units, means of their combination and functioning in a phrase or sentence of English and Ukrainian, undoubtedly convinces students that the Ukrainian language in its lexical richness and variety of means of expression is on a par with all other highly developed languages of the world.*

Purpose. *In the era of chronic global and local political, economic, social, and even ideological instability, when the educational branch oscillates between conservative-Soviet and modern pro-European systems, it is just the time for the seemingly politically neutral philological science to become a shield and armour of the native Ukrainian word, to protect it both from russification and anglicization. That is why the article aims to prove that the theoretical course "Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages" can deepen linguistic knowledge and expand philological competence, and what is more important – to form literate, ideologically stable Ukrainians with the ability to compare, contrast and make logical connections.*

Results. *The purpose of teaching the described discipline is to systematize the knowledge of students obtained during the study of theoretical phonetics, lexicology, stylistics, morphology and syntax of the English language as well as to acquaint with modern tendencies and directions of development of the specified aspects. Particular attention is paid to identifying typological features of comparable phonetic, lexical, stylistic and grammatical phenomena, discerning isomorphic and allomorphic features in these systems of both languages and further development of skills in mastering the structure of the contrasted languages. Mastering this course involves understanding the structure and functioning of the language, its inter-level and intra-system connections.*

The theoretical course of contrastive typology of foreign and native languages is a discipline whose object is the language, therefore it performs some of the functions that are originally assigned to the latter, and its importance among the disciplines of the curriculum is derived from these functions. They are as follows: epistemological, thought-creating, ethnic, identification, axiological, and aesthetic function. By clarifying the essence of each of these functions of language, the article defines the role of the described subject.

Studying the elements of historical typology as part of the theoretical course, students cannot help admiring the fact that the Ukrainian language dates back to such ancient times as 2000 years ago, because it has Sanskrit as its progenitor. Comparing nouns, verbs, adjectives, pronouns, numerals, etc. students get convinced that Ukrainian words are often even closer in sounding to Sanskrit than their English equivalents.

In the process of comparing the vocabulary of the English and Ukrainian languages, students understand how melodious their native language is due to the large number of diminutive suffixes as well as due to the presence of its specific lexical layer – "kids" language.

Conclusion. *Thus, the knowledge, skills and abilities acquired during the study of the course "Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages" both expand the general worldview of the students and help to form their understanding of the nature of interlingual grammatical connections and relationships, as well as make correct lexical and grammatical transformations when rendering meanings in the other language.*

Keywords: *Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages, isomorphic and allomorphic features, functions of language, onomasiology.*

Постановка проблеми. Серед філологічних дисциплін навчального плану закладів вищої освіти України теоретичний курс «Порівняльна типологія англійської і української мов» має чи не найбільше пізнавальне і навчально-виховне значення. Адже саме цей предмет, вивчення якого ґрунтується на всебічному порівнянні та співвіднесенні мовних одиниць, засобів їх поєднання і функціонування в словосполученні або реченні англійської та української мов, беззаперечно переконує студентів у тому, що українська мова за своїм лексичним багатством і різноманітністю засобів вираження стоїть у рівні з усіма іншими розвиненими мовами світу.

Мета статті. В епоху хронічної глобально-локальної політичної, економічної, соціальної, а ще гірше – ідеологічної нестабільності, коли країну навпіл розривають ліберально-ліві й ультраправі сили в політичному аспекті, а освітянська галузь хитається між консервативно-радянською й новітньо-проєвропейською системами, якраз на часі на перший погляд політично незаангажованій філологічній науці стати щитом і бронею рідного українського слова, захисту його від русифікації, з одного боку, й англіканізації – з іншого. Саме тому в статті поставлено за мету довести, що теоретичним курсом «Порівняльна типологія англійської і української мов» можливо поглибити лінгвістичні знання й розширити філологічну компетентність, а що суттєвіше – сформувати ідеологічно стійких, грамотних українців з умінням порівнювати, протиставляти і проводити логічні зв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльним аналізом англійської та української мов у різних аспектах – лексичному, граматичному, стилістичному – дедалі частіше займаються вітчизняні мовознавці. Справді, піонерсько-сміливою можна вважати працю українського філолога Ю. Жлуктенка «Порівняльна граматики української та англійської мов», видану в застійно-радянському 1960 році, коли порівняльний аналіз головно базувався на панівній російській мові.

У відродженій незалежній Україні лакуна контрастивних лінгвістичних досліджень виявилася вкрай очевидною, а це, природно, утруднювало переклади наукових досліджень, літературних творів українською мовою. Щоб усунути цю прогалину, українські мовознавці заповнили її статтями, монографіями, посібниками й підручниками з компаративістики. Основними з них є: «Порівняльна типологія англійської та української мов» І. Корунця, «Порівняльна граматики англійської і української мов» А. Левицького, «Порівняльна

стилістика англійської та української мов» О. Дубенко, «Порівняльна лексикологія української та англійської мов» О. Деменчука, «Збірник вправ з порівняльної граматики англійської та української мов» Т. Мірончук, навчальний посібник із контрастивної стилістики англійської та української мов І. Хомицької, підручник «Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages» І. Карамішевої та низка наукових статей з означеного предмета. Усі згадані праці вітчизняних науковців слугують навчальною і методологічною базою для викладання дисципліни «Порівняльна типологія англійської і української мов» для філологів-іноземців і сприяють подальшому розвитку компаративістики як науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна припустити, що порівняння мов сягає своїм корінням глибокої давнини, зокрема Вавилонського стовпотворіння, у результаті чого, як свідчить Святе Письмо, Книга Буття (11:7), відбулося змішання мов, і люди враз заговорили різними мовами, не розуміючи один одного: «*Go to, let us go down, and there confound their language, that they may not understand one another's speech*» (Genesis 11: 7). Проте цій теорії бракує наукового підґрунтя, щоб стверджувати, що порівняльний аналіз мов здійснювався вже декілька тисячоліть до н.е. Логічніше буде вважати граматику Паніні як таку, що має перші моменти порівняння Санскриту, на той час панівної мови, із його діалектами, зокрема Пракритом [6, с. 8].

Предмет порівняльної типології будується на основі знань, отриманих студентами з теоретичних і практичних курсів фонетики, граматики, лексикології, стилістики англійської мови з урахуванням фактичного матеріалу відповідних аспектів української, а принагідно й другої іноземної мови, що вивчається. Оскільки мова є суспільним явищем, то порівняльна типологія двох мов як частина мовознавчої науки належить до гуманітарних наук. Вона пов'язана з такими суспільними науками, як історія, соціологія, психологія, народознавство, етнографія, логіка, із природничими науками – фізіологією, анатомією, а також семіотикою, зокрема лінгвосеміотикою, що перебуває на межі точних і гуманітарних дисциплін. Отже, знання, уміння й навички, отримані при вивченні курсу «Порівняльна типологія англійської і української мов», не лише розширюють загальний світогляд студентів, а й допомагають сформувати у них розуміння характеру міжмовних граматичних зв'язків та відношень, сприяють правильній лексичній і граматичній трансформації при перекладі текстів.

Метою викладання описуваної навчальної дисципліни є систематизація знань студентів, отриманих у ході вивчення теоретичної фонетики, лексикології, стилістики, морфології та синтаксису англійської мови; ознайомлення із сучасними тенденціями та напрямками розвитку зазначених аспектів. Особливу увагу звертають на виявлення типологічних ознак порівнюваних фонетичних, лексико-стилістичних і граматичних явищ, розпізнавання ізо- й аломорфних рис у зазначених системах обох мов та подальший розвиток навичок володіння будовою порівнюваних мов. Опанування курсу порівняльної типології англійської та української мов передбачає розуміння структури й функціонування мови, її міжрівневі та внутрішньосистемні зв'язки.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Порівняльна типологія англійської і української мов» є:

- ознайомити студентів із категоріальним та поняттєвим апаратом дисципліни, представити її метамову;
- розширити знання студентів про основні напрями досліджень у галузі фонологічних, лексикологічних та граматичних студій;
- сформувати у студентів розуміння характеру міжмовних граматичних зв'язків та відношень;

- навчити студентів розпізнавати ізоморфні та аломорфні риси у фонетичній, лексичній, граматичній системах англійської та української мов;
- розкрити основні лексичні й граматичні трансформації при здійсненні перекладу за відсутності еквівалентів у зіставляваних мовах;
- навчити студентів здійснювати комплексний порівняльний аналіз на рівні дискурсу.

Передбачено, що після завершення курсу студенти знатимуть:

- 1) базові поняття й категорії порівняльної типології англійської та української мов, види типології, методи дослідження, застосовувані в порівняльній типології;
- 2) основи типологічної класифікації мов, поняття «мовна сім'я», відмінність між синтетичними, аналітичними й аглютинативними мовами;
- 3) основні характеристики вокалізму й консонантизму порівнюваних мов;
- 4) етимологічний склад англійської та української мови, сучасні джерела поповнення словникового складу української та англійської мов;
- 5) спільні та відмінні риси морфемної будови англійського та українського слова; продуктивні / непродуктивні способи словотворення в англійській та українській мовах;
- 6) образно-стилістичний ресурс порівнюваних мов, їхні риторичні фігури;
- 7) базові поняття й категорії морфології і синтаксису англійської та української мов;
- 8) системи різних частин мови, їхні категоріальні відмінності у зіставлених мовах;
- 9) основні характеристики синтаксису словосполучення, простого, складного англійського й українського речень.

За умови успішного вивчення матеріалу предмета студенти вмітимуть:

- 1) застосовувати набуті теоретичні знання при аналізі мовних явищ;
- 2) пояснити зміст категорій, якими визначається сутність мовних явищ;
- 3) розпізнавати та пояснювати мовні засоби різних рівнів у зіставляваних мовах;
- 4) використовувати набуті знання при перекладі з англійської мови на українську і навпаки.

Теоретичний курс порівняльної типології рідної та іноземної мови має велике пізнавальне й виховне значення. Позаяк це навчальний предмет, об'єктом якого є мова, він виконує деякі з тих функцій, які первинно за нею закріплені, а його важливість серед дисциплін навчального плану зумовлена цими функціями.

Гносеологічна функція мови виражається в тому, що вона є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу. На відміну від інших істот людина користується не лише індивідуальним досвідом і знаннями, а й усім набутком своїх попередників і сучасників, тобто суспільним досвідом. Заглиблюючись у будь-яку мову, людина пізнає різнобарвний світ крізь її призму, оскільки кожна мова є відбитком неповторної картини світу, а зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людини про багатогранність світу, звужує її досвід [2].

Гносеологічна функція мови також безпосередньо пов'язана з мислетворчою функцією. Мова – засіб людського мислення: творення, оформлення і вираження думки [4]. Здійснюючи порівняльний аналіз різнорівневих мов, студенти вчать віднаходити логічні зв'язки, формувати власну позицію щодо певного мовно-мовленнєвого явища.

Етнічна функція мови – та, за допомогою якої ідентифікуються члени тієї чи тієї етнічної спільноти, рівень їх згуртування й відмежування від інших лінгвокультурних спільнот. Мова є однією з найважливіших та найстабільніших ознак і властивостей етносу, вагомим чинником розвитку і критерієм ідентифікації етногенетичних й етнокультурних процесів [3]. Етнічна функція відображає не стільки навчальне, як виховне значення

описуваної дисципліни: порівнюючи фонетичні, граматичні, лексичні явища двох різних за походженням мов, студенти усвідомлюють себе представниками українського етносу, відмежовуючи, але не вивищуючи себе над представниками іншого етносу, мову якого вивчають як іноземну.

Ідентифікаційна функція мови значною мірою пересікається з етнічною, її сутність виявляється в часовому й у просторовому вимірах. Через мову сучасна людина відчуває свою спільність і з прашурами, і з нащадками, і з тими, хто перебуває поряд. Кожна людина має своєрідний індивідуальний мовний «портрет», так би мовити, мовний «паспорт», у якому відображено всі її національно-естетичні, соціальні, культурні, духовні, вікові та інші параметри. Лише для тих, хто знає мову, вона є не лише засобом спілкування, а й ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти [5]. Водночас вона може бути причиною роз'єднання, відокремлення, конфліктів і навіть ворожнечі для людей, які погано чи зовсім не володіють нею. Прикладом цього слугує нинішня мовна ситуація в Україні: однією з причин війни за територіальну цілісність країни є мовна політика держави. Отож, вищеназвана функція містить виховний потенціал для тих, хто вивчає мову, вдосконалює, порівнює її з іншими мовами, ідентифікуючи себе з «кільцем у ланцюжку» соціальних парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Усе пізнане людиною одержує від неї назву і тільки так існує у свідомості індивіда. Саме мова є засобом називання всіх предметів, ознак, дій, кількості, усього навколишнього світу, реальних та ірреальних сутностей. Цей процес науковці називають лінгвалізацією, або омовленням світу. Попри однаковість реалій, кожна нація бачить світ по-різному [4]. Мова – це самотутня мовна картина світу тієї чи тієї нації. Мовні одиниці лексичного рівня слугують назвами предметів, процесів, якостей, понять ознак тощо. У назвах не лише зафіксовані певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але також її помилкові уявлення, реальні сутності, фантазії тощо [5]. У цьому полягає номінативна функція мови. Порівнюючи процеси номінації в англійській та українській мовах, студенти не лише краще засвоюють розділ «Порівняльна ономазіологія», а й роблять правильні висновки про сприйняття світу кожною нацією, знаходять спільні й відмінні риси у баченні навколишньої дійсності представниками різних мовних кодів.

Аксіологічна (ціннісна) функція мови полягає в тому, що вона є ніби відбитком, репринтом культури, яка, своєю чергою, створює ідеали, що базуються на цінностях суспільства. Опановуючи мовний матеріал, порівнюючи мови, студент вчиться цінувати ті явища, матеріальні чи духовні предмети, що усвідомлюються суспільством як надзвичайно важливі.

Дуже близькою до ціннісної є естетична функція мови, яка є першим джерелом культури, знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей. Відчуття краси мови – основа естетичного виховання, що, зрештою, і передбачено курсом «Порівняльна типологія англійської і української мов».

Потрібно визнати, що більшості лінгвістичних традицій античності зіставлення мов – не властиве. Пояснюється це тим, що в давнину кожна культура вважала свою мову унікальною, винятковою, вищою над іншими, тому встановлення ізоморфних рис частково, а то й загалом ігнорувалося. І лише в пізній період античності спостережено перші спроби здійснення системного порівняльного аналізу грецької мови і латини. В середньовічній Іспанії з'явилася контрастивна граматики, у якій порівнювалися древньоєврейська й іспанська мови [6, с. 9]. Тенденція до порівнювання мов продовжилася в період епохи Відродження. Проте рідна мова вважалася божественною, тому малочисельні порівняльні

аналізи видавалися однобокими, проведеними крізь призму рідної мови. І лише приблизно з другої половини XV століття настає період порівняльної лінгвістики, яка сформувалася й існує дотепер.

Порівнюючи дві, на перший погляд, абсолютно різні мови, якими є англійська й українська, студенти переконуються у їхньому спільному корінні через належність до індоєвропейської групи мов. Як би дивно це не звучало, але існує неспростовне свідчення тісних зв'язків між доісторичними українцями й індоарійцями. Уперше це помічено в 20-30 роках минулого століття нашими індологами П. Ріхтером і О. Баранниковим, які звернули увагу на те, що багато українських слів мають подібну або й ідентичну лінгвальну форму із лексемами Санскриту. Порівнюючи іменники, дієслова, прикметники, займенники, числівники тощо, студенти переконуються, що українські слова часто навіть ближчі за звучанням до своєї прамови, ніж англійські еквіваленти. Наприклад: *дгума* – *дим* (*smoke*), *крісна* – *красний, гарний* (*beautiful*), *девар* – *дівер* (*brother-in-law*), *свасура* – *свекор* (*father-in-law*), *свачча* – *свіжий* (*fresh*), *катама* – *котрий* (*which*), *сукта* – *сухий* (*dry*), *тваї* – *твій* (*your*), *джімі* – *жити* (*live*), *двау* – *два* (*two*), *смаяті* – *сміятися* (*laugh*), *бгагати* – *бігати* (*run*), *гат* – *геть* (*away*), *паріпурна* – *переповнений* (*overcrowded*) [1, с. 26] та ін.

Вивчаючи елементи історичної типології як частину теоретичного курсу, студенти переконуються, що українська мова сягає давніх часів, оскільки праці, звідки здійснено вибірку, написані понад 2000 років тому [1, с. 27]. Залучаючи сучасні наукові методи до історичної типології, отримуємо неспростовне свідчення лексичної і семантичної схожості багатьох слів із лексемами мови-джерела. У цьому полягає не лише пізнавальне, а й виховне значення теоретичного курсу.

Оволодіння курсом «Порівняльна типологія англійської і української мов» неможливе без ґрунтового аналізу вокабуляру обох мов, зокрема його ономазіологічного аспекту. В широкому сенсі ономазіологічні параметри порівняння – це ті контрастні риси, які представляють різноманітні способи номінації тих самих предметів у порівнюваних мовах. Системна організація лексикону будь-якої мови, як відомо, зумовлена лінгвальними та екстралінгвальними чинниками, які є універсальними за своєю природою. Саме тому як в англійській, так і в українській мовах представлені лексеми, які «завдячують» своєю появою фізичним і ментальним факторам (*to drink, to live, to think, to decide, нити, жити, думати, вирішувати*); фактору довкілля (*the sun, the stars, air, сонце, зорі, повітря*); соціальним факторам (*mother, brother, family, мати, брат, сім'я*) і становлять універсальний лексикон будь-якої мови.

Що відрізняє лексичний пласт української мови від англійської і є аломорфною рисою? Це наявність у першій великої кількості лексем «дитячої» мови, яка вміщує двоскладові пестливі слова, використововані дітьми або дорослими у розмові з маленькими дітьми, котрі ще не в змозі утворювати зв'язні речення. Це такі слова, як: *миня* (*корова*), *паця* (*порося*), *руця* (*рука*), *нозя* (*нога*), *лозя* (*ложка*), *кетя* (*цукерка*), *льоля* (*сорочечка*), *коко* (*яйце*), *цяця* (*іграшка*), *оцьо* (*око*) та ін. Активне використання згаданих лексичних одиниць засвідчує милозвучність української мови, її пізнавальне й виховне значення.

Мелодійність української мови простежується й на рівні словотвору обох мов. Студенти вказують здебільшого на ізоморфізм у способах побудови слів в англійській та українській мовах, називаючи продуктивні префікси, суфікси, добираючи приклади слів, утворених префіксально-суфіксальним різновидом, складанням основ тощо. Впадає в око перевага зменшувально-пестливих суфіксів в українській мові на відміну від англійської: 53 демінутивних суфікси проти 14, із яких не всі продуктивні. До того ж, на противагу

англійській мові, де ці суфікси вживаються для деривації іменників (*-et / -ette: kitch / enette; -ling: duckling, -ock: hillock; -y / -ie, -ey: dolly, grannie, sissy; -ee: bootee* та ін.), в українській мові вони утворюють пестливі прикметники, прислівники, числівники, займенники, дієслова, навіть вигуки, пор.: *-атк / -ятк дитятко; -ик: столик; -ок: разок; -ечок: пиріжечок; -оньк / -а: тітонька, -еньк: саменький, Боженько; лишенько; рівенько, оденький; -ко: двійко, трійко; -ичка: сестричка; -ечка: річечка; -усь: Маркусь; -ка: Даринка* тощо [1, с. 148–149]. Добираючи приклади на підтвердження правил, студенти вкотре переконуються в колоритності рідної мови, її багатстві, милозвучності. Без сумніву, всі згадають той факт, що українці навіть ворогів своїх називають лагідно «*воріженьки*». Стосовно збільшувальних суфіксів, то в українській мові вони не є пейоративно забарвленими (пор.: *-ань: бородань, -ач: силач; -ил: здоровило; -иц: вовчице, -юр: собацюра; -яр: мис яра*), натомість в англійській мові єдиний оцінний суфікс *-ard (bastard, drunkard)* уміщує негативну конотацію.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, теоретичний курс «Порівняльна типологія англійської і української мов» має значний навчальний потенціал. У процесі його опанування студенти-філологи, майбутні перекладачі або викладачі англійської мови, не лише поглиблюють знання з фонетики, лексикології, граматики, стилістики англійської мови, але й відновлюють призабуті знання зі згаданих розділів української мови, здійснюючи порівняльний аналіз, вчать вибудовувати логічні зв'язки, знаходити ізоморфні й аломорфні риси на кожному з рівнів. Не менш важливим є глибоке виховне значення цього курсу: він доводить, що нація пізнається через її мову, тому українські студенти, з одного боку, пізнають культурний код британців, з іншого – відчують гордість за рідну, українську мову, вчать пишатися бути патріотами і позбавитися комплексу меншовартості – негідного явища, поширеного серед українців.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі різних типів дискурсів в англійській і українській мовах, наприклад, дискурсу британських / американських і українських політиків, молодіжного, фідеїстичного, конфліктного, сімейного тощо дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навчальний посібник. Вінниця : «Нова книга», 2003. 464 с.
2. Мовна гра // *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. / Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
3. Савчук Б. Мова як ознака етносу та її етносоціальні функції // *Українська етнологія: навч. посібник*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. 559 с.
4. Українська мова професійного спілкування / З. Мацюк, Н. Станкевич. Київ : Видавництво «Каравела». URL : https://pidru4niki.com/1435072247592/dokumentoznavstvo/ukrayinska_mova_profesiynogo_spilkuvannya (дата звернення: 20.01.2020).
5. Функції мови : Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Функції_мови (дата звернення: 20.01.2020).
6. Demenchuk O. Contrastive Lexicology of the English and Ukrainian Languages. 2nd ed., rev. Rivne : RSUH, 2018. 146 p. URL : http://navigator.rv.ua/wp-content/uploads/2019/01/Demenchuk_Contrastive-Lexicology.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

REFERENCES

1. Korunets I. V. Porivnialna typolohiia anhliiskoi ta ukrainskoi mov. Navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : «Nova knyha», 2003. 464 s.
2. Movna hra // Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in./ Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhorii Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 2002. 742 s.
3. Savchuk B. Mova yak oznaka etnosu ta yii etnosotsialni funktsii // Ukrainska etnolohiia: navch. posibnyk / B. Savchuk. Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 2004. 559 s.
4. Ukrainska mova profesiinoho spilkuвання / Z. Matsiuk, N. Stankevych. Kyiv : Vydavnytstvo «Karavela». URL: https://pidru4niki.com/1435072247592/dokumentoznavstvo/ukrayinska_mova_profesiynogo_spilkuвання (data zvernennia: 20.01.2020).
5. Funktsii movy : Vikipediia. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Funktsii_movy (data zvernennia: 20.01.2020).
6. Demenchuk O. Contrastive Lexicology of the English and Ukrainian Languages. 2nd ed., rev. Rivne : RSUH, 2018. 146 p. URL : http://navigator.rv.ua/wp-content/uploads/2019/01/Demenchuk_Contrastive-Lexicology.pdf (data zvernennia: 20.01.2020).

Одарчук Наталія Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Одарчук Наталия Андреевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры практики английского языка Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки.

Nataliia Odarchuk, candidate of philological sciences (PhD), assistant professor of the Conversational English Department of Lesya Ukrainka Eastern European National University.

Стаття надійшла: 24.01.2020

Статтю прийнято до друку: 31.01.2020

УДК 811.161.2 : 808.5

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-42-53

КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ФАХІВЦЯ

Валентина Тимкова

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: tymkova_v@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3852-6847

У статті обґрунтовано значущість культури наукової української мови у формуванні мовно-мовленнєвої компетентності майбутнього фахівця освітньої галузі, окреслено критерії його готовності продукувати тексти наукового стилю та жанру; з'ясовано мету, завдання, проблематику, основні поняття і категорії дисципліни. Йдеться про

взаємозалежність розумової та мовної культури. Розвинуті мовні навички – запорука правильного, творчого мислення. Для вченого вони є професійною потребою, бо допомагають не тільки поширювати, а й створювати наукові ідеї. Через недостатність рівня володіння нормами наукового стилю проблема його підвищення є актуальною.

Ключові слова: науковий стиль, наукове мислення, мовна майстерність, норми української мови, закони наукового мовлення, мовно-мовленнєва наукова компетентність, культуромовна особистість.

КУЛЬТУРА НАУЧНОЙ УКРАИНСКОЙ РЕЧИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ СПЕЦИАЛИСТА

Валентина Тымкова

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: tymkova_v@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3852-6847

В статье обосновано значение культуры научного украинского языка в формировании языковой и речевой компетентностей будущего специалиста сферы образования, начерчено критерии его готовности к продуцированию текстов научного стиля и жанра; сформулировано цель, задания, проблемы, основные понятия и категории дисциплины. Речь идет о взаимозависимости умственной и языковой культуры. Развитые языковые навыки – залог правильного, творческого мышления. Для ученого они являются профессиональной необходимостью, потому что помогают не только распространять, но и создавать научные идеи. Недостаточный уровень обладания нормами научного стиля актуализирует проблему его повышения.

Ключевые слова: научный стиль, научное мышление, языковое мастерство, нормы украинского языка, законы научной речи, языковая и речевая научные компетентности, культурноязыковая личность.

CULTURE OF SCIENTIFIC UKRAINIAN LANGUAGE IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Valentyna Tymkova

Vinnitsia National Agrarian University

3 Sonyachna St., Vinnitsia, Ukraine

e-mail: tymkova_v@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3852-6847

The article reveals the importance of the culture of the scientific Ukrainian language in the formation of language and speech competencies of a prospective professional in the educational field, outlines the criteria for his or her willingness to produce texts of the scientific style and genre. It also outlines the purpose, objectives, problems, basic concepts and categories of the discipline and determines the interdependence of mental and linguistic culture. Well-developed language skills are the key to correct, creative thinking. For a scientist, they are a professional necessity because they help not only to disseminate but also to generate scientific ideas. As the average level

of the scientific language competencies remains unsatisfactory, the problem of raising it remains urgent.

Keywords: *scientific style, scientific thinking, language skills, norms of Ukrainian language, laws of the scientific speech, linguistic and speech scientific competence, cultural and linguistic personality.*

Постановка проблеми. Актуальність виокремлення у Вінницькому національному аграрному університеті самостійної навчальної дисципліни «Українська мова в науці» для підготовки докторів філософії зумовлена різними суспільними чинниками: процесами інкультурації – зацікавленням особистості культурними нормами, упорядкуванням власної манери і форми спілкування, здобуттям культурної інформації, і наукової зокрема, способом здебільшого «непрямої трансмісії» (навчання в закладах освіти).

Мовна майстерність – потужний рушій для поширення наукових ідей і теорій. Надає вона вченому й такий важливий козир, як можливість працювати в жанрі навчальної та науково-популярної літератури. У творах цих жанрів завжди була потреба.

Науковий текст сьогодні, безсумнівно, набуває ознак дискурсу, оскільки функціонує як комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки в науковій сфері, як синтез теоретичних знань і знань прикладного змісту, пізнавального досвіду людства. Мова наукового тексту розглядається як знаряддя досягнення науковцем успіху, успішної презентації результатів наукового дослідження, як засіб комунікативної сумісності науковців, оптимізації інтерактивних стосунків мовців у науковій комунікативній сфері. Однак дещо відкритою залишається проблема взаємозв'язку мовної компетентності молодого науковця із дискурсною (комунікативною) та культурною.

Однією зі спроб розв'язати цю проблему є вивчення навчальної дисципліни «Українська мова в науці», яку пропонують здобувачам освітньо-наукового рівня «доктор філософії». Майбутній фахівець-науковець має знати основні ознаки і якості наукового мовлення, володіти фонетичними, орфоепічними, акцентуаційними, орфографічними, лексичними, словотвірними, синтаксичними, стилістичними, пунктуаційними нормами української мови, опанувати закони наукового мовлення. Крім того, науковцеві-початківцю потрібно знати й основні стандарти, чинні нормативні документи щодо оформлення науково-дослідних робіт; варто набути вмінь працювати з текстами наукового стилю, відшукувати необхідні для наукового дослідження відомості в сучасному інформаційному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомості про науковий стиль, його мету, призначення, основні функції, мовні ознаки знаходимо в науковому доробку Н. Бабич, І. Білодіда, П. Дудика, А. Коваль, Л. Мацько, В. Перебийніс, Г. Сагач, І. Чередниченка, Л. Щерби та інших. Питанням культури української мови присвячені праці Н. Бабич, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Ожигової, О. Пономарева, Л. Ставицької та інших науковців. **Метою** публікації є: з'ясувати роль і місце культури наукової української мови в системі мовознавчих дисциплін та в професійному становленні фахівця, у формуванні його мовно-комунікативної, стилістичної компетентності; окреслити критерії готовності майбутніх спеціалістів наукової галузі знань до написання наукової роботи; обґрунтувати мету, завдання, проблематику дисципліни «Українська мова в науці».

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська мова як суспільне явище відображає ті історичні зміни, що відбуваються в тому чи тому соціально-історичному періоді: розвиваються словесні конструкції, з'являються нові слова, простежується перехід слів з окремих терміносистем у загальновживану лексику і навпаки, спостерігаються зміни в

закономірностях функціонування мови в різних сферах суспільного життя, і науковій зокрема. Зміни вимагають від користувачів мовою свідомого ставлення до мовних явищ, формування установної готовності (за Л. Виготським, фіксоване відношення між мотивом і мовленням, інтенція), аттitudної установки (attitudinaladverb) щодо оцінки мовцем змісту, «установки, яка відображається в семантичній і прагматичній структурі мовних висловлень, керує діяльністю людини, зокрема, й мовленнєвою» [4, с. 47].

Це передбачає розуміння й усвідомлення комунікантом передусім змісту таких лінгвістичних понять, як: мова, мовлення, національна українська мова, літературна мова, сучасна українська мова, мовна норма, культура мови, наукова мова, культура наукової мови, закони наукового мовлення, науковий текст, мовленнєве наукове спілкування, комунікативна компетентність тощо. Зазначений колон термінів свідчить про взаємозв'язок мови і культури – «двох семіотичних систем, що перебувають у співвідношенні структурного гомоморфізму» (за О. Селігеєм).

Чи потрібна стильова майстерність сучасному вченому? Здавалося б, мовне оформлення наукового твору не повинне бути самоціллю, головне у творі – зміст, тобто нові факти, свіжа думка, оригінальна теорія. Це правильно. Але справедливо й те, що за допомогою мови вчений оповіщує колег про результати своєї праці. Без цього останнього – за часом, але не важливістю! – етапу процес творення нових знань (а саме це і є метою науки) залишатиметься незавершеним. Доповіді, лекції, дискусії на конференціях і семінарах, інші форми усного спілкування відіграють у розвиткові науки істотну роль. Проте чи можуть вони за своєю комунікативною потужністю дорівнювати до написаної та опублікованої праці? Навряд чи. Адже писемний текст охоплює незмірно ширшу аудиторію, яка з часом тільки збільшується, а потрапляючи в усесвітню мережу стає практично необмеженою. Виходить, для науковця слово – робоче знаряддя. І воно вимагає такої ж уваги, як й інші знаряддя наукового ремесла. Коли вчений наполегливо опановує виражальні можливості мови, а потім уміло послуговується ними, він, по суті, виконує роботу не менш важливу, ніж осмислення праць попередників, висунення гіпотез, пошук фактів, розбудова й доведення теорії тощо. Звуковий лад мови обмежений кількадесятьма фонемами. Але з них утворюється кількасот тисяч слів, з яких можна збудувати безліч оригінальних речень і текстів. Будь-яка нова думка чи ситуація піддаються описові мовними засобами. Саме тому М. Жинкін називав мовлення *творчою* функцією людської психіки [7, с. 6]. А коли так, то в ученого ця функція має бути розвинена не гірше за інші потрібні в науці функції психіки – увагу, уяву, фантазію, інтуїцію, інтелект, пам'ять, творче мислення. Тим-то мовне оформлення наукових праць не варто сприймати як допоміжний етап, як дрібницю, що її цілком можна довірити літературному редакторові.

У середньовічній Європі вміння вправно писати, добре говорити й правильно мислити входили в ідеал освіченої людини. Не випадково тогочасний початковий ступінь освіти, так званий тривіум, складався з граматики, риторики й діалектики (логіки). Ці науки закладали підмурівок для подальшого розумового розвитку, а тому були чи не головними предметами в університетах. М. Ломоносов мав усі підстави назвати славнозвісну «Граматику словенську» Мелетія Смотрицького «вратами своєї вченості» [15, с. 23]. Нові часи не тільки не зруйнували цей ідеал, а утвердили його ще більше. Сьогодні мовна вправність, або, кажучи сучасною термінологією, комунікативна компетенція, лишається неодмінною умовою високої кваліфікації в науці. Хоч учений не журналіст і не письменник, йому теж годі обійтися без мистецтва слова. Його професійний обов'язок – не тільки глибше опановувати обраний фах, а й наполегливо підвищувати власну мовну культуру. Будь-яка мовна помилка,

стилістична невправність, недоопрацьованість тексту – це неповага до читачів. Неетично звалювати на їхні плечі роботу з видобування раціонального зерна з погано написаного твору. Не кажучи вже про те, що такий твір підриває довіру до автора, кидає тінь на його професійну репутацію. Відповідає науковець і за розвиток літературної мови загалом. Звісно, у фаховій літературі коло читачів вужче, ніж у газети чи художнього твору. Утім кожна наукова публікація (безвідносно до її тиражу або читацької аудиторії) стає фактом мовного життя. А це означає, що її автор уносить свою лепту в зміцнення та вдосконалення літературної мови, виступає охоронцем її цілісності, краси й чистоти, чинником її дальшого поступу. Але відчуття такої високої відповідальності – не єдиний і, мабуть, не головний стимул для вченого дбати про мовну майстерність. Ідеться про його *особисту* зацікавленість. Що вправніша й досвідченіша людина в мові, то швидше, ясніше й точніше здатна вона передати потрібний зміст, найрізноманітніші відтінки й переходи думки. Глибока обізнаність із арсеналом виражальних засобів дає змогу говорити й писати гнучко, стисло й цікаво. Грамотна людина впевнено орієнтується в потоці фахової інформації, їй легше поповнювати запас знань і ділитися ними з іншими. Унаслідок чого зростає її творча активність і продуктивність праці. Від рівня мовних навичок чималою мірою залежить успіх науковця на професійній ниві. В умовах, коли наука живе за законами конкуренції, а фінансується на конкурсних засадах, уміння писати змістовно й переконливо годі переоцінити. Добре написана стаття чи монографія привертає увагу не лише тих, хто теж працює над цією проблемою, а й фахівців суміжних галузей і навіть інших наук. Якщо праця вразила читача, цілком імовірно, що він забажає ознайомитись і з іншими публікаціями її автора. На думку С. Алексєєва, наука повинна не тільки переважати аматорів інтелектуально, а й «навчитися писати людською мовою, бути зрозумілою та приступною» [3]. Звісна річ, крім історичної, це стосується й багатьох інших наук, зокрема мовознавства. Та найголовніша користь, яку дають мовні знання вченому, – це активізація та вдосконалення його розумової діяльності. Попри поширений серед нелінгвістів стереотип, мова не є лише засобом передавання думки. Не є вона й «оболонкою», «одягом» чи «пакунком» для вже готових думок. Мова – засіб для створення думки. «Думка не виражається в слові, а здійснюється в слові», – писав Л. Виготський [4, с. 963]. Мовлення – це те саме мислення, тільки опредметнене, матеріалізоване, переведене в чуттєву форму. Навіть якщо мовлення й не є опредметненим (як-от у випадку внутрішнього мовлення), воно не перестає відображати мисленнєвий процес. Мислення у своєму первозданному (дословесному) вигляді нечітке, розмите, безформне. На цьому етапі думка лишається туманною, ефемерною і може взагалі, майнувши в голові, безслідно зникнути. Слово як матеріальний знак дає змогу «вполювати» й зафіксувати ідеальну думку. Коли думка потрапляє на рейки відшліфованих сторіччями граматичних структур, то стає напрочуд чіткою та стрункою, а ми дістаємо змогу керувати нею. Ці граматичні структури виникли й закріпилися в мові в давні часи під впливом потреб мислення. Натомість у наш час відбувається зворотний процес: «Саме мовлення примушує нас підпорядковувати наше мислення загальноприйнятим формам вираження» [1, с. 25]. Цей очевидний факт дав поштовх до розбудови відомої теорії мовної відносності. Її сутність влучно сформулював М. Епштейн: «Граматика – це не те, що ми думаємо, а чим ми думаємо, коли говоримо, ба навіть те, що думає нами» [20, с. 205–206]. А ще влучніше – Оскар Вайльд: «Мова – не донька, а мати думки». І якщо сучасники «батька парадоксів» сприймали цей його вислів не інакше як насмішку зі здорового глузду, то сьогодні ми бачимо, що раціональне зерно тут таки є. Записана думка стає і сформованою, і сформульованою, і збереженою. Завдяки тому, що лексика й граматика єдині для всіх носіїв певної мови,

омовлена думка стає зрозумілою для інших. Хоч як дивно, стає вона зрозумілішою і для самого свого автора. Записуючи думку, ще не зовсім ясну для нас, ми її краще усвідомлюємо. Американський історик Д. Бурстін зізнавався: «Я пишу для того, щоб зрозуміти, що я думаю» [25, с. 166]. Справді, складання тексту – дієвий засіб не тільки для оприлюднення, а й для унаочнення, прояснення власних думок, засіб виявити приховані помилки та прогалини в міркуваннях. Психолог Г. Костюк відзначав, що коли учні аналізують будову речення, виділяючи в ньому окремі члени, вони тим самим навчаються аналізувати будову власних думок, навчаються свідомо й довільно їх викладати [12, с. 247]. Утім, це стосується не тільки учнів. Добираючи синоніми, будуючи й перебудовуючи фрази, складаючи композицію тексту, всі ми краще усвідомлюємо і свої думки, і хід своїх міркувань.

Отже, мова допомагає нам робити свою справу не механічно, а осмислено. Мова забезпечує всі головні потреби мислення. Зокрема, за допомогою слів і граматичних правил ми абстрагуємо й узагальнюємо істотні ознаки предметів та явищ, зводимо конкретні уявлення в загальні поняття, знаходимо в різних поняттях спільне й відмінне, розчленовуємо і пов'язуємо їх, групуємо та зараховуємо до певної категорії. Усе це дає змогу систематизувати наші знання, а головне – примножувати їх. Ясно, що ці розумові операції людина виробляє не сама – їх виробив тисячолітній досвід людства. І саме через мову людина засвоює їх у дитячому віці, щоб застосовувати впродовж усього життя. Звісно, у процесах правильного мислення істотну роль відграють також математика й логіка. Ці науки дисциплінують мислення, висувуючи до нього вимоги фактичної та логічної несуперечності, правильного висновку, повноцінної доказовості. Остання виражається, наприклад, у повноті й витриманості класифікацій, відсутності необґрунтованих аналогій і безпідставних узагальнень. Але це вимоги, так би мовити, вищого порядку. Перед тим як дотримуватися їх, треба мати те, до чого їх застосувати, – поняття та судження. А ці останні неможливо сформулювати інакше, ніж засобами мови. І дуже важливо сформулювати їх правильно, адже, як підмітив Й. Гете, «хто неправильно застібнув перший гудзик, уже не застібнеться як слід». Опанування мови – потужне знаряддя для розвитку розумових здібностей. Коли людина збагачує словниковий запас, вона тим самим збагачує свій поняттєвий апарат, розширює уявлення про світ, а також дістає змогу точніше передавати логічні зв'язки й категорії, їй легше провести аналіз і синтез, узагальнення й конкретизацію. І. Кучеренко зауважував, що лексика дає багато для розвитку ерудиції, інтелекту, але мало для вдосконалення динамічного механізму мислення. Адже слова оживають тільки як функціональні складники вищої цілісності – речення [13, с. 30]. Зв'язки між словами в реченні, по суті, відображують зв'язки між предметами і явищами, а семантична структура речення – це своєрідний зліпок фрагмента позамовного світу. Опановуючи мовну систему, людина автоматично опановує й систему різноманітних зв'язків: часових (*раніше – пізніше, вчора – сьогодні – завтра*), просторових (*близько – далеко, попереду – позаду*), логічних (*загальне – конкретне, рід – вид, частина – ціле, спільне – відмінне, причина – наслідок*) тощо.

С. Васильєв твердить, що саме синтаксичні структури уможливають синтез наших думок у певну єдність. Засвоєні й творчо сприйняті, ці структури дають змогу утворювати цілком нові висловлювання й тим самим зв'язувати смислові елементи, які раніше не були пов'язані, в єдине смислове ціле, тобто, *породжувати новий зміст* [2, с. 162–163]. Багатий арсенал цих структур добре видно на прикладі сполучників, що виражають лексичні й граматичні відношення різної семантики: єднальні (*і, та*), протиставні (*а, але, проте*), розділові (*або, чи...чи, не то...не то*), градаційні (*не лише...а й, як...так і*), приєднувальні (*та*

й, а також), часові (коли, як, поки, перед тим як, після того як, перш ніж), причинові (бо, тому що, оскільки), цільові (для того щоб), умовні (якщо, якби), допустові (хоч, дарма, попри те, що), наслідкові (тому що), порівняльні (як, наче, ніби), пояснювальні (тобто, а саме, як-от, зокрема). Погодьмося, за допомогою цих готових «логічних каркасів» дуже зручно фіксувати й передавати найрізноманітніші зв'язки між предметами та явищами. Граматики зазвичай трактують сполучник як службову частину мови (або як аналітичну синтактичну морфему), що не має лексичного значення, а виражає винятково семантико-синтаксичні відношення між членами речення та реченнями. Схоже, такий підхід є залишком тих часів, коли мову досліджували абстрактно, як «річ саму по собі», незважаючи на позамовну дійсність і знакову сутність мови. І. Кучеренко показав, що сполучники насправді виражають зафіксовані свідомістю мовця логічні зв'язки між предметами та явищами [14, с. 404–421]. Тобто сполучники є *мовними знаками логічних зв'язків*. Ці знаки хоч і не мають денотата, але мають сигніфікат. Отже, виконують номінативну функцію.

Питання про природу логічних зв'язків складне й дотепер остаточно не розв'язане. Один із найбільших умів за всю історію людства І. Кант уважав, що ці зв'язки не впливають із досвіду, а є апіорними, вродженими категоріями свідомості. Людина починає сприймати світ, уже маючи сформовані форми пізнання – своєрідні схеми й шаблони, які синтезують і систематизують хаотичне емпіричне багатоманіття (чуттєві враження від світу). Категорія простору упорядковує зовнішні відчуття, категорія часу – внутрішні [10]. За І. Кантом виходить, що свідомість не відображує світ, а сама моделює його. Пізнавати людина може тільки те, що створила сама, а те, що вона вважає законами природи, насправді є зв'язком, який її розум привносить у світ явищ. Якщо пристати на Кантову теорію про вродженість форм пізнання, ми будемо змушені визнати, що коли людина засвоює синтаксичні структури, вона не так опановує логічні зв'язки, як знаходить у мові знаки для того, що вже закладене в її свідомості. Але навіть якщо і так, це нітрохи не применшує першорядної ролі мови в процесах пізнання. У будь-якому разі без опертя на граматику неможливо сформувати правильне, логічне мислення, засвоїти основні його форми й закони, навчитись осмислено будувати судження та умовиводи. Причому йдеться про граматику не лише речення. Знаючи й застосовуючи правила побудови одиниць вищого порядку – складного синтаксичного цілого й тексту, ми звикаємо мислити зв'язно, послідовно, несуперечливо, привчаємося логічно розгортати думку. А плануючи композицію тексту, ще й розвиваємо системний підхід. Ще у XVIII ст. французький природознавець, математик і письменник Ж. Бюффон стверджував: «Добре писати – це водночас добре думати... Стиль передбачає поєднання і вияв усіх здібностей розуму» [21, с. 10]. Справді, розумову культуру й мовну культуру можна вважати якщо не тотожними, то принаймні взаємозалежними явищами. Як культура мислення виражається в ясних, послідовних, аргументованих роздумах по суті, так і культура мовлення вбачається в умінні будувати зрозумілий, зв'язний і змістовний текст (чи промову) відповідно до мовних норм та вимог стилю. Мовлення – своєрідний діагностичний засіб, що правдиво виявляє як культуру мислення, так і її відсутність. Навіть більше, за культурою мови безпомилково визначаємо ступінь прилучення людини до національної культури взагалі. Брак мовних знань і мовної практики гальмує інтелектуальний розвиток і пізнавальну діяльність. Натомість удосконалюючи мовні навички, активно послуговуючись мовою, людина тим самим удосконалює також і власні розумові здібності. Цей процес найдієвіше триває замолоду, але не припиняється й у зрілому віці. У межах думкотвірної функції мови є підстави виділити своєрідну підфункцію – вплив мови на поліпшення мисленнєвої діяльності.

Сучасникові Ж. Бюффона філософу Е. Кондільякові належить інший відомий вислів: «Правильно трактована наука є лише добре збудована мова» [11, с. 185–186]. Тривалий час цей вислів розуміли у зв'язку з термінологією. Проте насправді Е. Кондільяк говорив про наукове мовлення загалом: правильне мовлення приводить до правильного аналізу й правильних висновків. Можливо, роль мови дещо й перебільшена, але частка істини тут, безперечно, є. Точніше цю думку сформулюємо так: правильне мовлення не єдина, але неодмінна умова правильного наукового мислення. Отже, добре знання мови потрібне як для популяризації наукової ідеї, так і для її створення. Для вченого висока мовна культура й розвинуті стилістичні навички – професійна необхідність. Якщо науковець усвідомить мову як особисту цінність, він уже не ставитиметься до неї як до чогось вторинного, другорядного, вартого уваги не більше, ніж «упаковка» для думки, що лише оформлює вже готові результати дослідів. Сучасна українська літературна мова, її лексичні й граматичні ресурси надають науковцеві безліч можливостей для стилістично досконалого викладу. Досить сказати, що українською ту саму думку можна висловити кількома різними способами, обираючи поміж них найбільш відповідний для конкретного комунікативного завдання. Але щоб уповні скористатися цими можливостями, їх треба знати. І не просто знати – тримати наготові в активному (а не пасивному) запасі.

Проблематика вивчення дисципліни «Українська мова в науці» (проблема стану, функцій, перспектив української мови як мови української спільноти й наукової мови зокрема; первинна й повна акультурація; проблема дилінгвізму, сленгізму, мовної суржифікації, що негативно впливає на семантичну структуру наукових текстів, продуктованих фахівцями нефілологічного профілю; низький рівень володіння системою норм літературної мови в її усній та писемній формах; взаємозв'язок і взаємопроникнення, спільність і відмінність форм мови наукового стилю (усної і писемної); становлення терміносистеми наукового стилю залежно від галузі дослідження й сфери людської діяльності; детермінологізація лексики; функціонування іншомовної лексики в науковому стилі, дискурсі; структурна й функціональна неоднорідність наукового стилю; вивчення дисципліни аудиторією, що здобуває різні спеціальності в аграрній галузі знань) не може не позначитися на фаховому мовленні і науковому зокрема. Спостереження за мовним аграрним середовищем дає підстави для висновку, що аграрна справа, як не прикро, виразно наслідує значну кількість росіянізмів (*учбовий процес, на протязі навчального року, приймати участь у конференції, проводити міроприємство, займає посаду агронома, повістка дня засідання ради, сьмидесятівідсотковий показчик якісної успішності, учена ступінь, екзамен по математиці* – замість *навчальний процес, протягом навчального року, брати участь у конференції, обіймає посаду агронома, порядок денний засідання ради, сімдесятівідсотковий показник якісної успішності, учений ступінь, екзамен з математики*).

Мовностилістичне студіювання наукових досліджень засвідчує невисокий рівень мовної культури, простежується брак знань: у вживанні слів та словосполук (*виключення замість виняток; вияснити замість з'ясувати; співпадати замість збігатися; по крайній мірі замість принаймні, щонайменше; безчисленний замість незліченний; у зв'язку з замість з огляду на це; у науковій роботі зустрічаються терміни замість у науковій роботі трапляються, простежуються (є) терміни; вірна відповідь замість правильна відповідь; задавати / задати питання замість питати, запитувати, запитати, ставити, поставити питання (запитання); приймати / прийняти міри замість вживати / вжити заходів; приймати / прийняти участь у конференції замість брати / взяти участь*); у творенні та вживанні форм слів (*конфлікта замість конфлікту; з розвитком інтелекта замість*

інтелекту; акту обстеження спортсменів замість акта у значенні документа; фахового терміну замість терміна; терміна проведення експеримента замість терміну проведення експерименту; один слухач із п'ятидесяти замість один слухач із п'ятдесяти; більш точнішого показника замість точнішого показника; менш раціональніший метод дослідження замість менш раціональний метод дослідження; самі цікаві результати наукового дослідження замість найцікавіші (найвагоміші, найважливіші) результати наукового дослідження; у вживанні деяких морфологічних одиниць, зокрема похідних прийменників з неправильними формами іменників (згідно чинної програми замість згідно з чинною програмою; у порівнянні з минулим роком замість порівняно з минулим роком); у функціонуванні дієприкметників (існуючі теорії, підходи, думки замість відомі теорії...; координуюча рада замість координаційна рада, рада, що координує; оздоровлюючий ефект замість оздоровлювальний ефект) тощо.

Отже, у молодого науковця передусім має бути сформована установка й усвідомлена готовність щодо оволодіння законами наукового мовлення, або законами мисленнєво-мовленнєвої діяльності, в основу яких покладено риторичні принципи (*virtutes elocutiones*) кількості – дозованості висловлювання; якості – етос мовця; відношення – релевантності й відповідності темі висловлювання; елокутивності мовлення – правильності, ясності, виразності, доступності, багатства. Ці принципи, на думку В. Дем'янкова, є найважливішими імплікатурами мовної поведінки особистості. Навряд чи нині, у 20-х роках ХХІ ст. серед учених знайдуться затяті «технократи», які настільки зневажають мову, що нехтують коми або вдовольняються запасом у триста слів. Та все ж навички писемного мовлення серед українських науковців залишають бажати кращого. Часто їхні публікації потребують більше мовного, ніж фахового редагування. Пересічний автор розуміє, навіщо йому прагнути якнайвищого наукового рівня своїх праць. Для цього передбачено вагомі стимули – як матеріальні, так і моральні. Натомість для підвищення мовного рівня таких стимулів майже немає. Укорінився стереотип: нащо марнувати час, корпіючи над стилем, якщо все може доробити видавничий редактор. Так воно, зрештою, й виходить. Відомий учений – редактор академічного часопису згадував, що в його практиці «бували випадки, коли статті, дуже цінні в науковому відношенні, виявлялися написаними такою жахливою мовою, що редакція потрапляла у безвихідь. Треба було або відмовлятися від публікування, з явною шкодою для інтересів науки, або доручати редакторові практично заново писати статтю. Майже завжди приймали друге рішення» [9, с. 106]. Цей спогад – з порівняно недалекого радянського минулого. Зважмо, що в ті часи за науковими публікаціями наглядали досить-таки пильно: всі вони проходили крізь цензурне цідило. Це, хоч підрізало крила науковій думці (надто соціогуманітарній), але й висувало суворіші вимоги до мовного оформлення. Завдяки ретельному редагуванню в друк рідко потрапляли стилістично безпорадні твори. За роки незалежності ці вимоги помітно ослабли. Коли стежиш за потоком наукових публікацій, часом складається враження, що сьогодні, щоб видати монографію, навіть і не конче треба вміти писати. Джерело багатьох мовностилістичних вад – неувага авторів до того, що і як вони пишуть. Науковці, дослідивши типові помилки в дисертаціях, із сумом констатують: «Безліч учених проходять свій довгий життєвий шлях, навіть не намагаючись усвідомлено збагатити свій словниковий запас, опанувати різні відтінки значень» [8, с. 145]. Було б найкраще, коли потреба розвивати дар слова стала постійною внутрішньою потребою кожного науковця. Доброякісний текст читати легко, а писати важко. Власне, якість будь-якого твору – чи то наукового, чи то мистецького – пропорційна витраченому на нього зусиллям. Давньоримський поет Горацій закликав: «Часто свій стиль повертай! Лиш тоді

може вийти з-під нього вірш, який варто не раз прочитати» [5, с. 150]. Стилем римляни називали загострену паличку, якою писали на вощаних табличках. Повертати її (*stilum vertere*) треба було для того, щоб тупим кінцем стирати написане для виправлень. Від назви цієї палички й походить назва *стиль*, що проникла в усі європейські мови. Отже, вихідним пунктом, з якого розвинулося поняття стилю, було уявлення про необхідність удосконалювати текст – виправляти, переписувати, шліфувати. Як бачимо, в основу внутрішньої форми слова покладено ознаку не випадкову. Горацієва порада «повертати стиль» слухна навіть у добу комп'ютерів і, здається, буде такою завжди. Звичайно, більшість науковців – не філологи й не літератори. Не кожен мусить досконало знати мову в усіх нюансах і подробицях, добре орієнтуватися на всіх її структурних рівнях. Але від кожного очікують принаймні точного слововжитку, правильної будови речення, ясного, змістовного й послідовного викладу. А також – прагнення постійно покладатися на літературні норми. Причому, не лише лексичні та граматичні, а й на стилістичні норми загалом. Мінімум лінгвістичних знань, потрібних для грамотного письма, мала б давати ще середня школа. Досить прогресивним явищем свого часу стало запровадження в програму середньої освіти основ лінгвістики тексту. Проте, не секрет, що мовні знання школярі нерідко засвоюють суто формально, не вміючи застосовувати їх у житті. Через це вдосконалення навичок письма не повинне припинятися в системі вищої освіти. На післядипломному й аспірантському етапах бачиться доцільним поглиблено навчати наукового стилю – як теоретичним основам, так і практичним умінням. При цьому варто пам'ятати, що добре писати – це не тільки слідувати правилам із підручника. Важать ще й чуття мови, розвинутий мовний смак. А їх важко виховати в собі інакше, ніж уважно вивчаючи й творчо наслідуючи найкращі зразки наукових творів.

Формування мовної наукової поведінки, готовності науковця-початківця на високому рівні продукувати наукові праці, гідно їх презентувати має ґрунтуватися на таких критеріях: усвідомлення молодими науковцями ролі і місця культури наукової української мови в системі лінгвістичних дисциплін; у їхньому професійному становленні; теоретичне володіння і практичне оперування основними поняттями і категоріями культури наукової української мови; знаннями про науковий стиль: історію розвитку і становлення; сферу реалізації, основну мету, функції, ознаки, мовні особливості, підстили, жанри (первинні, вторинні) типи мовних висловлювань (опис, розповідь, розповідно-описовий, міркування), термінологію наукового стилю; практичне володіння технологією опрацювання текстів наукового стилю, прийомами їх читання, продукування, аналізу; здобуття й усвідомлене засвоєння знань про норми усного і писемного наукового мовлення; уміння виконувати повний / частковий лінгвостилістичний аналіз наукового тексту; здатність поєднувати знання з культури наукової української мови з фаховою мовою в подальшій професійній діяльності.

Реалізація мети спонукає до вирішення таких завдань: з'ясувати рівень готовності учасника навчального процесу до продукування текстів наукового стилю; оволодіти поняттями й категоріями дисципліни (мова, мовлення, наукова мова, культура наукової мови, культура наукового мовлення, мовна норма, літературна мова, культуромовна особистість, науковий стиль (дискурс), інтертекстуальність, модель продукування тексту тощо); довести значущість технології роботи з текстами наукового стилю, а саме: техніка читання текстів наукового стилю; анотування, конспектування, компресування, тезування, цитування, ремінісцювання, реферування, формулювання власних висновків; створювати структурно й мовно довершені тексти наукового стилю в їх жанровому різноманітті (анотація, стаття, доповідь, відгук, рецензія); виробити вміння проводити науковий експеримент, апробувати

результати наукового дослідження, описувати, зіставляти й узагальнити їх; формулювати висновки; оволодіти етичними нормами наукового спілкування, основами майстерності наукового виступу-захисту наукової роботи. У країнах Західної Європи та США для студентів, аспірантів і вчених виходять десятки, як не сотні посібників зі стилістичної майстерності. Причому, як загальнонаукові, так і спеціалізовані – для біологів, медиків, економістів, хіміків та інших [22; 23; 24]. Уявлення про їхній зміст і скерованість дають підзаголовки й анотації: «поради зі структурування тексту», «рецепти ясності», «путівник до кращого стилю», «шість кроків до успіху», «як перетворити дослідження на статтю», «як писати, щоб перемогти» тощо. За рубежем у практичній стилістиці сформувався цілий напрям під назвою «риторика науки». Наш засів на цій ниві доволі скромний. Українському науковцеві, по суті, нізвідки дізнатися, як грамотно написати статтю, монографію, дисертацію. Посібники з української наукової мови почали з'являтися тільки останніми роками [6; 16; 17; 18; 19]. Їхня теоретична й методична база, новизна й практична корисність – тема окремої розмови. Нині основам наукового мовлення в Україні стабільно навчають хіба що студентів-філологів. Та хіба ці знання потрібні тільки їм? Чи не доцільно запровадити відповідний (спец)курс і для інших спеціальностей? Адже вищі й аспірантура мають випускати ерудованих фахівців, чиїм надбанням була б не тільки вузька спеціальність, а весь спектр людської культури. Зокрема й словесна культура – запорука дальшого розумового розвитку, високої творчої активності. Засновникові ісламу Мухаммедові приписують такі слова: «Чорнило вчених рівноцінне крові мучеників». Висока оцінка наукового ремесла й наукової мови червоною ниткою пройшла крізь усі століття до наших днів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Сьогодні, в умовах інформаційного вибуху, потік наукових публікацій у світі зростає лавиноподібно. Зростає й кількість публікацій українською мовою, особливо відколи вона посіла належне місце в науковій царині. Перспективи розвитку людства показують, що суспільна значущість науки зростатиме й далі. Тому формування й удосконалення мовленнєвої наукової культури молодих дослідників в умовах стрімкого розвитку науки, високої культурно-трансляційної здатності української мови і її знакових наукових продуктів залишається актуальною проблемою і потребує пильної уваги викладачів вищої школи. Порушена проблема культури наукової мови буде актуальною завжди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : пер. с фр. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1955. 416 с.
2. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Киев : Наук. думка, 1988. 240 с.
3. Володихин Д. М. Эра честности [Интервью с С.В. Алексеевым] // Политический журнал. 2008. 21 янв. № 1 (178). URL : <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=166&tek=7853&issue=212> (дата звернення: 15.01.2020).
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Смысл, 2005. 1135 с.
5. Горацій (Квінт Горацій Флакк). Твори : пер. з лат. Київ : Дніпро, 1982. 254 с.
6. Данкіна Л. С. Сучасна українська літературна мова (науковий стиль) : навч. посіб. Харків : ХДЕУ, 2002. 124 с.
7. Жинкин Н. И. Психологические основы развития речи. // В защиту живого слова : сб. статей / Сост. В. Я. Коровина. Москва : Просвещение, 1966. С. 5–25.
8. Зосимов А. М., Голік В. П. Дисертаційні помилки. 3-тє вид. Харків : Інжек, 2005. 216 с.

9. Калесник С. В. О языке научных работ // Проблемы физической географии. Ленинград : Наука, 1984. С. 104–110.
10. Кант І. Критика чистого розуму : пер. з нім. Київ : Юніверс, 2000. 502 с.
11. Кондильяк Э. Б. Сочинения : в 3 тт. : пер. с фр. Москва : Мысль, 1982. Т. 2. 541 с.
12. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
13. Кучеренко І. К. Актуальні проблеми граматики / Упоряд. З. Терлак. Львів : Світ, 2003. 228 с.
14. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : морфологія. 2-ге вид., уточнене й доп. Вінниця : Поділля, 2003. 464 с.
15. Макеева В. Н. История создания «Российской грамматики» М. В. Ломоносова. Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1961. 173 с.
16. Мацько Л. І., Денискіна Г. О. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. 272 с.
17. Михайлова О. Г., Сидоренко А. А., Сухопар В. Ф. Українське наукове мовлення. Лексичні та граматичні особливості : навч. посіб. Харків : ХДПУ, 2000. 96 с.
18. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Центр навч. літератури, 2006. 310 с.
19. Семенов О. М. Культура наукової української мов : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Академія, 2012. 216 с.
20. Эпштейн М. Н. О творческом потенциале русского языка: Грамматика переходности и транзитивное общество // Знамя. 2007. № 3. С. 193–207.
21. Buffon G.-L. de. Discours sur le style et autres discours academiques. Paris : L. Hachette, 1843. 36 p.
22. Dodd J. S. The American Chemical Society Style Guide: A Manual for Authors and Editors. 2nd ed. Washington. DC : ACS, 1997. 460 s.
23. Pechenik J. A. A Short Guide to Writing About Biology. 6th ed. Harlow : Longman. 2006. 256 p.
24. The Economist Style Guide: The Bestselling Guide to English Usage. 10th ed. London, Profile Books, 2010. 264 p.
25. Trimble J.R. Writing with Style: Conversations on the Art of Writing. 2nd ed. New York : Prentice Hall, 2000. 198 p.

REFERENCES

1. Balli Sh. Obshhaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka : per. s fr. Moskva : Izd-vo inostr. lit-ry, 1955. 416 s.
2. Vasil'ev S. A. Sintez smysla pri sozdanii i ponimanii teksta. Kiev : Nauk. dumka, 1988. 240 s.
3. Boloduxun D. M. Jera chestnosti [Interv'ju s S.V. Alekseevym] // Politicheskij zhurnal. 2008. 21 janv. № 1 (178). URL : <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=166&tek=7853&issue=212> (data zvernennja: 15.01.2020).
4. Vygotskij L. S. Psihologija razvitija cheloveka. Moskva : Smysl, 2005. 1135 s.
5. Goracij (Kvint Goracij Flakk). Tvory : per. z lat. Kyiv : Dnipro, 1982. 254 s.
6. Dankina L. S. Suchasna ukrai'ns'ka literaturna mova (naukovyj styl') : navch. posib. Xarkiv : HDEU, 2002. 124 s.
7. Zhinkin N. I. Psihologicheskie osnovy razvitija rechi. // V zashhitu zhivogo slova : sb. statej / Sost. V. Ja. Korovina. Moskva : Prosveshhenie, 1966. S. 5–25.
8. Zosymov A. M., Golik V. P. Dysertacijni pomylky. 3-tje vyd. Xarkiv : Inzhnek, 2005. 216 s.
9. Kalesnik S. V. O jazyke nauchnyh rabot. // Problemy fizicheskoy geografii. Leningrad : Nauka, 1984. S. 104–110.
10. Kant I. Krytyka chystogo rozumu : per. z nim. Kyiv : Junivers, 2000. 502 s.
11. Kondil'jak Je. B. Sochinenija : v 3 tt. : per. s fr. Moskva: Mysl', 1982. T. 2. 541 s.

12. Kostjuk G. S. Navchal'no-vyhovnyj proces i psyhichnyj rozvytok osobystosti. Kyi'v : Rad. shkola, 1989. 608 s.
13. Kucherenko I. K. Aktual'ni problemy gramatyky / Uporjad. Z. Terlak. Lviv : Svit, 2003. 228 s.
14. Kucherenko I. K. Teoretychni pytannja gramatyky ukrai'ns'koi' movy : morfologija. 2-ge vyd., utochnene j dop. Vinnysia : Podillja, 2003. 464 s.
15. Makeeva V.N. Istorija sozdanija «Rossijskoj grammatiki» M. V. Lomonosova. Moskva; Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1961. 173 s.
16. Mac'ko L. I., Denyskina G. O. Ukrai'ns'ka naukova mova (teorija i praktyka) : navch.posib. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2011. 272 s.
17. Myhajlova O. G., Sydorenko A. A., Suhopar V. F. Ukrai'ns'ke naukowe movlennja. Leksychni ta gramatychni osoblyvosti : Navch. posib. Xarkiv : HDPU, 2000. 96 s.
18. Onufrijenko G. S. Naukovyj styl' ukrai'ns'koi' movy : navch. posib. dlja stud. VNZ. Kyiv : Centr navch. literatury, 2006. 310 s.
19. Semenog O. M. Kul'tura naukovoi' ukrai'ns'koi' mov : navchal'nyj posibnyk. 2-ge vyd. Kyiv : Akademija, 2012. 216 s.
20. Jepshtejn M. N. O tvorcheskom potenciale russkogo jazyka: Grammatika perehodnosti i tranzitivnoe obshhestvo. // Znamja. 2007. № 3. S. 193–207.
21. Buffon G.-L. de. Discours sur le style et aures discours academiques. Paris: L. Hachette. 1843. 36 p.
22. Dodd J. S. The American Chemical Society Style Guide: A Manual for Authors and Editors. 2nd ed. Washington. DC: ACS, 1997. 460 s.
23. Pechenik J. A. A Short Guide to Writing About Biology. 6th ed. Harlow: Longman. 2006. 256 p.
24. The Economist Style Guide: The Bestselling Guide to English Usage. 10th ed. London, Profile Books, 2010. 264 p.
25. Trimble J. R. Writing with Style: Conversations on the Art of Writing. 2nd ed. New York: Prentice Hall, 2000. 198 p.

Тимкова Валентина Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету.

Тымкова Валентина Андреевна, кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой украинского и иностранных языков Винницкого национального аграрного университета.

Valentyna Tymkova, candidate of philological sciences, (PhD), associate professor of the Ukrainian and foreign languages department Vinnytsia National Agrarian University.

Стаття надійшла: 03.02.2020

Статтю прийнято до друку: 10.02.2020

III. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'367.625

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-54-69

ВЗАЄМОДІЯ КОМПОНЕНТІВ У ПАРАМЕТРІЙ КАТЕГОРІЙНИХ ЗНАЧЕНЬ ОБСТАВИНИ ЯК ДРУГОРЯДНОГО ЧЛЕНА РЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: pyasta3@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

У статті подано двокомпонентний спосіб представлення другорядного члена речення з обставинним значенням як можливий варіант поглибленого вивчення синтаксичної категорії «член речення» в сукупності оновлених підходів до інтерпретації граматичних одиниць сучасної української мови. Дослідження концентровано на найголовніших одиницях граматичного ладу української мови: слові, словосполученні, реченні, семантичний та граматичний потенціал яких забезпечує розгляд українських категорійних виявів та їхніх значеннєвих варіантів у метамові цих одиниць. Процедура дослідження, як і виклад його результатів, ми базували на співвідношенні двох компонентів: теоретичного й похідного від нього – практичного, які відтворюють концептуальну основу роботи, представлену у вигляді окремих параметрів категорійних значень обставини як другорядного члена речення.

Ключові слова: *категорія члена речення, другорядний член речення з обставинним значенням, компоненти параметрії члена речення, неморфологізована форма члена речення, обов'язковість / факультативність другорядного члена речення, відмінкові форми іменників, синтаксичне питання.*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КОМПОНЕНТОВ В ПАРАМЕТРИИ КАТЕГОРИЙНОГО ЗНАЧЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА КАК ВТОРОСТЕПЕННОГО ЧЛЕНА ПРЕДЛОЖЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Нина Иваницкая

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского,
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: pyasta3@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

В статье описан двухкомпонентный способ представления второстепенного члена предложения со значением обстоятельства как возможный вариант углубленного изучения синтаксической категории «член предложения» в совокупности обновленных подходов к интерпретации грамматических единиц современного украинского языка. Исследование сконцентрировано на главных единицах грамматического строя украинского языка: слове, словосочетании, предложении, семантический и грамматический потенциал которых обеспечивает рассмотрение украинских категориальных проявлений и их смысловых вариантов в метаязыке этих единиц. Процедуру исследования, как и изложение его результатов, мы основывали на соотношении двух компонентов: теоретического и производного от него – практического, которые воспроизводят концептуальную основу работы, представленную в виде отдельных параметров категориальных значений обстоятельства как второстепенного члена предложения.

Ключевые слова: категория члена предложения, второстепенный член предложения со значением обстоятельства, компоненты параметрии члена предложения, неморфологизованная форма члена предложения, обязательность / факультативность второстепенного члена предложения, надежные формы существительных, синтаксический вопрос.

INTERACTION OF THE COMPONENTS IN THE PARAMETRY OF THE CATEGORICAL MEANING OF THE ADVERBIAL MODIFIES AS A SUBORDINATE PART OF A SENTENCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Nina Ivanytska

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ukraine, Vinnitsia, Osrozhske St, 32

e-mail: pyasta3@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8111-3645

Introduction. *The article explains a bilateral way of presenting a subordinate part of a sentence acting as an adverbial modifier. This is viewed as a possible variant of in-depth study of the syntactic category "part of a sentence" based on the up-to-date approaches to the interpretation of grammatical units in modern Ukrainian. The research focuses on the most important units of the grammatical structure of the Ukrainian language: words, phrases, sentences.*

Purpose. *The paper aims to prove the possibility of using the theory (general, scientific) of syntax of the Ukrainian language in practical (educational) syntax. The purpose determines the following objectives: 1) analysis and description of the parameters of the main groups of subordinate adverbial parts of a sentence in the ratio of its components; 2) identification of possible relationships between general and partial categories of sentence parts, their semantic components and derivatives - syntactic questions; 3) determination of the components, arrangement and generalization of their parameters of the adverbial modifiers as subordinate parts of the sentence with (in scientific and methodical plans – for the teacher and student) and creating the algorithm of qualification of these syntactic units.*

Methods. *We combine modern morphological and syntactic concepts of functional and categorical grammar (theoretical aspect) and practical requirements for the study of a subordinate adverbial parts of a sentence. The theories of valence, combinability and syntax derivation are used*

in the research. The paper uses current sentence structures retrieved from different discourses (1500 units). The sentences structures contain non-morphologized forms of expression of subordinate adverbial parts of a sentence. They are usually expressed with nouns in indirect cases with or without prepositions.

Results. *The enhancement of the role of the semantic component can be directly linked with the nouns in their case forms as expression of adverbial modifiers. Current issues on Ukrainian present theoretical foundations for interrelation of morphology and syntax. The adverbialization of noun forms are important. The adverbial modifiers as subordinate parts of a sentence show a direct dependence on the nouns in indirect case forms. Thus, adverbial modifier of place is determined by the forms of Genitive case (with a preposition), Locative and Instrumental cases. The adverbial modifier of time is expressed with semi-morphologized forms of Genitive, Accusative, Locative cases. The adverbial modifier of cause and condition is determined by the forms of Genitive, Accusative, Locative cases of nouns. The adverbial modifier of purpose is expressed by Genitive and Accusative cases while adverbial modifiers of manner are expressed by synthetical forms of Locative and analytical forms of Genitive and Accusative noun forms.*

Originality. *Taking into account the advantage of the methodological (purely practical) aspect of our study, we offer an algorithm tested in the practice of university instruction of the Ukrainian language, the ultimate goal of which is the implementation of the proposed parameters of subordinated parts of a sentence. We believe that a successful achievement of this goal may be possible if the following algorithm is observed: a) make sure that the syntactic structure under analysis is a subordinate part of a sentence; b) make sure that the analyzed structure is a subordinate adverbial part of a sentence; c) using different methods (procedures) of analysis, make sure that the analyzed structure is a subordinate adverbial part having a definite meaning; d) formulate a syntactic question to the analyzed structure; e) on the syntactic question, suggest a scientific qualification of the grammatical unit in a set of parametric definitions (basic and derivatives).*

We are convinced that this approach can successfully combine traditions in research without depriving "science" and at the same time somewhat simplify the complex theoretical material, without depriving the students of thinking in the process of studying difficult scientific categories, which were and still are categories.

Conclusion. *In the ratio of parametric factors that reproduce the possibility of evaluating the use of syntactic questions in the separation and delineation of the analysis of subordinate adverbial part of a sentence, the most indicative is the case of a noun phrase, which, together with the peculiarity of its semantics and preposition, characterizes the corresponding variant. It is this parameter that predetermines others and provides a derivative - syntactic question as an effective methodical means of delineating variants in the system of a minor term of a sentence with a circumstantial value.*

Keywords: *category of a sentence part, subordinate adverbial part of a sentence, components of parameter of a sentence part, semi-morphologized form of a sentence part, obligatory/ optionality of subordinate part of a sentence, distinctive forms of nouns, syntactic question.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Довготривалі дискусії щодо «узаконення» граматичної категорії члена речення в теоретичному синтаксисі пов'язані з вивченням речення й зумовили, окрім усього іншого, поглиблене вивчення цього лінгвістичного феномена в сучасній синтаксичній науці (О. Мельничук, В. Русанівський,

І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Л. Попович, Н. Гуйванюк, М. Плющ, І. Слинко, К. Шульжук, П. Дудик, М. Степаненко, І. Завальнюк, Н. Л. Іваницька, Н. Б. Іваницька, В. Висоцький, М. Мірченко, О. Леута, М. Скаб, Н. Костусь, Т. Масицька, О. Межов та ін.).

Речення в сучасній граматиці розглядають й переглядають в теорії лексикології, морфології й синтаксису. Хоч саме весь згусток проблемних питань сучасної теоретичної граматики, серед них і члена речення, сконцентровано на реченні: воно залишається найголовнішою одиницею також у сучасній лінгводидактиці.

Член речення як загальнограматичну категорію синтаксису розглядаємо як сукупність значень та форм їхнього вираження, за якими ці значення розпізнаються і які являють собою первинну параметрію стосовно формальних показників кваліфікації члена речення. Більшість членів речення характеризує лише загальне граматичне значення (наприклад, підмет, присудок, додаток, означення); обставинам властиві, крім загального, часткові категорійні значення (обставина місця, обставина часу, обставина мети, обставина умови, обставина способу дії, обставина міри й ступеня). Як загальні, так і часткові категорійні значення членів речення супроводжуються набором граматичних (здебільшого морфологічних) форм вираження. Одні з таких форм є типовими (ядерними, морфологізованими), а інші – неморфологізованими, периферійними формами.

Другорядний член речення з обставинним значенням розглядаємо як субкатегорійне поняття стосовно синтаксичного поняття – «член речення». А другорядний член речення з обставинним значенням – як значеннєвий варіант цього поняття.

З уваги на двоплановий характер дослідження (власне теоретичний та практико-дидактичний), не можна не зупинитися на другому компоненті, що його ми відносимо до похідних стосовно першого (значеннєвого) – на синтаксичному питанні (синтаксичних питаннях). Як відомо, понятійна система переважної більшості граматичних постулатів для характеристики й називання своїх категорійних і субкатегорійних варіантів, базується саме на питаннях, що постають у вигляді обсягової системи переважно займенникових та прислівникових номінацій (*хто?*, *що?*, *кого?*, *чого?*, *кому?*, *чому?*, *ким?*, *чим?*, *на кому?*, *на чому?*, *який?*, *якого?*, *чий?*, *котрий?*, *де?*, *куди?*, *звідки?*, *коли?*, *як?* і т.д.). Загальноусталеною є також істина про поділ цієї системи на морфологічні питання й синтаксичні питання.

Двослівний термін «морфологічні питання» закріпився за поняттям із сфери морфології (питання *хто?*, *що?* – за поняттями, об'єднаними морфологічними критеріями чи морфологічними параметрами, наприклад, іменник, називний відмінок іменника; *як?* – за поняттям, параметризованим сферою прислівника способу дії; *чий?* – за поняттям, сутнісну ознаку якого становить присвійний прикметник).

Двослівний термін «синтаксичне питання» параметризує поняття, сконцентровані на називанні одиниць категорійної системи синтаксису як складника граматики, зокрема типової для синтаксису одиниці – члена речення.

Мета дослідження: на прикладі другорядного члена речення з обставинним значенням показати можливість використання результатів теоретичного (загального, наукового) синтаксису української мови в практичному (навчальному) синтаксисі. У дещо розширеному варіанті мету дослідження вбачаємо в тому, щоб, підтверджуючи відносну наукову спроможність отриманих конкретних результатів, спрогнозувати методичну доцільність використання синтаксичних питань у практиці синтаксичного аналізу речення за членами речення.

Для реалізації мети в дослідженні поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати й описати параметрію основних груп другорядних членів речення з обставинним значенням у

співвідношенні компонентів (значеннєвого та похідного); 2) виявити можливі співвідношення між загальними й частковими категоріями членів речення, їхніми значеннєвими компонентами й похідними від них – синтаксичними питаннями до мовних структур у функції другорядного члена речення з обставинним значенням; 3) визначити компоненти та «упорядкувати» й узагальнити параметрію другорядних членів речення з обставинним значенням, побудувавши (в науковому й методичному планах – для викладача / вчителя та студента / учня) алгоритм кваліфікації цих синтаксичних одиниць.

Розв'язання окреслених завдань безпосередньо пов'язане з поєднанням сучасних морфолого-синтаксичних концепцій функціонально-категорійної граматики (теоретичний аспект) і практичних вимог до вивчення другорядного члена речення з обставинним значенням, як і всіх інших другорядних членів речення (лінгводидактичний аспект).

Дослідження виконано на матеріалі реченнєвих структур, вибраних із різностильових текстів із наявними в них членами речення обставинного значення загальною кількістю понад 1500 одиниць.

У процедурі аналізу й опису результатів використано переважно матеріал реченнєвих структур із «неморфологізованими» формами вираження другорядних членів речення з обставинним значенням, що загалом зводиться до іменникових словоназв у непрямих відмінках із прийменниками чи без них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Труднощі визначення членів речення виникають здебільшого тоді, коли члени речення є «неморфологізованими», тобто виражені морфологічними формами в їхніх периферійних синтаксичних функціях. Саме це було й залишається основною причиною дискусійності питання про члени речення, суперечностях у трактуванні більшості питань, пов'язаних із цією синтаксичною категорією.

Орієнтуючись на теоретико-практичний аспект дослідження та враховуючи сучасні реалії й умови вивчення української мови в різних типах навчальних закладів, ми обмежуємо категорію відмінка сімома значеннєвими одиницями: називним, родовим, давальним, орудним, місцевим, кличним, а обставинні значення – такими: 1) місця, 2) часу, 3) причини, 4) способу дії, 5) умови, 6) мети.

Не ставлячи спеціального завдання стосовно визначення обсягу значеннєвих особливостей категорії відмінка, ми принагідно розглядаємо ці значення на основі типового зв'язку іменника в словосполученні з урахуванням характеру відношень між граматично пов'язаними словами в словосполученні. Основну увагу приділяємо характеристиці функціональних можливостей відмінкових форм іменника в структурі речення, зокрема у функції другорядних членів речення – обставин. Функціональна параметрія непрямого відмінка іменника в позиції обставини є багатоманітною, похідною від основних відмінкових функцій, які вивчаються в морфології. Пор., наприклад, різні функціональні вияви орудного відмінка: *пробиратися лісом* (обставинне значення місця), *працювати ночами* (обставинне значення часу), *працювати з натхненням* (обставинне значення способу дії), *працювати під тиском* ... (обставинне значення причини), *працювати цілими днями* (обставинне значення міри і ступеня).

Звичайно, у заявленому в дослідженні аспекті, особливо в розв'язанні основного завдання (доцільності й можливості використання синтаксичних питань у сучасній лінгводидактиці), не можна обійти увагою складні процеси перехідності (їх можна назвати «результативним синкретизмом») [11; 12; 13], зважаючи на основну мету дослідження.

Явища синкретизму (перехідності) спостерігаються в різних категоріях граматичного ладу мови, на чому неодноразово наголошують учені, орієнтуючи дослідників синтаксису на

комплексний підхід до вивчення лінгвістичних реальностей. В. Богатько з цього приводу наголошує на тому, що «.. це дозволяє розглядати речення в його цілісності, багатогранності, сприяє усвідомленню явищ, які мають суперечливі тлумачення в історії синтаксису [2].

Хоч стаття не містить конкретного матеріалу стосовно можливостей «вирішення» проблемних питань синтаксичного синкретизму, усе ж наголошуємо на інваріанті процедур нашого аналізу. Інваріантно-варіантний підхід до розгляду питань дослідження, окрім усього іншого, забезпечує кваліфікацію інваріанта як абстрактної структурної одиниці поза конкретною реалізацією, здатною об'єднувати морфологічні варіанти (реалізатори), конденсовані в морфологічному інваріанті прислівникових словоназв, до того ж у т.зв. «прислівниках займенникового походження» (*там, туди, звідти, тоді*), що, звісно, однозначно й прозоро корелюють із синтаксичними питаннями до другорядних членів речення-обставин: *там – де?, туди – куди?, тоді – коли?* і под.

Оригінальне трактування багатьох суперечливих граматичних, зокрема синтаксичних, проблем членування простого речення подає професор М. Мірченко, оперуючи теорією «валентності» синтаксичних одиниць у структурі «елементарного простого речення з використанням глибоко аргументованої понятійно-термінологічної назви «грамема» [16]. Покликаючись на праці провідних науковців, у яких висвітлюються питання формально-граматичної структури речення (І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський), учений потрактовує чимало спірних синтаксичних питань, також і членів речення, крізь призму ієрархії синтаксичних зв'язків, зокрема керування, його «затухання», уводячи поняття «центральність», «напівпериферійність», «напівсильність», «напівслабкість» [16, с. 268]. До речі, заглиблюючись у природу другорядних членів речення в структурі неелементарного простого речення, учений виділяє другорядні члени речення, що функціонують через «опосередковану валентність» та «нейтралізовану валентну сполучуваність» [16, с. 271].

Подаємо короткий виклад матеріалу стосовно параметрії другорядного члена речення з обставинним значенням у співвідношенні головних чинників, що зумовлюють постановку й використання синтаксичних питань у практиці синтаксичного аналізу речення за членами речення.

1. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням місця базується на а) значеннєвому компоненті місця (місця реалізації дії чи вияву стану, їхнього напрямку, вихідного чи кінцевого пунктів) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *де?, куди?, звідки?*:

Уряд запровадив в Україні карантин (З газ.) – *запровадив в Україні* – місце реалізації дії; *в Україні – де?*; *Хай не прощаються на бувших перелазах, не тужать в кожних сінях і понід стріхами* удови й сироти (О. Довженко) – *не тужать в сінях, понід стріхами* – місце вияву стану; *в сінях – де?, понід стріхами – де?*; *Не бійтесь заглядати у словник* – це пишаний яр, а не сумне провалля (М. Рильський) – *заглядати у словник* – напрямок реалізації дії; *у словник – куди?*; *В твої маленькі вікна так і приязно заглядало сонце, і соняшник, і всілякі інші квіти, і зілля всілякі пахучі* (О. Довженко) – *заглядали в вікна* – напрямок реалізації дії; *в вікна – куди?*; *Я чую, ясно чую, як телиться мені в безодню шлях* (І. Франко) – *стелиться в безодню* – напрям вияву стану; *в безодню – куди?*; *Вона дістала з-за пазухи* пожмаканого карбованця і вклала Левкові в долоню (Г. Тютюнник) – *дістала з-за пазухи* – напрям реалізації дії; *з-за пазухи – звідки?*; *Шле місяць з неба промені злотисті* (Леся Українка) – *иле з неба* – напрям вияву стану; *з неба – звідки?*

Виявлено широку вживаність у вираженні другорядних членів речення із значеннєвим компонентом місця таких відмінкових форм іменників (безприйменникових та частіше

прийменниково-відмінкових): а) родового відмінка (прийменниково-відмінкової форми): *Єнота вивели шляхи, своє єдине дитинча, за їх сім'єю вовк зубатий стежить з-за куща* (Н. Забіла); *Діалектні особливості української народнорозмовної мови зумовлюють міграцію слів и територіального різновиду в ініший* (С. Єрмоленко); *Струмок серед гаю* – як стрічечка, на квітці метелик – мов свічечка (П. Тичина); *До церкви* люди походилися, як на Великдень (Ю. Яновський); *Не любить слово стимулів плечистих, бо п'є натхнення з рік пречистих* (Л. Костенко); б) родового відмінка (прийменниково-іменникових форм): *Левко озирнувся довкола, зітхнув немічно худими грудьми і поманив Марфу пальцем за пошту* (Г. Тютюнник); *Через поле, через гай* ходить хлопчик Помагай (П. Воронько); *Він густо вдихав у груди* зимове повітря (Є. Гуцало); *Бігла стежка в далеч* і губилася (В. Симоненко); *Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу*, виростуть з тобою приспані тривоги (В. Симоненко); *Стальський засвітив свічку, встроїв її у ліхтарик* (І. Франко); ... до ранку дивлюся *в склепіння* своєї душі (Л. Костенко); *Край селища звернув у вуличку*, заслану димом, – палили бадилля на грядках (Г. Тютюнник); в) орудного відмінка (безприйменникових та прийменниково-іменникових форм): *Вони ішли довгою та вузькою вуличкою* (І. Франко); *Защebetав жайворонка, угору летячи, закувала зозуленька, на дубу сидячи, защebetав соловейко* – пішла луна *гаєм* (Т. Шевченко); *Як я малим збирався навесні піти у світ незнаними шляхами* (Д. Павличко); *Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами, над ставами* верби зеленіють (Т. Шевченко); *І тоді, коли ми стояли під липами*, я хотіла, щоб ти не розповідав цього жорстокого, немилосердно важкого (Є. гуцало); г) місцевого відмінка (лише прийменниково-іменникових форм): *У кругосвітній похорон пішли, щоб зупинитись на горі* Чернечій (Б. Олійник); *Знаєте, у війську* мусить бути субординація (І. Франко); *Давайте посадимо сон-траву у своєму садку* (З газ.); *Похмуро плещуть хвилі в морі*, пливе на північ пароплав (Н. Забіла); *Мовна ситуація на Полтавщині*: недавня історія, сучасність, перспективи (М. Степаненко); *Життя – у слові, слово – в житті* (І. Вихованець); *В основі концепту* лежить колективне несвідоме, архетип, нерідко й міфологема (В. Кононенко); *Колористика в поезіях* Лесі Українки – це значущий, широкий, багатий світ, психологічно та ідейно наповнений (Л. Бублейник); *Віддайте мені ліс і річку в лугах. Віддайте мені сад і зірку вечорову. І в полі* сіяча, і вдячну щедрість нив (Л. Костенко); .. і свят-вечір *у хаті*, і з медом кутя (Л. Костенко).

Нерідко, зокрема в художніх творах, текст, сусідство реченнєвих структур допомагають визначати значеннєві варіанти другорядного члена речення, спеціально не вдаючись до використання додаткових прийомів аналізу. Наприклад: *Ой по горі ромен цвіте, долиною козак іде та у журби питається: Де та доля пишається? Чи то в шинку з багачами? Чи то в степу з чумаками? Чи то в полі на роздоллі з вітром віється по волі?»* – *Не там, не там, друже – брати, – у дівчини в чужій хаті, у рушничку та в хустині* захована *в новій скрині* (Т. Шевченко). Конденсаторами обставинного значення місця усіх виділених прийменниково-іменникових одиниць слугують прислівник *там* з часткою не, як і синтаксичне питання *де?*.

Другорядні члени речення з обставинним значенням місця здатні бути як обов'язковими, так і факультативними членами речення, виявляючи залежність від синсемантизму чи автосемантизму словоназви в ролі підпорядковуючого члена речення і в такий спосіб утворюючи (структуруючи) відповідні моделі простих речень чи розширюючи

їх шляхом детермінації основних структурних моделей простих речень⁵. Покажемо це на конкретних прикладах. *Мостять лелеки гнізда на вербах та осоках, на стріхах* (Є. Гуцало) – *на вербах, осоках, на стріхах* – обов'язкові компоненти (другорядні однорідні члени речення з обставинним значенням місця), входять у предикативно-обставинну модель простого двоскладного речення дієслівного типу: *лелеки мостять гнізда на вербах...* (обов'язковість члена речення *не вербах* забезпечує синсемантизм дієсловоназви *мостити* в позиції присудка. *Зацвіли усі діброви, долини і луги, і річки синіють знову і не входять в береги* (М. Стельмах) – *в береги* – обов'язковий компонент предикативно-обставинної моделі речення: *Річки не входять в береги* (обов'язковість члена речення *в береги* забезпечує синсемантизм дієсловоназви «*входити*» в позиції присудка). *Вулицями міста шугають машини...* (В. Яворівський) – *вулицями* – факультативний компонент предикативної моделі простого двоскладного речення дієслівного типу: *Машини шугають. Птахи щебечуть під блакитним небом* (М. Коцюбинський) – *під небом* – факультативний компонент предикативної моделі: *Пташки щебечуть*. В обох реченнях факультативні другорядні члени речення виражають значення місця, поширюючи структурну основу речення й виконуючи детермінувальну роль у позиційній структурі речень загалом.

Факультативні другорядні члени речення з обставинним значенням місця, виражені різними формами непрямих відмінків іменників, можуть функціонувати також у структурі поширених речень із багатьма другорядними членами речення, з-поміж яких виділяються, крім факультативних, також обов'язкові члени, що впливають на моделювання структури речення загалом: *Щасливий той, хто має ласку й дім, чи хоч гніздо у леті грозівім* (А. Малишко) – *у леті* – факультативний компонент із обставинним значенням місця, виражений прийменниково-іменниковою формою місцевого відмінка; бере участь у розширенні предикативно-об'єктної моделі: *Хто має ласку (й дім)*.

2. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням часу базується на: а) значеннєвому компоненті часу (часові характеристики дії чи стану) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *кому?, як довго?, відколи, доки?*:

Сусід мій на нарах молиться уві сні, а бога не називає (Г. Тютюнник) – *молиться уві сні* – часова характеристика дії; *уві сні – коли?*; *Чого являєшся мені у сні?* (І. Франко) – *являєшся (мені) у сні* – часова характеристика стану; *у сні – коли?*; *Увесь рік займалася сім'я будівництвом* (з газ.) – *займалася (будівництвом) увесь рік* – часова характеристика дії; *увесь – як довго?*; *Цвітіння сон-трави може продовжуватися аж до червня* (З газ.) – *може продовжуватися аж до червня* – часова характеристика стану; *аж до червня – як довго?*

У вираженні другорядних членів речення із значеннєвим компонентом часу виявлено вживаність таких відмінкових форм іменників (безприйменникових та частіше прийменниково-відмінкових): а) родового відмінка (прийменниково-відмінкової форми): *Тяжко-важко ... у ярмі стогнати, до могили простогнати в нім* (І. Франко); б) знахідного відмінка (іменникової словоназви чи прийменниково-іменникової форми іменників, що найчастіше отримують розширення змісту обов'язковими прислівниками компонентами та їхніми ланцюговими рядами чи прикметниками й займенниками: *Добре бути молодим у теплі дні збирання винограду* (М. Рильський); *Всю ніч снілася мені моя сосна* (Г. Тютюнник); в) орудного відмінка (здебільшого словоформи без прийменників): *Без тебе жить – весь вік тужить і днями й ночами* (І. Франко); *А скільки мрій було зеленою*

⁵ У теорії моделювання структури речення (ми її називаємо «позиційною структурою») та в ілюстративному матеріалі обмежуємося лише двоскладним реченням із присудком, вираженням дієсловом, із другорядними членами обставинного значення у формах непрямих відмінків іменника [9; 10].

весною... (М. Рильський); г) місцевого відмінка (іменникової словоназви з прийменником, переважно у(в): *Чого являється мені у сні* (І. Франко); *Я схоплювалася вві сні – і кричала* (Є. Гуцало).

Проаналізований емпіричний матеріал засвідчує, що другорядні члени речення з обставинним значенням часу здебільшого займають слабкі позиції в структурі речення, є факультативними і шляхом детермінації беруть участь у розширенні предикативних моделей: *На світанні меркнуть зорі..* (М. Рильський); рідше (зокрема у прийменниково-іменниковій формі місцевого відмінка) – розширюють інші моделі, наприклад, предикативно-об'єктні: *В житті ти мною гордувала* (І. Франко) чи предикативно-обставинні: *Ще в дитинстві я ходив у трави, в гомінливі трепетні ліси* (В. Симоненко).

3. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням причини базується на а) значеннєвому компоненті (причині виникнення, тривалості або завершеності дії чи стану) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *чому?, від чого?, з якої причини?, через що?:* *Через красу сон-траву так нещадно зривають* (з газ.) – *зривають через красу* – причина виникнення дії; *через красу – чому?*; *Я чув і з жаху весь тремтів* (І. Франко) – *тремтів з жаху* – причина виникнення стану; *з жаху – від чого?, чому (з якої причини)?*; *А ще мене тоді називали «брехунцем» за буйну фантазію і вигадки* (В. Шевчук) – *називали за буйну фантазію і вигадки* – причини виникнення дії; *за фантазію, вигадки – з якої причини? через що?*

Причину (каузальність) потрактовують як семантичну категорію, що вказує на явище із властивою йому можливістю породжувати інше явище і виявлятися в межах опозиційних зіставлень ознак породження (Л. Дубовик, О. Халчанська, А. Габай).

Функцію другорядного члена речення з обставинним значенням причини найчастіше виконують прийменниково-іменникові словоназви в родовому відмінку: *У нього тремтіли губи від зворушення* (Ю. Янковський); *Ага, ще про діда, він помер, здається, від раку* (Л. Мосендз); *Трудно жити й творити без щастя* (О. Довженко); рідше – в знахідному та орудному відмінках: *Це колись було, що знав тільки сусід сусіда та й то, коли позивався за межу* (Ю. Яновський); *Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру* (В. Шевчук).

Причина дії чи стану, що її виражають прийменниково-іменникові форми родового, знахідного та орудного відмінків, може бути внутрішньою чи зовнішньою й означати: підставу, мотивацію реалізації дії чи стану (з ініціативи), джерело дії чи стану (*Вода нагрілася від сонця*); перешкоду для виконання дії, процесу чи стану (*Заняття припинилися через карантин*) і причину з відтінком результативності (*Жінку нагородили за вагомі заслуги*).

Другорядні члени речення з обставинним значенням причини здебільшого займають слабкі позиції в структурі речення, факультативно детермінуючи його основну структуру, яка визначає її типові моделі: предикативно-об'єктну: *Твої коси від смутку, від суму вкрила позолоть* (Т. Шевченко) чи предикативно-обставинну: *Од переляку на його лобі виступив холодний піт* (І. Нечуй-Левицький).

4. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням умови базується на а) значеннєвому компоненті (умова, за якої може відбуватися дія чи тривати стан) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *за якої умови? в якому випадку?:* *Я б хотів, щоб ви сказали без брехні, без ридань і виття: скільки раз ви уже кохали за своє безконечне життя?* (В. Симоненко) – *сказали без брехні, без ридань, без виття* – умова, за якої може відбуватися дія; *без брехні, без ридань, без виття – за якої умови?*; *Жінки, звичайно,*

обсідали всі колодки, всі лавки, а **при** добрій **погоді** і всі травники (У. Самчук) – обсідали **при** добрій **погоді** – умова, за якої відбувається дія; **при (добрій) погоді** – в якому випадку?; Як тихо і як нестерпно – **без небес** (В. Стус) – умова, за якої триває стан; **без небес** – за якої умови?.

Як і другорядні члени з обставинним значенням причини, розглядувані обставини виступають факультативними членами речення, значеннєвий компонент яких нерідко отримує ознаки інших обставинних категорійних одиниць, зокрема способу дії: *Свій голос є у кожної струни, та струни ті – мелодія єдина, і як дзвенять у злагоді вони, то може все і зробить все людина* (М. Рильський).

Функцію другорядного члена речення з обставинним значенням умови виконують прийменниково-іменникові словоназви: в родовому відмінку: *Людське життя немислиме без рослин* (З газ.); у знахідному відмінку: *Чи викинути серп і йти байдкувати, чи долю проклясти за лютий недорід і до сусід пристать наймитувати за пару постолів і шкварку на обід?* (В. Симоненко); місцевого відмінку: *І в мініатюрі – слові, і в поетичному творі – вірші, пісні, поеми* – центром образу є внутрішня форма слова (В. Русанівський).

5. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням способу дії базується на а) значеннєвому компоненті (способі протікання дії чи стану) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *як?, яким способом?*: *Вітром регоче лихо, псами виють епохи...* (А. Малишко) – *регоче вітром, виють псами* – спосіб протікання дії; **вітром, псами – як?**; *Так нові планети грядуть на орбіти з шаленою радістю на виду!* (В. Симоненко) – *грядуть з (шаленою) радістю* – спосіб протікання стану; **з радістю – як?**; *Дід з хлопчиком у два ціпи молотили жито* (Ю. Яновський) – *молотили у два ціпи* – спосіб протікання дії; **у два ціпи – яким способом?**

Формалізують обставинне значення способу дії іменникові словоназви в різних непрямих відмінках, зокрема в родовому: *Дорослі і старші віддавали данину Богові, відстоювали офіційну частину богослужіння до «достойно» чи «отченаш», виходили ... без поспіху на подвір'я* (У. Самчук); у знахідному: *Крається серце на дві половини* (Нар. тв.).

Із-поміж різних відмінкових форм іменника у функції другорядного члена речення з обставинним значенням способу дії М. Плющ виділяє орудний відмінок [17, с. 122]. Саме орудний способу дії, виявляючи ознаки адвербіалізації, здатний виражати інтенсивність та внутрішню якість дії в її процесі, перебігу (*плачем, сміхом, жартом, бігом, силою, миттю* і под.). Характерно, що в сучасній українській мові для вираження таких обставин іменникові форми в орудному відмінку часто супроводжують прикметники: *Де ходою гордою в віки... ідуть трудівники* (М. Рильський); *Голландський астроном, механік, фізик і математик Христян Гюйгенс засвідчив одне із своїх відкриттів відповідним написом на власному телескопі* (З журн.); *Деся мудрим сном в архівах спали книги* (Є. Маланюк); *Стальський мучив kota найрізнішими способами* (І. Франко).

Прозоро відтворюючи значеннєвий компонент (спосіб протікання дії чи стану), члени речення з обставинним значенням способу дії можуть бути: факультативними: *Жоржини квітнуть жовтим цвітом, кружляють бджоли біля них* (Н. Забіла), поширюючи предикативну модель речення (*Жоржини квітнуть*) та обов'язковими: *Місто жило ще переважно патріархальним життям* (І. Франко), беручи участь в структурі предикативно-обставинних моделей (*Місто жило патріархальним життям*); *Служба відбувалася повільно, довго, урочисто, з безконечними парастасами, панахидами, вінчаннями, хрещеннями* (У. Самчук) (*Служба відбувалася з парастасами, панахидами, вінчаннями, хрещеннями*).

6. Параметрія другорядного члена речення з обставинним значенням мети базується на: а) значеннєвому компоненті мети (вказівка на мету дії чи стану) і б) похідному від нього – синтаксичних питаннях: *із якою метою? для чого?: То ж піднялася голота за право, за честь...* (П. Тичина) – піднялася **за право, за честь** – вказівка на мету дії; **за право, за честь** – *із якою метою?*; *Громотить над світом ніби битва за твоє життя...* (В. Симоненко) – *громотить за життя* – вказівка на стан; *за життя* – *з якою метою? для чого?*

Система формальних засобів вираження другорядного члена речення з обставинним значенням мети містить здебільшого прийменниково-іменникові форми родового та знахідного відмінків. Типовими для прийменниково-іменникових конструкцій у позиції другорядного члена речення з обставинним значенням мети є прийменник **для**, який разом із іменниковою словоназвою в родовому відмінку об'єднує віддієслівні іменникові утворення на зразок *для удосконалення, для впровадження, для реформування* і под. Знахідний відмінок охоплює ті випадки, коли компонент виражений типовими формами: *В мого роду – сто доріг, сто століть у мого роду, вичовганий старий поріг старій бабі в нагороду* (Б. Олійник); *Вправи для закріплення теоретичного матеріалу про складне речення виявилися занадто важкими для учнів* (З журн.); *Яка різниця – хто куди пішов? Хто що сказав, і рима вже готова. Поезія – це свято, як любов. О, то не є розмова побутова. І то не є дзвінкий асортимент метафор слів, - на користь чи в догоду* (Л. Костенко). Найчастіше такі форми вживаються в структурі неповних речень різної структури.

Другорядні члени речення з обставинним значенням мети залежно від синсемантизму / автосемантизму словоназви в позиції присудка, будучи факультативними, входять у предикативну модель: *А дітки граються для втіхи* (З газ.); *Проблема співвідношення усних і письмових форм контролю розв'язується переважно на користь останніх* (З журн.). Трапляються й інші моделі, наприклад: предикативно-об'єктна: *Купив Марко... наймиці на очіпок парчі золотої* (Т. Шевченко) чи предикативно-обставинна: *Опівночі, коли яскравіше загорівся місяць, стара ворожка вибралась у ліс по таємниче зілля* (В. Шевчук).

Крім описаних вище шести другорядних членів речення із обставинним значенням, інколи в підручниках та посібній літературі виділяють ще другорядний член речення – обставину міри й ступеня.

Аналізуючи параметрію другорядного члена речення з обставинним значенням міри і ступеня в ракурсі запропонованих у дослідженні компонентів, можна зробити висновок про відсутність більш-менш достатніх якісно-кількісних показників для виокремлення такого члена речення з обставинним значенням. Цю групу обставин учені здебільшого «розчиняють» в інших: місця, часу, способу. Справді, такий варіант другорядного члена речення може бути ототожнений з іншими як за поширеністю, так і за ознаками відмінкових форм іменників та обов'язковістю / факультативністю у формально-синтаксичній структурі речення й участі у моделюванні реченневих структур.

Синтаксичні питання (*наскільки?, скільки разів?, як багато?, якою мірою?*) можна кваліфікувати як варіанти синтаксичних питань до другорядних членів речення з обставинним значенням.

Єдиним формальним показником таких структур, що може слугувати на користь виокремлення, є участь у їхньому вираженні часток чи деяких займенникових та прикметникових форм, які супроводжують іменникові словоназви: *Книги – людська глибина, хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить* (І. Франко) –

аж до дна – факультативний компонент, виражений прийменниково-іменниковою формою родового відмінка, ускладненого підсилювальною часткою *аж*, виражає значення обставини способу дії з можливим синтаксичним питанням *як?*, що за рахунок частки може отримати варіант синтаксичного запитання *наскільки?*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

У дослідженні употужнено роль значеннєвого компонента, що пов'язано з орієнтацією на відмінкові форми іменникових словоназв у функції другорядного члена речення – обставини. З позицій теоретичних засад нової академічної граматики української мови у взаємозв'язку морфології й синтаксису такі акценти поставлено на явищах і ступенях адвербіалізації відмінкових форм іменника в детермінантній позиції речення. Проаналізовані структури речень з обставинами засвідчили, що значеннєвий компонент як параметр другорядного члена речення (обставини) виявляє пряму залежність від непрямих відмінків іменника. Обставину місця детермінують форми родового орудного прийменникового та місцевого відмінків, обставину часу – «напівморфологізовані» форми родового, знахідного, орудного та місцевого відмінків; обставини причини та умови – форми родового, знахідного й орудного відмінків іменників; на вираженні обставин мети «спеціалізуються» переважно форми родового й знахідного відмінків, а обставину способу дії виражають синтетичні форми орудного відмінка іменника та аналітичні (прийменниково-іменникові) форми родового й знахідного відмінків іменника.

Зважаючи на перевагу в нашому дослідженні методичного (суто практичного) аспекту, пропонуємо апробований у практиці вишівського викладання української мови алгоритм, кінцевою метою якого є реалізація запропонованих параметрів другорядних членів речення з обставинним значенням. Уважаємо, що успіх у досягненні поставленого завдання може бути можливим за дотримання складників такого алгоритму: а) переконайся, що аналізована синтаксична структура є другорядним членом речення; б) переконайся, що аналізована структура є другорядним членом речення з обставинним значенням; в) використовуючи різні способи (процедури) аналізу, переконайся сам, що аналізована структура є другорядним членом з обставинним значенням саме такого значеннєвого варіанта; г) сформулюй синтаксичне питання до аналізованої структури; г) за синтаксичним питанням подавай наукову кваліфікацію значеннєвого варіанта в сукупності параметричних визначеностей (основних і похідних). Переконані, що при такому підході можна з успіхом поєднувати традиції в науковому вивченні, не позбавляючи «науковості» і водночас дещо спростити складний теоретичний матеріал, не втрачаючи можливостей розвивати мислення студента / учня в процесі вивчення непростих наукових категорій, якими були й залишаються синтаксичні категорії членів речення.

У співвідношенні параметричних чинників, які відтворюють можливість і доцільність використання синтаксичних питань у виокремленні і розмежуванні проаналізованих другорядних членів речення з обставинним значенням, найпоказовішим є відмінок іменникової словоназви, що разом з особливістю її семантики та прийменником характеризує відповідний значеннєвий варіант обставини. Саме цей параметр зумовлює інші й забезпечує похідний – синтаксичне питання як дієвий методичний прийом розмежування варіантів у системі другорядного члена речення з обставинним значенням⁶.

⁶ У статті не подаємо опису багатьох інших параметрів, орієнтованих на використання різних методів і прийомів аналізу, наприклад, трансформацій у підрядні речення та ін. про це йдеться у публікаціях автора [9; 10; 11; 12; 13].

Отриманню високого рівня обґрунтованості висновків у нашому аналізі завадили два чинники: поєднання «важко поєднуваних» категорій, заявлених у темі, а також «семантичне наповнення лексики» (термін, яким оперують у своїх працях С. Єрмоленко та І. Завальнюк) у зібраному нами матеріалі різних реченневих структур із наявними в них обставинами; а в ширшому плані – коли йдеться про специфіку зазначених категорій і їхніх значенневих варіантів у стилях, жанрах та авторському мовленні сучасного українського дискурсу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в такому:

Науковець як людина, що творить науку, формує й формулює наукові істини, а викладач / учитель як люди, що творчо використовують наукові істини, повинні бути одностайними в глибокому усвідомленні й внутрішньому переконанні щодо головної істини – відносності знань і результатів їхнього використання на практиці. Саме в цьому, на нашу думку, полягає перспектива подальшої роботи над будь-яким дослідженням, у тому числі і запропонованим і представленим у статті.

Отримані в дослідженні й викладені в статті думки автора є невеликим фрагментом наукової теми «Дослідження мовної картини світу українців у її індивідуальному, регіональному та загальнонауковому виявах», у виконанні завдань якої задіяні викладачі, аспіранти та студенти факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ : Наук. думка, 1987. 192 с.
2. Богатько В. В. Лінгвістика тексту: стилістичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*: зб. наук. праць / наук. ред. Н. Л. Іваницька. 2017. Вип. 24. С. 121–126.
3. Вихованець І. Р. Морфологізовані і неморфологізовані члени речення. *Українська мова: енциклопедія*. 3-е вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. С. 394–395.
4. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ : Наукова думка, 1991. 191 с.
5. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ : АММ, 2019. 208 с.
6. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси поч. ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова книга, 2009. 400 с.
7. Загнітко А. П. Теорії сучасних лінгвістичних вчень: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 528 с.
8. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
9. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : монографія. Київ : Наукова думка, 1986. 133 с.
10. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах : монографія. Вінниця : Нілан, 2017. 266 с.
11. Іваницька Н. Л. Синтагматика повнозначного слова і синтаксичний аналітизм. Вінниця : Ландо ЛТД, 2012. 203 с.
12. Іваницька Н. Л. Термінологічна система української граматики в сучасній університетській освіті: проблеми, перспективи. *International research and practice conference «Modern philology: relevant issues and prospects of research»* : Conference proceedings, October 20–21, Lublin : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2017. Р. 19–23.
13. Іваницька Н. Л. Змістова й формальна складові інтерпретаційного поля термінів у галузевих словниках сучасної української літературної мови. *Наук. записки Вінниц. держ. пед. ун-ту*

ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2016. Вип. 23. С. 20–28.

14. Іваницька Н. Л., Іваницька Н. Б. Міжмовні параметри синтагматики української та англійської дієслівних систем: типологія експлікаторів корелятивності. *Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства: напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія* : колективна монографія [гол. ред. К. І. Мізін]. Переяслав-Хмельницький; Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2019. С. 216–232

15. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Вид-во Волинського нац. ун-ту, 2012. 464 с.

16. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк : Вид-во Волинського нац. ун-ту, 2004. 403 с.

17. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М.П. Драгоманова, 2016. 252 с.

18. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.

19. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект). Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2005. 131 с.

20. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава : АСМІ, 2004. 463 с.

21. Allerton D. S. Verbs and their Satellites. The Handbook of English Linguistics. [ed. B. Aarts A. M. S. McMahan]. Wiley-Blackwell Publishing, 2006. P. 147–180.

22. Ivanytska N. B., Ivanytska N. L. Ukrainian and English verbs: bilateral contrastive cross-linguistic perspective. *Advanced Education*. 2008. Issue 9. P.213-218. DOI: 10.20535/2410-8286.13275.

23. Ivanytska N. Correlation between Translation and Linguistic Studies: Current Approaches. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство): зб. наук. праць / наук. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця, 2015. Вип. 21. С. 348–353.*

REFERENCES

1. Andersh Y. F. Typolohiia prostykh diieslivnykh rechen u cheskiei movi v zistavlenni z ukrainskoiu. Kyiv : Nauk. dumka, 1987. 192 s.

2. Bohatko V. V. Linhvistyka tekstu: stylistychni ta kontekstualni vyjavy leksychnykh i hramatychnykh odynyts. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii : Filolohiia (movozaivstvo): zb. nauk. prats / nauk. red. N. L. Ivanytska*. 2017. Vyp. 24. S. 121–126.

3. Vykhoianets I. R. Morfolohizovani i nemorfolohizovani chleny rechennia. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. 3-e vyd. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2007. S. 394–395.

4. Horodenska K. H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts. Kyiv : Naukova dumka, 1991. 191 s.

5. Horodenska K. H. Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia. Kyiv : AMM, 2019. 208 s.

6. Zavalniuk I. Ia. Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy poch. KhKhI st.: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty : monohrafiia. Vinnytsia : Nova knyha, 2009. 400 s.

7. Zahnitko A. P. Teorii suchasnykh linhvistychnykh vchen: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : TOV «Tvory», 2019. 528 s.

8. Ivanytska N. B. Diieslivni systemy ukrainskoi ta anhliiskoi mov: paradyhmatyka i syntahmatyka. Vinnytsia : SPD Hlavatska, 2011. 636 s.

9. Ivanytska N. L. Dvoskladne rechennia v ukrainskii movi. Kyiv : Naukova dumka, 1986. 133 s.

10. Ivanytska N. L. Povnoznachne slovo ukrainskoi movy v suchasnykh katehoriinykh vymirakh : monohrafiia. Vinnytsia : Nilan, 2017. 266 s.

11. Ivanytska N. L. Syntahmatyka povnoznachnoho slova i syntaksychnyi analityzm. Vinnytsia : Lando LTD, 2012. 203 s.
12. Ivanytska N. L. Terminolohichna systema ukrainskoi hramatykolohii v suchasni universytetskii osviti: problemy, perspektyvy. International research and practice conference «*Modern philology: relevant issues and prospects of research*»: Conference proceedings, October 20-21, Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017, P. 19–23.
13. Ivanytska N. L. Zmistova y formalna skladovi interpretatsiinoho polia terminiv u haluzevykh slovnykakh suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Nauk. zapysky Vinnyts. derzh. ped. un-tu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)* : zb. nauk. prats / [hol. red. N. L. Ivanytska]. Vinnytsia : TOV Firma «Planer». 2016. Vyp. 23. S. 20–28.
14. Ivanytska N. L., Ivanytska N. B. Mizhmovni parametry syntahmatyky ukrainskoi ta anhliiskoi diieslvykh system: typolohiia eksplikativ koreliativnosti. *Liudyno- y kulturoznavchi priorytety suchasnoho movoznavstva: napriamy, tendentsii ta mizhdystsyplinarna metodolohiia* : kolektyvna monohrafiia / [hol. red. K. I. Mizin]. Pereiaslav-Khmelnitskyi; Kremenchuk : PP Shcherbatykh O. V., 2019. S. 216–232.
15. Mezhov O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynts : monohrafiia. Luts'k : Vyd-vo Volynskoho nats. un-tu, 2012. 464 s.
16. Mirchenko M. V. Struktura syntaksychnykh katehori: monohrafiia. Luts'k : Vyd-vo Volynskoho nats. un-tu, 2004. 403 s.
17. Pliushch M. Ya. Katehoriia vidminka v semantyko-syntaksychnii strukturi rechennia. Kyiv : Vyd-vo Natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni M. P. Drahomanova, 2016. 252 s.
18. Popova I. S. Fundamentalni katehori metamovy ukrainskoho syntaksysu (odyntsia, zviazok, model) : [monohrafiia]. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU, 2009. 432 s.
19. Prokopchuk L. V. Porivniannia v strukturi prostoho rechennia (semantyko-funktsionalnyi aspekt). Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2005. 131 s.
20. Stepanenko M. I. Prostorovi poshyriuvachi u strukturi prostoho rechennia. Poltava : ASMI, 2004. 463 s.
21. Allerton D. S. Verbs and their Satellites. *The Handbook of English Linguistics*. [ed. B. Aarts A. M. S. McMahan]. Wiley-Blackwell Publishing, 2006. P. 147–180.
22. Ivanytska N. B., Ivanytska N. L. Ukrainian and English verbs: bilateral contrastive cross-linguistic perspective. *Advanced Education*. 2008. Issue 9. P. 213–218. DOI: 10.20535/2410-8286.13275
23. Ivanytska N. Correlation between Translation and Linguistic Studies: Current Approaches. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii : Filolohiia (movoznavstvo)*: zb. nauk. prats / nauk. red. N. L. Ivanytska. Vinnytsia, 2015. Vyp. 21. C. 348–353.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Иваницкая Нина Лаврентьевна, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры методики филологических дисциплин и стилистики украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Nina Ivanytska, Doctor of philological sciences, Professor, Department of Methodology of Philological Subjects and Ukrainian Stylistics, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.01.2020

Статтю прийнято до друку: 04.02.2020

УДК 81'38'373

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-69-75

ВИРАЖЕННЯ СТИЛІСТИЧНИХ КОНОТАЦІЙ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ

Людмила Сога

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

Україна, Київська область, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30

e-mail: megan-love-fox@ukr.net

ORCID:0000-0003-1546-322X

У статті розглянуто емоційні, експресивні, оцінні та стилістичні компоненти лексичного значення, визначено способи та засоби їх мовного вираження в структурі лексичної одиниці. Установлено систему розрізнення компонентів, що має велике значення для цілей стилістичного аналізу, системні зв'язки стилістично маркованої лексики, які досліджують не тільки в плані вираження стилістичних співзначень, а й у плані їхнього мовного вираження.

Ключові слова: денотація, конотація, значення, компонент, лексика, слово, семантична структура.

ВЫРАЖЕНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ КОННОТАЦИЙ В СТРУКТУРЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Людмила Сога

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Украина, Киевская область, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30

e-mail: megan-love-fox@ukr.net

ORCID:0000-0003-1546-322X

В статье рассмотрены эмоциональные, экспрессивные, оценочные и стилистические компоненты лексического значения, определены способы и средства их языкового выражения в структуре лексической единицы. Установлена система различия компонентов, которая имеет огромное значение для целей стилистического анализа, системные связи стилистически маркированной лексики исследуемые не только в плане выражения стилистических полужначений, но и в плане их языкового выражения.

Ключевые слова: денотация, коннотация, значение, компонент, лексика, слово, семантическая структура.

WAYS OF EXPRESSING STYLISTIC CONNOTATIONS IN THE STRUCTURE OF A LEXICAL UNIT

Lyudmila Soha

SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda

State Pedagogical University»

Sukhomlynskoho str., 30, Pereyaslav, Kyiv Oblast, Ukraine

e-mail: megan-love-fox@ukr.net

ORCID:0000-0003-1546-322X

Introduction. *The emotional, expressive, evaluative and stylistic components of lexical meaning are often accompanied by each other in language, that is why they are often distinguished by synonyms. Stylistic connotations have always interested linguists, which is the reason for a considerable amount of research work by O. Akhmanova, E. Vereshchahin, D. Shmelov, I. Arnold, Y. Sternin and others. The problem of distinguishing between emotional, expressive, evaluative and stylistic components is of great importance for the purposes of stylistic analysis, because lexical ways of expressing emotions, evaluations and expressions in the language do not only interact closely with each other, but are also inseparable from their syntactic, phonetic and other possible ways in the act of communication and therefore should be studied in context and situation.*

Purpose. *The purpose of the article is to define the difference between the four types of connotative meanings, to try to clarify the essence of this problem, and the importance of using them in a language.*

Results. *The word in the lexical system is the basic unit of language, a versatile linguistic sign. Any known word of a language contains certain information. This information is divided into basic or denotative, and additional or connotative. Most words of modern English contain only denotative information, which makes them stylistically neutral. Virtually any neutral word, depending on the speech or situational context in which it is used, can have a derogatory or affectionate connotative meaning. In English, as in other languages, there are many words that, in addition to basic information, contain additional information or connotative meanings. These values can be of four types: evaluative, functional-stylistic, emotional, expressive-shaped. Let's look at each of the components in more detail, to fully understand their origin and to apply them correctly in different language variants.*

The functional-stylistic component of meaning in a word arises on the basis of constant associations connected with its visual use in certain linguistic spheres or situations of communication – in the language of science, official documents, poetry, every day communication, social or professional spheres of communication. The evaluative component of the meaning of a word is related to the sphere of rational-evaluative perception. The value is expressed by the visually affirmed attitude of the members of the language team to the denotation, which is correlated with the word «approval – disapproval». The emotional component of the meaning of a word is related to the sphere of emotional-sensory perception. Accordingly, an emotionally colored word expresses the visually entrenched emotional attitude of members of the language community to the denotation associated with the word. The expressive component of the meaning of a word is related to the qualitative sphere of sensory perception, which shows the linguistic practice of correlating a particular word with an object by pointing to another object or feature.

Originality. *The problem of distinguishing components is of great importance for the purposes of stylistic analysis, since the effect of this connotation on the reader may be different. You should distinguish between associations related to a particular subject or implication – an incomplete value that can manifest itself in certain contexts and semantic features that may include features with a small percentage of explication probability and those that contradict intensities. Consequently, much of the stylistically marked vocabulary includes mixed components of connotative meanings, which testifies to their interconnection and interpenetration.*

Conclusion. *Connotation has a fairly clear structure: it consists of elements that are closely interconnected. Most often, the components of the connotation intersect overlapping each other. In each word, the hierarchy of connotation components may be different in different communicative conditions. These or other elements come to the fore depending on the context, the communicative situation. Any additional information within the meaning of a word that is related to its functioning, that is, to a typical set of communicative situations in which it is used, is referred to as a stylistic connotation.*

Keywords: *denotation, connotation, meaning, component, vocabulary, word, semantic structure.*

Постановка проблеми. Емоційні, експресивні, оцінні та стилістичні компоненти лексичного значення часто супроводжують одне одного в мові, саме тому їх часто сприймають за синоніми. Проблема розрізнення компонентів має велике значення для цілей стилістичного аналізу, адже вплив такої конотації на читача може бути різним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стилiстичнi конотацiї завжди цiкавили лiнгвiстiв, чим i зумовлена значна кiлькiсть дослiдницьких напрацювань (О. Ахманової [2], Е. Верещагіна [5, с. 22], Д. Шмельова [9, с. 9], І. Арнольда [1, с. 30], Й. Стерніна [7]) та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні відмінностей між чотирма типами конотативних значень, визначенні важливості їхнього використання в тих чи тих різновидах мови, а також у спробі витлумачити певні аспекти у розв'язанні цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово в лексичній системі – основна одиниця мови, різнобічний мовний знак. У ньому поєднуються зовнішня, звукова сторона, звукова оболонка і внутрішня сторона, значення. Слово характеризується синтактикою – різними властивостями, тобто здатністю поєднуватися з іншими словами, а також прагматикою, закріпленою в слові ставленням мовця до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата [4, с. 25].

Будь-яке відоме слово містить певну інформацію, яка ділиться на основну, або денотативну і додаткову, або конотативну. Інакше кажучи, у семантиці слова розрізняють предметно-логічний аспект значення, первинний, об'єктивний план (денотація) і експресивно-емоційний аспект значення, його вторинний, суб'єктивний план (конотація), що виражає почуття, наміри, оцінку та ін.

Більшість слів сучасної англійської мови містить тільки денотативну інформацію, унаслідок чого вони є в стилістичному плані нейтральними, як наприклад: *man, woman, house, dog, lion, to get, to give, to run, wooden, heavy, red, twenty, very* та ін. Це, звісно, не означає, що ці слова не можуть використовуватися в стилістичних цілях: Слово в художній мові набуває і нових, раніше не властивих йому якостей: здатності вступати в семантичні відносини з дистанційно розташованими одиницями, одночасно реалізувати не одне, а декілька значень, запозичувати емоційно оцінні компоненти значення із синтаксичної

структури і безпосереднього лексичного оточення [6, с. 22]. Практично будь-яке нейтральне слово залежно від мовленнєвого або ситуативного контексту, у якому воно вжите, може мати принизливе або ласкаве конотативне значення. Наприклад, у США часто називають дітей *monkey-face*, *cookie*, *honey-bum*, *sugar-plum*, усі ці нейтральні у своєму прямому значенні слова набувають додаткового ласкавого значення.

Контекстуального переосмислення можуть зазнавати також слова, які є стилістично маркованими. В оповіданні Ф. Форда «Хороший солдат» його героїня Мейзі говорить про свого коханого: *And I heard Edward call me a poor little rat to the American lady. He always called me a little rat in private and I did not mind. But if he called me it to her, I think he doesn't love me any more*, де ласкаве значення набуває словосполучення *a little rat*, яке зазвичай має принизливе значення. Як писав Ш. Баллі: «Інтенсивність емоцій узагалі затемнює і відставляє на задній план відтінки сенсу: що вища інтенсивність вираження, то невизначенішим є його логічний сенс» [8, с. 93].

В англійській мові, як і в інших мовах, існує багато слів, які, крім основної, містять і додаткову інформацію, або конотативні значення. Ці значення можуть бути чотирьох типів: оцінні, функціонально-стилістичні, емоційні, експресивно-образні.

Для початку розглянемо речення, у якому наявні всі чотири компоненти: *Then Tim Kendall lost control of himself. «For God's sake, you damned bitch,» he said, «shut up, can't you? D'you want to get me hanged? Shut up I tell you. Shut that big ugly mouth of yours.»* (A. Christie. A Caribbean Mystery). У цьому прикладі багато слів емоційних, експресивних, що мають вульгарно-розмовну лексику і не залишають ніякого сумніву стосовно негативних почуттів Тіма Кендала до дружини. Особливо вирізняється своєю грубістю слово *shut up*, яке одночасно слугує вираженням сильного роздратування й образності. Компонент оцінки наявний, але він зміщений, оскільки негативне ставлення спрямоване не на те, що людина замовкне, а на те, що вона каже.

Збіг компонентів можна продемонструвати й на окремих словах: *cad*, *coward*, *sneak*, *prig*, *tale-bearer*, *boor*, *lout*, *stooge*, *busy-body*, *spiv*, *double-crosser*, *whipper-snapper*, *trash*, *tripe*. Ці слова мають різне денотативне значення, але однакові емоційний компонент і негативну оцінку, тому що висловлюють обурення тими чи тими вадами, або дефектами. Властива цим словам образність робить їх експресивними, а звична асоціація з фамільярно-розмовним стилем, або сленгом дозволяє встановити і наявність четвертого компонента. Отже, розглянемо кожний із компонентів детальніше для повного розуміння їхнього виникнення та правильного застосування в тих чи тих різновидах мови.

Функціонально-стилістичний компонент значення у слові виникає на основі постійних асоціацій, пов'язаних із візуальним уживанням його в певних мовних сферах або ситуаціях спілкування – у мові науки, офіційних документах, поезії, повсякденно-побутовому спілкуванні, соціальних або професійних сферах спілкування. Як писав М. Бахтін, «кожне слово пахне контекстами, у яких воно жило» [3, с. 106]. Зокрема, слова *maiden*, *realm* уживають переважно в поезії, терміни і номенклатурні слова – у мові науки і техніки, певні штампи і кліше – в офіційних документах.

Оцінний компонент значення слова співвідноситься зі сферою раціонально-оцінного сприйняття. Оцінне значення виражає візуально-закріплене ставлення членів мовного колективу до денотату, співвіднесеного зі словом, на зразок «схвалення – неодобрення», як, наприклад: *розвідник* – *шпигун*, *повстання* – *заколот*, *соратник* – *поплічник*, *вождь* – *ватажок*, *out-of-date method* – *time-tested method*, *firm* – *obstinate* – *pig-headed*. Від оцінно забарвленої лексики варто відрізняти нейтральні слова, які називають абстрактні поняття,

пов'язані з категорією оцінного (*хороший – поганий, розумний – дурний, valuable – unvaluable, cheap – dear* та ін.).

Емоційний компонент значення слова співвідноситься зі сферою емоційно-чуттєвого сприйняття. Відповідно, емоційно забарвлене слово виражає візуально-закріплене емоційне ставлення членів мовного колективу до денотату, співвіднесеного з цим словом, як, наприклад: *негідник, шкана, жертви, баньки, chit, puppet, jade, villain, scoundrel* та ін. Емоційне не є частиною експресивного, а слугує одним із засобів створення експресії. Емоційні засоби завжди експресивні, але експресія може створюватися й іншими засобами. Від емоційно забарвленої лексики варто відрізнити нейтральні слова, які називають абстрактні поняття, пов'язані зі сферою емоційного (*любов, ненависть, роздратування, anger, pleasure, pain*), і слова, які є сигналами емоційного ставлення – вигуки та їхні еквіваленти.

Експресивно-образний компонент значення слова співвідноситься з кваліфікативною сферою чуттєво-образного сприйняття, у якому відображена закріплена мовною практикою співвіднесеність конкретного слова з деяким об'єктом через указування на інший об'єкт або ознаку, як, наприклад: *осел, лев, капелюх, ганчірка, log, cockerel, bully, puppy, brick* – про людину.

Усі чотири типи конотативних значень обов'язкові і для сленгу. Сленг належить до найбільш вивчених чи докладно описаних, проте найбільш спірних шарів лексики. Сленгом називають грубуваті або розмовні слова і вирази, які претендують на новизну й оригінальність. У них обов'язково наявні всі типи конотацій: емоційний компонент зазвичай іронічний, зневажливий і оцінний. Стилiстично сленгізми чітко протиставляються літературній нормі, і в цьому частково, власне, сенс новизни їхнього вживання. Вони завжди мають синоніми в літературній лексиці і в такий спосіб є більш експресивними, ніж звичайні, назвами предметів, що викликають емоційне ставлення до себе. Отже, сленг є лексичним шаром, що складається зі слів і виразів зі специфічним набором узуальних конотацій, що відрізняються від своїх нейтральних синонімів саме цими конотаціями. Наприклад, слова *good, bad, beautiful, ugly* належать до оцінного компонента, проте оцінка збігається з їхнім денотативним значенням, а щодо емотивності, експресивності та стилістичного фону, то вони нейтральні. Такі поетизми, як: *morn, oft, e'er, ne'er, forsooth* мають тільки цю конотацію, але емоційності, образності та оцінності в них немає.

Від конотацій варто відрізнити асоціації, пов'язані з конкретним предметом, або імплікаціонал – неповне значення, яке може проявляти себе в певних контекстах; до складу його семантичних ознак можуть уходити й ознаки з малим відсотком імовірності експлікації, а також ті, що суперечать ознакам інтенціоналу. Наприклад, необхідними й достатніми компонентами денотативного значення слова *woman* є *human – female – adult*, але в деяких культурах властива жінкам м'якість, витонченість, доброта, балакучість чи сором'язливість є неважливими. Ці компоненти входять в імплікаціонал слова *woman* і проявляються в значеннях лексико-семантичних варіантів або похідних слів.

Історизми асоціюються здебільшого з епохою, коли позначувані ними предмети побутували: *halberd* – алебарда, *habergeon* – кольчуга без рукавів, викликає асоціацію з лицарським періодом.

Отже, значна частина стилістично маркованої лексики містить змішані компоненти конотативних значень, що свідчить про їхній взаємозв'язок і взаємопроникнення. Різницю між емоційним та експресивним значенням слів можна визначити, зважаючи на інтенцію мовця: емоційність – якість мови, зумовлена психічним станом мовця, вираження його

почуттів, яке може і не переслідувати якихось прагматичних цілей; експресивність – якість мови, зумовлена щонайперше наміром мовця досягти певної прагматичної мети – у якийсь спосіб упливати на духовний або фізичний стан адресата.

Відмінність між лексичним і стилістичним значенням слова полягає, по-перше, у тому, що лексичне значення є основним, а стилістичне значення є додатковим: лексичне значення може існувати без стилістичного, зворотнє – не може. По-друге, лексичне значення є співвіднесеністю із сукупністю сутнісних ознак, притаманних денотату, а стилістичне значення – це співвіднесеність із деякими (або навіть однією) ознаками, які приписуються денотату. По-третє, лексичне значення виражається експліцитно, а стилістичне значення – переважно імпліцитно, хоч у мовній системі воно пов'язане з комплексом мовно-матеріальних показників і відносин нематеріального характеру. І, нарешті, стилістичне значення формується під впливом екстралінгвістичних чинників (соціальних, культурних, естетичних та ін.), цілком залежить від них і тому більш схильне до змін, ніж лексичне значення.

Отже, функціонально-стилістичний компонент значення слова можна визначити як результат візуальної сталості слова за певними сферами мовної діяльності, а оцінний, емоційний і експресивний компоненти як загальновизнані в цьому мовному колективі. Усі ці типи значень «характеризують відносну стійкість, достатню для виявлення їх поза контекстом, але, очевидно, недостатню для закріплення їх у семантиці слова» [8, с. 94].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Проблема розрізнення емоційних, експресивних, оцінних і стилістичних компонентів має велике значення для цілей стилістичного аналізу, адже лексичні способи вираження в мові емоцій, оцінки та експресії не тільки тісно взаємодіють один з одним, але й невіддільні від синтаксичних, фонетичних та інших можливих способів передачі їх в акті спілкування, і тому їх варто вивчати в умовах контексту й ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1990. 300 с.
2. Ахманова О. С. О стилистической дифференциации слов. Сборник статей по языкознанию (проф. МГУ акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия). Москва, 1958. С. 24–39.
3. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : Худ. лит., 1975. 502 с.
4. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської і української мов. Вінниця : Нова Книга, 2008. 248 с.
5. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова. Москва : Наука, 1980. 320 с.
6. Кухаренко В. А. Лингвистическое исследование английской художественной речи. Одесса : Изд-во ОГУ, 1973. 61 с.
7. Стернин Й. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985. 154 с.
8. Стилистика английского языка : учебник / А. Н. Мороховський и др.; под ред. А. А. Гусак. Киев : Вища шк., 1991. 272 с.
9. Шмельов Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва, 2008. 280 с.

REFERENCES

1. Arnold Y. V. Stylystyka sovremennoho anhlyiskoho yazika. Stylystyka dekodirovaniya. 3-e yzd. Moskva : Prosveshchenye, 1990. 300 s.
2. Akhmanova O. S. O stylystycheskoi dyfferentsyatsyy slov. Sbornyk statei po yazykoznavanyiu (prof. MNU akad. V. V. Vynohradovu v den eho 60-letyia). Moskva, 1958. S. 24-39.

3. Bakhtyn M. M. Voprosi lyteraturi i estetyky. Yssledovaniya raznikh let. Moskva : Khud. lyt., 1975. 502 s.
4. Verba L. H. Porivnialna leksykolojiia anhliiskoi i ukrainskoi mov. Vinnytsia : Nova Knyha: 2008. 248 s.
5. Vereshchahyn E. M. Lynhvostranovedcheskaia teoriya slova. Moskva : Nauka, 1980. 320 s.
6. Kukharenyk V. A. Lynhvystycheskoe yssledovanye anhlyiskoi khudozhestvennoi rechy. Odessa : Yzd-vo OHU, 1973. 61 s.
7. Sternyn Y. A. Leksycheskoe znachenye slova v rechy. Voronezh, 1985. 154 s.
8. Stylystyka anhlyiskoho yazyka: Uchebnyk. A. N. Morokhovskiy ta in.; za zah. red. A. A. Husak. Kyiv : Vishcha shk., 1991. 272 s.
9. Shmelov D. N. Problemy semanticheskogo analiza leksyky. Moskva, 2008. 280 s.

Сога Людмила Василівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна).

Сога Людмила Васильевна, кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры иностранной филологии, перевода и методики обучения, ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (Украина).

Soha Lyudmila, Ph. D in History, teacher at the Chair for Foreign Linguistics, Translation and Methods of Education SHEE «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 09.01.2020

Статтю прийнято до друку: 16.01.2020

УДК 81:811.11-112

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-76-85

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТНИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ В ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Ольга Шапочкіна

Київський університет імені Бориса Грінченка
Україна, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська 18/2
e-mail: o.shapochkina@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9575-0415

У статті визначено домінантні предикати фізичного стану в давньогерманських мовах, що описують фізичні потреби та стани життєдіяльності людей. Уточнено, що в давньогерманських текстах предикати фізичного стану реалізуються в моделях речень на зразок елементарне просте речення або елементарне просте поширене речення. Схарактеризовано основні ознаки предикатів на позначення фізичного стану:

тимчасовість, динамічність, фазовість, гомогенність та статичність. За змістом та частотністю вживання конструкції з предикатами фізичного стану розподілено на макрогрупи «потреби організму людини» та «життєдіяльність організму людини», у межах яких виокремлено мікрогрупи з різними семантичними відтінками значень на матеріалах давньогерманських мов.

Ключові слова: *категорія стану, станова предикатна конструкція, предикат фізичного стану, архісема, давньогерманські мови.*

СЕМАНТИКА ПРЕДИКАТНЫХ КОНСТРУКЦИЙ НА ОБОЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ В ДРЕВНЕГЕРМАНСКИХ ЯЗЫКАХ

Ольга Шапочкина

Киевский университет имени Бориса Гринченко

Украина, м. Киев, ул. Бульварно-Кудрявская 18/2

e-mail: o.shapochkina@kubg.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9575-0415

В статье определены доминантные предикаты физического состояния в древнегерманских языках, описывающие физические потребности и состояние жизнедеятельности людей. В исследовании уточнено, что в древнегерманских текстах предикаты физического состояния реализуются в моделях предложений типа элементарное простое предложение или элементарное простое распространенное предложение. В частности охарактеризованы основные признаки предикатов для обозначения физического состояния: темпоральность, динамичность, фазовость, гомогенность и статичность. Согласно содержанию и частотности употребления конструкции с предикатами физического состояния распределены на макрогруппы «потребности организма человека» и «жизнедеятельность организма человека», в рамках которых выделены микрогруппы с различными семантическими оттенками значений на материалах древнегерманских языков.

Ключевые слова: *категория залога, залоговая предикатная конструкция, предикат физического состояния, архисема, древнегерманские языки.*

SEMANTICS OF PREDICATE CONSTRUCTIONS FOR DENOTATION OF PHYSICAL STATE IN OLD GERMANIC LANGUAGES

Olga Shapochkina

Borys Grinchenko University of Kyiv

Ukraine, Kyiv, str. Boulevard-Kudryavskaya 18/2

e-mail: o.shapochkina@kubg.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9575-0415

Introduction. *Semantic features of the use of predicates for denotation of physical state have been studied from different points of view. However, the semantic nature of the predicates for denotation of physical state in the Old Germanic languages is still not investigated.*

Purpose. *The article presents an attempt to distinguish the main features and semantic-syntactic peculiarities of the predicates for denotation of physical state in the Old Germanic languages.*

Methods. *The classification of the predicates for denotation of physical state in the Old Germanic languages into macro- and micro groups was made with the help of the method of continuous sampling and statistical calculations based on criteria of usage frequency.*

Results. *The analysis of the Old Germanic texts illustrates that the predicates of physical state, which describe physical needs and states of human life, dominate here. In the Old Germanic texts the predicates of physical state mostly implemented in the sentence models like 'elementary simple sentence' or 'elementary simple extended sentence'. Thus, consideration of semantic-syntactic nature of the predicates for denotation of physical state in the Old Germanic languages provides an opportunity to distinguish two micro groups: "Needs of human body" and "Life activity of human body". These groups are represented by such states as "Sleep", "Hunger", "Thirst", "Fatigue", "Health deterioration/improvement", "Illness", "Body irritation", "Temperature perception", "Psychophysical state". Taking into account the subjectivity such states as "Voice phonation", "Body movements", "Mimic changes meaning", "Change of eye expression" and "Transitive state (birth/death)" are distinguished. Considering the external expression of physical state much narrower spectrum of state situations is revealed. These are "Alternation of day and night", "Temperature changes", "Alternation of seasons", "External manifestation of human life", "Optical phenomena", "Sound gradation", "Color designation", "Atmospheric phenomena detection". In particular, such features of the predicates for denotation of physical state as temporality, dynamism, phase, homogeneity and static are clarified.*

Originality. *The originality of the research is that typology of the category of state and its center, the nucleus – the predicate of state in the Old Germanic languages, such as Gothic, Old English, Old Icelandic, Old High German and Old Saxon has not been studied so far.*

The predicate of state is a kind of nucleus for creation of the state process. The article emphasizes that the predicates in the Old Germanic languages are morphological expression of the category of state.

Conclusion. *It is to be noted that differentiation of predicate meanings is rather branched in its structure. It is caused by semantic-syntactic peculiarities of the predicate of state. Particular semantics, peculiar grammatical properties, ability to act as a constructive center of the sentence and predict quantitative and qualitative composition of its components make it possible to single out the predicates of physical state into independent predicate class. The problem of analysis of the predicates of physical state and their internal differentiation and realization in semantic-syntactic sentence structure on the material of the Old Germanic languages is seen to be relevant and promising.*

Keywords: *category of state, state predicate structure, predicate of physical state, archiseme, Old Germanic languages.*

Постановка проблеми. Фізичні стани людини є водночас і зрізами динаміки особистості, і її інтегральними реакціями, зумовленими стосунками, поведінковими потребами, цілями активності, адаптивності людини в навколишньому середовищі або ситуації, екзистенції людини загалом. Безпосередньо фізичний стан людини можна розглядати як характеристику її здоров'я, що визначається рівнем готовності виконувати фізичні навантаження різного характеру в певний проміжок часу. Мовні позначення фізичного стану суб'єкта в предикатних номінаціях мотивовані загальною архісемою «вияв

стану суб'єкта», «перебування в певному стані», вияв зовнішніх ознак фізичного тіла, його фізіології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантична природа предикатів фізичного стану в давньогерманських мовах досить різноманітна, що пояснюється своєрідністю семантики та специфічними властивостями давніх мов. Під час аналізу пропозицій подій їхня характеристика реалізувалася за двома параметрами: за типом пропозиції (дія, стан, існування) і за сферою – фізичною, психічною, інтелектуальною та соціальною [10, с. 91–98].

Серед предикатів фізичного стану вчені виокремлюють багато різновидів. Широкий погляд на семантику стану відкрив перспективи для диференціації фізичного стану навколишнього середовища, фізичного стану неживого предмета, психічного та фізичного стану особи, фізичного і психічного стану представників фауни, соціального стану антропоніма, його ментальної діяльності [3, с. 51–56].

Вузький підхід до семантики стану дає змогу термін «фізичний стан» застосовувати до понять із семантичним компонентом «зазнавати чогось». Здатність «зазнавати чогось» властива лише живій істоті, тому до предикатів стану відносимо предикати фізичного та психічного стану антропонімів і зоонімів. Референтами цих предикатів є стани, що їх зазнають живі істоти. Фізичні стани характеризуються насамперед тим, що сферою їхнього поширення є «внутрішній світ» людини й оцінка стану експерієнсивом відбувається начебто із середини. Із вищезазначеного випливає, що семантичні особливості вживання предикатів на позначення фізичного стану досліджували під різними кутами зору. Однак недослідженою залишається семантична природа предикатів на позначення фізичного стану в давньогерманських мовах.

Мета і завдання статті. Наразі здійснимо спробу виокремити характерні ознаки та семантико-синтаксичні особливості предикатів на позначення фізичного стану в давньогерманських мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із аналізу давньогерманських текстів стає зрозуміло, що тут домінують предикати фізичного стану, які описують фізичні потреби та стани життєдіяльності людей. У давньогерманських текстах предикати фізичного стану реалізуються здебільшого в моделях речень на зразок ЕПР (елементарне просте речення) або ЕППР (елементарне просте поширене речення) – перша модель, напр.: дзн.-ісл. *Drank er thö so nan lusta*. (Edler Edda, 345) – *Він випив скільки йому хотілося* [15], N1 Vintr, де компонент N1 – суб'єкт, жива істота, а Vintr – предикат на позначення фізичного стану. Також має місце друга варіативна модель N2 N1 Vintr, де Vintr, означає фізичний стан суб'єкта та його частини тіла, N2 – людина, N1 – частина тіла людини, напр.: гот. *Hausidedup þatei qīpan ist: augo und augin, jah tunþu und tunþau* (Vulfila, Matv. V, 38) – *Ви чули, що сказано: око за око й зуб за зуб* [14]. Третя (найуживаніша) варіативна модель N1 AVintr та N2 N1 AVintr, де компонент А – обставина, що означає причину, умову, спосіб дії, міру, ступінь, час і місце прояву стану суб'єкта, напр.: дзн.-верхн.-нім. *Tochter ubilo von themo tiuuale giueigīt ist* (Tat. 85,2) – *Дочка моя важко мучиться дияволом* [16]. Під час аналізу семантики синтаксичних конструкцій ми виокремили дві найуживаніші семантичні макрогрупи, які описують фізичний стан: «потреби організму людини» та «життєдіяльність організму людини». До першої макрогрупи «потреби організму людини» належать такі предикатні конструкції (далі – ПК), зокрема: 1) ПК із предикатами сну, напр.: дзн.-англ. *Nū sē wurm ligeð, swefed säre wund, since bereafod* (Beowulf, 2745) – *Тепер цей дракон лежить, спить, важко поранений, ошуканий* [11]; дзн.-ісл. *Svaf ek mj'k sjaldan, siðans þejr fellu* (Eddler Edda, 487) – *Я рідко сплю, з тих пір, як вони загинули* [15]; 2) ПК із предикатами голоду, напр.: дзн.-верхн.-нім.

Mih hungrita inti er gäbut mir ezzan (Muspilli, 543) – Мене **мучив голод**, і ви дали мені поїсти [13]; 3) ПК із предикатами спраги, напр.: дн.-ісл. *Drank er thö so nan lusta* (Edler Edda, 345) – Він **вунув**, скільки йому хотілося [15].

До другої макрогрупи «життєдіяльність організму людини» належать такі предикатні конструкції, як: 1) ПК із предикатами втоми, напр.: дн.-ісл. *Sem mærin kenndi at hann móðdisk, þá mælti hon: «Unnasti,» kvað hon, «drekk drykk þinn, því at ek kenni at þú móðisk»* (Edler Edda, 350) – Коли дівчина помітила, що він **був стомлений**, сказала: вунуй свій напій, оскільки я відчуваю, що ти **втомився** [15]; 2) ПК із предикатами погіршення / покращення здоров'я, напр.: дн.-верхн.-нім. *Uuard tho giheilil thie kneht in thero ziti* (Tat. 47,8) – **Був вилікований** слуга водночас [16]; 3) ПК із предикатами подразнення тіла, напр.: дн.-сакс. *Thar sculun mi farcoron undar thea craftigon thiod, heliðos te theru heri; thar uuerðat mina hendi gebundana, faðmos uuerðad mi thar gefastnod* (Heliand, 3525–3533) – Там, **серед** цих владноможних людей, **воїни-герої** продадуть мене начальникам. Мені зв'яжуть руки, мої скривавлені руки **будуть закуті** в кайдани [12]; 4) ПК із предикатами психофізичного стану, напр.: гот. *Jah þata barn wohs jah swinþnoda ahmins* (Vulfila, L.I, 80) – І дитина ця **росла й укріплювалася** духом [14].

На підставі семантико-синтаксичного аналізу предикатів фізичного стану в давньогерманських мовах доводимо висновку, що фізичний стан людини може передаватися предикатами, що прямо й однозначно вказують на фізичну реакцію організму (на кшталт: *хворіти*, *бути здоровим*) та здатність виражати фізичний стан людини: 1) ПК із предикатами звучання голосу, напр.: дн.-ісл. *Ne þat mattu mærir tivar ok ginnregin of geta hvergi, unz af trygþum Tyr Hlorriða astraþ mikit einum sagði* (Edler Edda, Нум.4, 114) – **Славетні боги**, **священні сили** ніде не змогли знайти таку посудину, як цю, аж доки Тір не **прошепотів** вірні слова дружньої поради Тору [15]; 2) ПК із предикатами рухів тіла, напр.: дн.-англ. *Da com of more under misthleorþum Grendel gongan; godes yrre bæc* (Beowulf, 710-711) – **Тоді прийшов** з болота, **понад туманними схилами Грендель**, **ступаючи**, він **ніс** із собою гнів Бога [11]; 3) ПК із предикатами зі значенням мімічних змін, напр.: гот. *Ip þai sunjus þiudangardjos uswairpanda in riqis þata hindumisto; jainar wairþip grets jah krusts tunþiwe* (Vulfila, Matv. VIII, 12) **Але сини царства будуть викинуті до зовнішньої темряви, буде плач там і скрегіт зубів** [14]; 4) ПК із предикатами на позначення зміни виразу очей, напр.: дн.-верхн.-нім. *Uuanta oba uuesti thes higisges fater zi uuelih-heru ziti ther thiob quami, her uuahheti giuuesso* (Tatian, 147,8) – **Якби хазяїн дому знав, коли прийде злодій, він, звичайно, не зімкнув би пильного ока** [16]; 5) ПК із предикатами зміни стану, переходу одного стану в інший (на кшталт, *народитися*, *вмерти*), напр.: гот. *Iremon Hrawraing se wæs geboren in þære earce* (Vulfila, an 855) – **Ітермон, нащадок Хратри, він був народжений** у ковчезі [14]. Істотною особливістю є те, що в таких конструкціях домінують копули, що поєднуються з додатками в непрямому відмінку, напр.: гот. *Jainar wairþip grets jah krusts tunþiwe* (Vulfila, Matv. VIII, 12) – **Буде плач там і скрегіт зубів**.

У давньогерманських текстах предикати зовнішнього фізичного стану об'єднують ПК на позначення атмосферних станів природи та ПК зовнішнього стану істоти або предмета. Більш чисельну та семантично неоднорідну групу становлять предикати на позначення атмосферних станів природи, які вказують на зміну певного явища та його перехід у якісно новий стан. Їхній значеннєвий діапазон охоплює такі групи: предикати на позначення зміни дня та ночі, ті, що виражають метеорологічні та атмосферні явища, пов'язані з температурними змінами навколишнього середовища, предикати, що вказують на зміну стану неба, або ті, які репрезентують зміну пір року, напр.: дн.-верхн.-нім. *So inprinnant die*

perga, poum ni gistentit enihe in erdu, aha atruknent, muor varsuuilhit sih, suilizot lougiu der himil, mano vallit, prinnit mittilagart, sten ni kistentit, verit denne stuatago in lant, verit mit diu viuru, viriho uiison: dar ni mac denne mak andremo helfan vora demo muspille (Muspilli 50–57) – Так **охопить** полум'я гори, будь-яке дерево не **стоятиме** твердо, води **всохнуть**, болота **поглинуть** себе, повільно займуться від спала спалахів неба, місяць **впаде**, **горітиме** довкілля, каміння не **стоятиме**, йтиме тоді Судний день на землю, йтиме, щоб вогнем опалити людей, не буде, навіть, і родича, який допоміг би перед кінцем світу [13].

Кількісно обмеженим є і корпус предикатів внутрішнього фізичного стану істоти. Його формують ПС на позначення фізіологічної та емоційно-психічної сфер особи. Предикати фізіологічного стану репрезентують стан людини, пов'язаний із загальною хворобливістю або дискомфортом відчуттями, локалізованими в певній частині тіла, здебільшого в голові, очах, вухах, грудях, животі. За цими параметрами здійснюємо подальшу класифікацію предикатів фізичного стану, реалізованих одноособовою дієслівною лексемою. Так само групуємо їх за місцем локалізації стану: «душа», «серце», «груди», «голова», напр.: дн.-ісл. *Hugr einn þat weit, es þyr hiarta nær, einn's hann ser of sefa* (Hava 93; Eddler Edda, 86) – Тільки розум **знає**, до кого ближче серце і до кого душа **звернена** [15]. Кількість таких ПК попередньої підгрупи в давньогерманських мовах незначна. Однак існує низка дієслів із первинним значенням атмосферного стану, що на рівні свого переносного значення виражають внутрішній фізичний стан, напр.: дн.-ісл. *Ok sagði, at konungr gôrþi illa, er hann let pina hann saklausan* (Edler Edda, Grim., 4) – І сказав, що король **вчинив** погано, **завдавши** йому страждань без причини [15]. Метафоричному переосмисленню цих дієслів сприяє їхня змістова місткість та стилістична маркованість.

Перелік предикатів, які виражають зовнішній фізичний стан істоти або предмета, формують: 1) ПК із предикатами стану, що позначають оптичні явища, напр.: дн.-англ. *Swa wæter bebugeð, gesette sigehreþig sunnan ond monan leoman to leote landbuendum* (Beowulf, 95) – Про те, що Господь укріпив сонце та місяць на небі, щоб вони **світили** усім жителям землі [11]; 2) ПК із предикатами, які маркують звукову градацію, напр.: дн.-ісл. *Þlo þa Brynildr – boer allr dundí* (Eddler Edda, 340) – Розсміялася тоді Брюнхільда – **оселя** вся **загула** [15]; 3) окремо можна виділити предикати із семою «плач», напр.: дн.-англ. *Nalles holinga Hoces dohtor meotodscaft bemearn, syrðan morgen com, ða heo under swegle geseon meahthe morþorbealo maga, þær heo ær mæste heold worolde wunne* (Beowulf, 1075) – Дружина нещаслива **оплакувала** свою долю, дочка Хока, коли вранці побачила ватажків дружини мертвих, що лежали під небом [11]; 4) ПК, де простежуються поєднання предикатів із колоронімами, напр.: дн.-англ. *Haton heolfre, heorodreore weol, Deaðfæge deog, siððan dreama leas in fenfreoðo feorh alegde hæþene sawle; þær him hel onfeng* (Beowulf, 850) – **Мутні хвилі піднімаючись** **клекотіли** **багряною парою**, кровю злісного ворога, що позбавлений був **радоців** [11].

Вужчий семантичний діапазон у давньогерманських мовах властивий корпусу ПК, які маркують зовнішній стан довкілля. Його складники характеризують навколишнє середовище за астрономічно-метеорологічними критеріями: температурний режим, тривалість світлового дня, інтенсивність та екстенсивність опадів тощо. Диференціюємо: 1) ПК на означення світлових процесів, зміну дня й ночі, напр.: дн.-англ. *Siððan hie sunnan leoht geseon ne meahton, orðe nipeþe niht ofer ealle, scaduhelma gesceapu scriðan cwoman, wan under wolcnum. Werod eall aras* (Beowulf, 650) – Він знав, що ворог, дочекавшись часу, коли **потемніє сонце** та з **неба ніч примарною хмарою сповзе** на землю, ворог **прийде злий** [11]; 2) ПК на означення температурних змін середовища, напр.: дн.-англ. *ða wæs morgenleoht*

scofen ond scynded (Beowulf, 915) – *І от сонце вранішнє засяяло та заблищало*; 3) ПК на означення стану повітря, неба, моря, океану, річки та ін., напр.: двн.-англ. *Gewat þa ofer wægholm winde gefysed* (Beowulf, 216) – *Рушив тоді човен через хвилі, вітром нідштовхуваний* [11]; 4) ПК із предикатами, які репрезентують вияв стихії, атмосферно-метеорологічних явищ, напр.: гот. *Jah stairnons himinis wairpand driusandeins jah mahteis þos in himinam gawagjanda* (Vulfil, Mk.XIII, 25) – *І зорі снадуть з неба, і сили небесні похитнуться* [14]; 5) ПК із предикатами стану, що означають початок певного проміжку доби, напр.: двн.-англ. *Opþæt hrefn blaca heofones wynne bliðheort bodode, ða com beorht scacan scaþan onetton, wæron æpelingas eft to leodum* (Beowulf, 856) – *А коли у небесах ворон чорний світанок проспівав, сонце світле розвіяло морок, встали ратники, мечоносці, готувалися у дорогу* [11].

Семантичну специфіку підгруп предикатів фізичного стану репрезентує онтологічна дихотомія «комфортний – дискомфортний» стани. На цій підставі на основі давньогерманських текстів ми виокремили предикати фізичного стану, які виражають: 1) ПК із предикатами покращення стану фізичного комфорту, напр.: двн.-англ. *Ra wæs eft swa ær inne on healle þryðword sprecen, ðeod on sælum, sigefolca sweg, opþæt semninga* (Beowulf, 640) – *Сіла володна золотоносиця біля чоловіка й банкет розгорівся, як у дні минулі, застольні крики, сміх та пісні у палаці залунали* [11]; 2) ПК із предикатами спричинення стану фізіологічного дискомфорту, травм, напр.: двн.-англ. *Him on eaxle wearð syndolh sweotol, seonowe onsprungon, burston banlocan* (Beowulf, 815) – *Невиліковна у плечі нечистого кровозливна ямріла язва, суглоб розкрився, тріснули жили* [11].

Окремою групою виступають ПК із семами «насильницька смерть», «знущання», «вбивство», напр.: двн.-англ. *Na þu minne þearft hafalan hydan, ac he me habban wile dreore fahne, gif mec deað nimeð, Byreð blodig wæl, byrgean þenced, eteð angenga untunlice, tearcað morhori; no ðu ymb mines ne þearft lices feorme leng sorgian* (Beowulf, 450) – *Моїх соратників він злісно, мимовільно зжере, мене захопить закривавленого у свій барліг, червоний болотний вир, моє тіло на кланті розірве собі на м'ясо* [11].

Різні способи вираження предикатів фізичного стану в давньогерманських мовах надають змогу виділити їхні характерні ознаки. Основною ознакою стану, що відокремлює його від властивості, лінгвісти називають *тимчасовість*, його нонконстантний, лімітований темпоральними рамками референт. Якщо якості (властивості) «являють собою відносно незалежну від плину часу характеристику предмета і водночас характеризують самий світ» [1, с. 17], то стани є ознакою «швидкоплинною, випадковою, притаманною суб'єктові саме в цей момент (або період) часу» [1, с. 14]. Стан у такий спосіб маркується за ознакою «випадковості, швидкоплинності характеру», створюється в часі та, як наслідок, має обмежену часову протягненість.

Наступною ознакою є *динамічність*. У здатності стану переходити в інший, протилежний стан відображається динаміка матеріального світу. Названа ознака стану дає змогу вводити в структуру висловлення, що інформує про актуальний стан суб'єкта, різноманітні ПК зі значеннями: 1) ПК, що поєднуються із лексемами тривалості в часі на кшталт, «довго», «добу», «протягом трьох місяців», «п'ять годин», «з другої до шостої», напр.: двн.-англ. *Git on wæteres æht seofon niht swuncon; he þe æt sunde oferflat, hæfde mare tægen* (Beowulf, 515) – *Ви плвли по хвилях, по воді, піднятій зимовими вітрами, семеро діб* [11]; 2) ПК в поєднанні із лексемами часу прояву стану, на кшталт, «з ранку до ночі», «до вечора», «зараз», «учора», «увечері», «зранку», «завтра», «сьогодні», напр.: двн.-англ. *To medo modig, sibban morgenleoht ofer ylda bearn opres dogores, sunne sweglwered supan scineð*

þa wæs on salum sinces brytta (Beowulf, 605) – **Завтра зранку**, коли над світом **запалиться** світоч, сонце на небі **з'явиться** ясне – усякий без страху зможе пити брагу [11]; 3) ПК в поєднанні з лексемами, що позначають певний закріплений проміжок часу, напр.: двн.-англ. *Pa hine on morgentid on Heaforæmas holm up ætbaer; ðonon he gesohte swæsne, leof his leodum* (Beowulf, 520) – **На ранок восьмий, кинутий буревієм**, він повернувся до норвезького берега у свої володіння [11]. Зазначені конструкції обмежують час прояву стану, конкретизують його, «ускладнюючи» конструктивний характер позиційної схеми, що становить уявний конструкт реального висловлення і здійснює референцію до актуальної ситуації, та збагачують пропозицію висловлення смислом «час».

Швидкоплинний характер фізичного стану зазвичай зумовлює ознаку *фазовості*. Фазовість – це ознака, що поєднує дію та стан і протиставляє їх властивості, позбавлений фазовості. Властивість не виникає в часі, а лише переміщується в ньому. У характері фазовості референтів предикатів дії та предикатів стану не простежується тотожності. Посідаючи певний проміжок на вісі часу, стани незмінні й актуальні протягом зазначеного відрізка часу (миті) на темпоральній осі, гомогенні, упродовж свого існування, вони безупинно утворюються в часі, проте, на думку дослідників, кожна наступна фаза існування стану ідентична попередній; пор.: «Фази, що змінюють одна одну, можуть бути абсолютно ідентичними, що і приводить до ознаки незмінності у часі» [7, с. 97]. Стан подається як цілісність у кожний момент свого існування, натомість дія одержує свою завершеність лише в межах того відрізка, доки вона триває. Фазовість дії пов'язана з точкою, а не з відрізком на часовій осі. У кожний окремий момент часу існує тільки окрема фаза розвитку дії, а не закінчена дія загалом. У кожний наступний момент дія начебто зникає й одразу утворюється знову [7, с. 94]. Перехід від однієї фази стану до іншої не пов'язаний з докладанням зусиль, зміна фаз відбувається наче за інерцією. Натомість перехід від однієї фази дії до іншої пов'язаний із докладанням зусиль. Дії протікають, змінюються та розвиваються у часі, проте, на думку Л. Лухт, не тривають [6, с. 340].

Гомогенність, або незмінюваність у часі називають ознакою статичності за умови, що «вона поєднується з ознакою, що вказує на відсутність докладеного зусилля» [7, с. 103]. У мовознавчій літературі статичність вважається облігаторною характеристикою предиката на позначення стану [7, с. 121] і виокремлена лінгвістами, що вивчають цю проблематику [7, с. 121; 1, с. 39; 2, с. 98; 5, с. 8]. На думку дослідників, «ознака + статичність» дає змогу диференціювати категорію стану й відокремити її від категорії дії – процесів, подій, тобто явищ, яким властива динамічність.

Багатозначність терміна *статичність* (або *статальність*) уможливорює різне його тлумачення. Так, за Г. Золотовою, речення статичного класу трактується як висловлення, що повідомляє про постійну, незмінну ознаку й має узагальнене, а не актуальне значення часу [3; 4]. Однак деякі лінгвісти, аналізуючи виокремлені в спеціальній літературі ознаки предикатів стану, висловлюють сумнів щодо релевантності ознаки «незмінність у межах відрізка часу», оскільки вважають, що «стан може ставати більш чи менш інтенсивним» [9, с. 12; 8, с. 13]. Відтак під статичністю фізичних станів розуміємо їхню незмінність у межах тих часових відрізків, протягом яких вони існують, та диференціюємо ознаку статичності, відносної статичності та детемпоральності (позачасовості / темпоральної константи / часової необмеженості).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, предикати на позначення фізичного стану активно вживаються в давньогерманських простих елементарних та простих поширених реченнях, а основними їхніми ознаками є тимчасовість,

динамічність, фазовість, гомогенність та статичність. Конструкції з предикатами фізичного стану можна розподілити на дві великі макрогрупи «потреби організму людини» та «життєдіяльність організму людини», у межах яких виокремлюють мікрогрупи з різними відтінками значень. У корпусах давньогерманських текстів простежуємо вживання предикатів як зовнішнього, так і внутрішнього фізичних станів. Основними синтаксичними моделями речень, у яких уживаються предикати фізичного стану, стали: N1 Vintr, N2 N1 Vintr, N1 AVintr та N2 N1 AVintr.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке. *Семантические типы предикатов* [редкол.: О. Н. Селиверстова и др.]. Москва, 1982. С. 7–85.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Золотова Г. А. О лингвистических основаниях коммуникативной типологии речи. *Русский язык за рубежом*. 1982. № 5. С. 51–56.
4. Золотова Г. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Изд. МГУ, 1998 (в соавторстве с Н. К. Оніпенко и М. Ю. Сидоровой); Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Азбуковник, 2004.
5. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : монографія. Київ : Такі справи, 2008. 208 с.
6. Лухт П. И. Предикаты состояния (некоторые романские параллели). *Семантические типы предикатов*. Москва : Наука, 1982. С. 340–346.
7. Селиверстова О. Н. Семантические типы предикатов. Москва : Наука, 1982. 365 с.
8. Семенюк О. А. Актуальні проблеми сучасної філології. *Мовознавчі студії*. Вип. 13. Рівне : РДГУ, 2005. С. 4–8.
9. Смирнова Е. А. Функциональный потенциал английских глаголов с инкорпорированными актантами: монография. Пермь : Прикамский социальный институт, 2014. 148 с.
10. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра. *Жанры речи*. Саратов : ГосУНЦ «Колледж», 1997. С. 88–98.
11. Beowulf. URL : <http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html> (дата звернення: 10.01.2020).
12. Heliand In Old Saxon. URL : <https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html> (дата звернення: 10.01.2020).
13. Muspilli. URL : <https://ru.scribd.com/doc/9607821/Muspilli-Mit-Ubersetzung-bzw-Ubertragung-ins-Neuhochdeutsche>. (дата звернення: 10.01.2020).
14. Project Wulfila 2004. URL : Режим доступу : <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12> (дата звернення: 10.01.20).
15. Snorra Edda. URL : Режим доступу : <http://norse.ulver.com/src/edda/index.html> (дата звернення: 10.01.20).
16. Tatian. URL : <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/ahd/tatian/tatia.htm> (дата звернення: 10.01.20).

REFERENCES

1. Bulygina T. V. K postroeniyu tipologii predikativ v russkom yazyke. *Semanticheskie tipy predikativ* [redkol.: O. N. Seliverstova i dr.]. Moskva, 1982. S. 7–85.
2. Vihovanec I. R. Narisi z funkcionalnogo sintaksisu ukrayinskoyi movi. Kyiv : Nauk. dumka, 1992. 222 s.
3. Zolotova G. A. O lingvisticheskikh osnovaniyah kommunikativnoj tipologii rechi. *Russkij yazyk za rubezhom*. 1982. № 5. S. 51–56.

4. Zolotova G. Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka. Moskva : Izd.MGU, 1998 (v soavtorstve s N.K. Onipenko i M.Yu. Sidorovoj); Izd. 2-e, ispr. i dop. Moskva : Azbukovnik, 2004.
5. Leuta O. I. Struktura i semantika diyeslivnih rechen v ukrayinskij literaturnij movi : monografiya. Kyiv: Taki spravi, 2008. 208 s.
6. Luht P. I. Predikaty sostoyaniya (nekotorye romanskije paralleli). *Semanticheskie tipy predikativ*. Moskva : Nauka, 1982. S. 340–346.
7. Seliverstova O. N. Semanticheskie tipy predikativ. Moskva : Nauka, 1982. 365 s.
8. Semenyuk O. A. Aktualni problemi suchasnoyi filologiyi. *Movoznavchi studiyi*. Vip. 13. Rivne : RDGU, 2005. S. 4–8.
9. Smirnova E. A. Funkcionalnyj potencial anglijskikh glagolov s inkorporirovannymi aktantami : monografiya. Perm : Prikamskij socialnyj institut, 2014. 148 s.
10. Shmeleva T. V. Model rechevogo zhanra. Zhanry rechi. Saratov: GosUNC «Kolledzh», 1997. S. 88–98.
11. Beowulf. URL : <http://norse.narod.ru/src/other/beowulf/beowulf.html> (data zvernennya: 10.01.2020).
12. Heliand In Old Saxon. URL : <https://northvegr.org/old%20icelandic%20old%20english%20texts/heliand%20in%20old%20saxo/001.html> (data zvernennya: 10.01.2020).
13. Muspilli. URL : <https://ru.scribd.com/doc/9607821/Muspilli-Mit-Ubersetzung-bzw-Ubertragung-ins-Neuhochdeutsche>. (data zvernennya: 10.01.2020).
14. Project Wulfila 2004. URL : <http://www.wulfila.be/gothic/browse/text/?book=5&chapter=12> (data zvernennya: 10.01.2020).
15. Snorra Edda. URL : <http://norse.ulver.com/src/edda/index.html> (data zvernennya: 10.01.2020).
16. Tatian. URL : <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/ahd/tatian/tatia.htm> (data zvernennya: 10.01.2020).

Шапочкіна Ольга Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка (Україна).

Шапочкина Ольга Владимировна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры германской филологии Института филологии Киевского университета имени Бориса Гринченка (Украина).

Shapochkina Olga, candidate of pedagogical sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of German Philology of the Institute of Philology Borys Grinchenko University of Kyiv (Ukraine).

Стаття надійшла: 23.01.2020

Статтю прийнято до друку: 30.01.2020

IV. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-86-94

ОНОМАСТИЧНІ РЕАЛІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ ГЕРОЇЧНОМУ ЕПОСІ

Олена Гогуленко

Одеський національний морський університет

Україна, м. Одеса, вул. Мечникова, 34

e-mail: ogogulenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7008-0283

У статті розглянуто особливості відтворення ономастичних реалій в українському народному героїчному епосі, з'ясовано роль онімів.

Проаналізовано онімну лексику, наділену власне номінативною функцією, яка постачає до народного епосу різноманітну інформацію (історичну, етнографічну, географічну, конотативну тощо), бере участь у моделюванні хронотопу – локально темпоральної єдності, що характерно для будь-якого твору. Крім цього, вона відіграє конструктивну та структурно-семіотичну роль у формуванні «художньої картини світу».

Результати дослідження ономастичних реалій в українському народному героїчному епосі свідчать про їхню подвійну спрямованість у контексті дум та історичних пісень – прагматичну (відображення реального історичного часу й простору) і фольклорно-поетичну (оспівування героїчної боротьби народу, створення опоетизованих образів, стилізація оповіді під пісенну тональність). Ця подвійна спрямованість ономастичних реалій зумовлена тематикою, жанром, ідейною спрямованістю зазначених творів, що визначають певні особливості використання мовних (а отже, й ономастичних засобів). Жанрова належність твору є естетичним каноном, відповідно до якого автор вибудовує художній світ і засоби його вербалізації. Саме жанр героїчного епосу зумовлює, на нашу думку, принцип подвійного спрямування у використанні всіх мовних засобів, оскільки оспівувані в них реальні історичні події, герої минулого набувають у поетичному епосі яскравих фольклорних рис. У народній творчості власні назви виконують не лише номінативну функцію, а й слугують кодовим знаком, який уміщує специфічно інтерпретовану народом інформацію про об'єкт.

Виконуючи найзагальніші, інтегральні семантичні функції, які характерні для будь-якого жанру, оніми відіграють вагомий роль у реалізації важливих універсалій твору: людина – подія – час – простір.

Ключові слова: онім, епос, лексика, українські народні думи, історичні пісні.

ОНОМАСТИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ В УКРАИНСКОМ НАРОДНОМ ГЕРОИЧЕСКОМ ЭПОСЕ

Елена Гогуленко

Одесский национальный морской университет

Украина, г. Одесса, ул. Мечникова, 34

e-mail: ogogulenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7008-0283

В статье рассматриваются воспроизведения ономастических реалий в украинском народном героическом эпосе, определяются особенности функционирования и определена роль онимов.

Прослеживается онимная лексика, наделенная собственной номинативной функцией, которая поставляет в народный эпос различного рода информацию (историческую, этнографическую, географическую, коннотативную т.п.), участвует в моделировании хронотопа – локально-темпорального единства, что характерно для любого произведения. Кроме этого, она играет конструктивную и структурно-семиотическую роль в формировании «художественной картины мира».

Таким образом, результаты исследования ономастических реалий в украинском народном героическом эпосе свидетельствуют об их двойную направленность в контексте дум и исторических песен – прагматическую (отображение реального исторического времени и пространства) и фольклорно-поэтическую (воспевание героической борьбы народа, создание опозитизированных образов, стилизация повествования под песенную тональность). Эта двойная направленность ономастических реалий обусловлена тематикой, жанром, идейной направленностью указанных произведений, которые указывают определенные особенности использования языковых (в т. ч. ономастических средств). Жанровая принадлежность произведения является эстетическим каноном согласно которому автор конструирует мир произведения и средства его вербализации. Именно жанр героического эпоса предопределяет, по нашему мнению, принцип двойного направления в использовании всех языковых средств, поскольку воспеты в них реальные исторические события, герои прошлого приобретают в поэтическом эпосе яркие фольклорные черты. В народном творчестве имя собственное выполняет не только номинативную функцию, но и служит кодовым знаком, который несет в себе специфически интерпретированную народом информацию об объекте.

Выполняя общие, интегральные семантические функции, характерные для любого жанра, онимы играют знаменательную роль в реализации важных универсалий произведения: человек – событие – время – пространство.

Ключевые слова: *оним, эпос, лексика, украинские народные думы, исторические песни.*

ONOMASTIC REALITIES IN THE UKRAINIAN FOLK HEROIC EPIC

Elena Gogulenko

Odessa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odessa, Ukraine

e-mail: ogogulenko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7008-0283

Introduction. *The article deals with the representation of onomastic realities in the Ukrainian folk heroic epic, defines the features of its functioning and defines the role of onims.*

Purpose. *Onomastic vocabulary (OV) plays the main role in the construction of art conception. It describes time and place where action takes part. Usage of OV as the most important part of items in a piece of art has its own pragmatic focus and semantic sense. Folk realities of the Ukrainian language are a good foundation, which is not only a source for evolution of Ukrainian heroic epos, but vital stream for improvement of all language layers and language systems. Thus, using onims while describing a historical era is highly important.*

Methods. *One can trace the onim vocabulary endowed with a proper nominative function that supplies various kinds of information (historical, ethnographic, geographical, connotative, etc.) to the folk epic, participates in the modeling of chronotope – a locally temporal unity, which is characteristic of any composition. In addition, it plays a constructive and structural-semiotic role in creating the «artistic picture of the world».*

The search of OV was part of real historical time and place description. The subject of the search was OR in Ukrainian folk heroic epos, the material – Ukrainian folk and historic sagas, which are part of heroic epos, consisting large volume and semantic-stylistic potential part of OV.

Results. *Thus, the results of the study of onomastic realities in the Ukrainian folk heroic epos testify to their dual orientation in the context of concepts and historical sagas – pragmatic (reflection of real historical time and space) and folk poetic (glorification of the heroic struggle of the people, creating poetic images, stylization of the story's tonality). This dual orientation of the onomastic realities is due to the theme, genre, ideological orientation of these works, which determine certain features of the use of language (including onomastic means).*

Originality. *Onomastic realities (OR) is presented in Ukrainian folk and historical sagas by different types and classes of onims. Despite the fact that the major part of them are realities, each proper noun is inspired by romantic folk aureole, even proper names (PN) of real historical persons, gloried in folklore and acting as carol characters.*

The genre affiliation of the work is "the aesthetic canon according to which the author constructs both the world he depicts and the means of its verbalization" [3, p. 36]. It is the genre of the heroic epos that determines, in our opinion, the principle of a double direction in the use of all linguistic means, because by glorifying real historical events in them, the heroes of the past acquire vivid folklore features in the poetic epos. In folk art, proper names perform not only a nominative function. In folklore texts, proper names «are like a code sign that carries information about an object specifically interpreted by the people» [6, p. 48].

Conclusion. *In such a way, search results of OR in Ukrainian folk heroic epos reveal their dual direction in the context of historic tales and sagas: pragmatic(showing realities of concrete time and place) and folk poetic (describing heroic battle of people, creating poetic symbols, stylization of tale song tonality).*

Performing the most general, integral semantic functions that are characteristic of any genre, they play a significant role in the implementation of important and major universals of the work: human – event – time – space.

Keyword: *onim, epos, vocabulary, Ukrainian folk saga, historical songs.*

Постановка проблеми. Ономастична лексика (ОЛ) посідає чільне місце в побудові художнього цілого. Саме вона найбільш чітко окреслює час і простір, у якому розгортається дія. Уживання ОЛ як найвагомішої групи назв у творі має свою прагматичну скерованість та стилістичне навантаження. Народні реалії української мови – це той багатий ґрунт, який

виявився не лише джерелом для розвитку українського героїчного епосу, а й життєдайним струмком для розвитку всіх мовних ярусів і систем мови. Отже, значення онімів у зображенні певної історичної доби є надзвичайно важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу мовознавців зосереджено здебільшого на вивченні хронологічно маркованої лексики (ХМЛ), яке здійснюється на матеріалі вітчизняної та зарубіжної історичної прози (В. Буда, І. Вовченко, Г. Гайдученко, Л. Панін та ін.). Проте сьогодні існують лише поодинокі розвідки з питань функціонування онімів у жанрі історичної прози і поезії, причому досліджено здебільшого стилістичні й текстотвірні функції власних назв [4, с. 10], хоч, на нашу думку, більшу увагу варто приділяти ОЛ як засобу відтворення історичного колориту зображуваної епохи. Окрім того, майже недослідженим залишається питання функціонування ОЛ в українському народному героїчному епосі – народних думах та історичних піснях, де оніми, крім виконання своєї основної функції – локативно-темпоральної, є носіями значної культурно-історичної інформації. Як справедливо зазначає Г. Нудьга, героїчний епос – це «творче обличчя народу, вияв давності і зрілості його духовного життя, ознака того важливого етапу розвитку, який називається самосвідомістю, розумінням свого місця в світовій історії» [5, с. 3–4]. І ОЛ героїчного епосу, специфічні особливості її уживання і функціонування також є, на нашу думку, показником ментальності, рівня культури народу. Саме це зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – дослідження ОЛ як чинника відбиття реального історичного часу і простору. Предметом дослідження стали ономастичні реалії (ОР) в українському народному героїчному епосі, матеріалом – українські народні думи та історичні пісні, що увійшли до збірки героїчного епосу [5], які містять значний за обсягом і семантико-стилістичним потенціалом пласт ОЛ. Далі, покликаючись на зазначене видання, будемо вказувати лише сторінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ономастичні реалії (ОР) представлені в українських народних думах та історичних піснях різними розрядами і класами онімів. Незважаючи на те що більшість із них є реаліями, кожна власна назва (ВН) овіяна романтичним, фольклорним серпанком – навіть власні імена (ВІ) реальних історичних осіб, що оспівуються у фольклорі і стають мовби казковими героями: *Іван Богословець* [5, с. 12–14]; *Самійло Кішка, Марко Рудий, Мусій Грач, Алкан Паша* [5, с. 20–30]; *Семен Скалозуб* [5, с. 28]; *отаман Матяш* [5, с. 39–40]; *Іван Богун* [5, с. 46–48]; *Хмельницький, Барабаш, Клиша білоцерківський, король Радислав, староста Крачевський, Максим ольшанський, Мартин полтавський, Матвій Борохович* [5, с. 48–53]; *пан Потоцький* [5, с. 53–55]; *Богдан Хмельницький, Іван Луговський, Павло Тетеренко, Єврась Хмельниченко* [5, с. 55–58]; *Олексій Попович, Грицько Зборовський* [5, с. 59–60]; *Івась Удовиченко, Коновченко, Филоненко* [5, с. 65–75]; *Данило Нечай* [5, с. 100]; *Максим Кривоніс* [5, с. 104]; *Перебийніс* [5, с. 105]; *пан Хмельницький, пан Волощин* [5, с. 107]; *Волинець* [5, с. 111]; *козак Сірко* [5, с. 117]; *Семен Палій* [5, с. 119]; *Текеля* [5, с. 129]; *пан Калнишевський, Калниш кошовий* [5, с. 130–131]; *Іван Гонта, Максим Залізняк* [5, с. 137]; *пан Паволоцький, Швачка, Харко* [5, с. 138]; *Микита Швачка* [5, с. 140]; *Іван Бондаренко, осаул Якименко, отаман Гонта* [5, с. 142–143]; *Сава Чалий, Гнат Голий* [5, с. 146]; *сотник Паволоцький* [5, с. 152]; *Довбуш* [5, с. 153]; *Лук'ян Кобилиця, пан Джурджован* [5, с. 159]; *Устим Кармалюк* [5, с. 162]; *пан Селіванович* [5, с. 166]. Водночас всі ці ВІ створюють чітку темпоральну прив'язку, навіть ті, що називають вигаданих персонажів *козак Голота* [5, с. 7–9]; *Федір безродний* [5, с. 9–12]; *Маруся Богуславка* [5, с. 18–20]; *лях Бутурлак* [5, с. 20–30]; *Байда* [5, с. 88]; *пан Супрун* [5, с. 115],

завдяки своїй належності до героїчного епосу, що оспівує справжні історичні події. Темпоральними показниками виступають також лексеми-історизми: *козак, отаман, гетьман, кошовий, осаул, паша*, словосполучення і описові конструкції: *гетьман кошовий Грицько Зборовський* [5, с. 59–60]; *польський пан Ян* [5, с. 107]; *Филоненко, корсунський полковник* [5, с. 69]; *Сірко, кошовий отаман* [5, с. 117].

ВІ реальних історичних осіб у контексті українського народного героїчного епосу не є однорідним з т. з. загальної відомості: це ВІ як видатних людей, так і осіб, чия популярність обмежена в часі і просторі [7, с. 15]. Проте всі вони створюють неповторне історико-народне тло героїчного епосу, надаючи йому рис романтичності й самотності. Зазначені історичні особи є персонажами дум та історичних пісень, отже, їхні ВІ є антропонімами. Антропоніми – досить активна частина епосу, що «визначає напрямок у формуванні і функціонуванні всього ономастикону» [7, с. 12] і, щонайперше, топонімів, які в досліджуваних текстах представлені досить широко: *Україна, Русь, Польща, Волощина, Подоллє, Грабська земля, Кубань, Галичина, Туреччина, Литва* (хороніми); *Азов (Озов), Біла Церква, Богуслав, Браїлов, Варна, Винниця, Київ, Канів, Москва, Січ, Кефа, Запоріжжя, Трапезонт, город Черкаський (город Черкас), Царигород, Корсунь, Стеблев, Суботов, Січ, Пирятин-город, город Крилов, Полонне, Кам'янський Подільськ, Тавань-город, містечко Берестечко, Келеберда, Варшава, Дашев, Сорока, Санжаров, Немиров, Хотин, Жванці, Єлисавет, Очаків, Владиген, Глухов, Полтава, Умань, Жаботин, Львів, Фастів, Дорогинець, Гард* (астіоніми); *Жовтий Пісок, Студеньки, Солобківці, Шамрайка, село Грузьке, Куційовка, Ташкійовка, Паволока, Красний Діл, Віжниця, Сторонець, Яруга, Вербівець, Вергуни, Остап'є* (комоніми); *Чорне море* (пелагонім); *Дніпро (Дніпро-Славути), річка Самарка (Самара), Лиман-ріка, Вісла, річка Случа, Прут, річка Рось, Ташлик-ріка, Дунай, річка Мушка, річка Синюха, луг Базалуг* (потамоніми); *шлях Муравський, шлях Ордіїнський, шлях Килиїмський, Кримський шлях* (дромоніми); *поле Килиїмське* (агроонім); *Луг, Великий Луг, долина Черкень, Кейнарська долина* (ороніми); *Савур-могила, Загребельна могила* (некроніми); *Чута, Лебедин* (дримоніми); *Тендров-остров* (інсулонім); *Трахтемировський монастир, Межигорський Спас, свята Січова Покрова, Покровська Церква* (еклезіоніми), *пристань Козловська* (міський хоронім).

Як свідчить поданий перелік, топонімікон у контексті українського народного героїчного епосу разом з антропонімами та іншими ВН є дієвим засобом побудови локально-темпоральної домінанти, чітким показником історичного часу, що охоплює період героїчного минулого – боротьбу проти іноземних завойовників – турків, татар, поляків у XIV–XVII ст. В основу сюжету більшості дум та історичних пісень покладено справжні історичні факти, що зумовлює використання відповідного локального, темпорального фону. Топонімічні лексеми «завжди мають свої очевидні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту й за його межами (історичні мотивації та асоціації)» [8, с. 83]. Саме ці асоціації найбільш співвідносяться з творами на історичну тематику, серед них і з фольклорним героїчним епосом. Крім того, історичне тло утворюють хронологічно марковані, «ретроспективні» топоніми – давні ВН сучасних географічних об'єктів, що сьогодні мають інші імена. Зокрема, хронологічно маркованими є топоніми *Цариград (Цареград, Царьград-город, Царигород)* – Константинополь; *Кефа* – Феодосія; *Трапезонт* – Тробзон (турецький порт на Чорному морі); *Крилов* – сучасний Новогеоргіївськ (у гирлі річки Тясмин); *Кайнарська долина* – давня назва низини при впадінні річки Савранки в Південний Буг; *земля Грабська* – арабська земля; *Тавань* – у XVII ст. – місто і переправа через Дніпро в районі сучасного Берислава

Херсонської області; *город Келеберда* – сьогодні село на Полтавщині; *Жванець* – тепер Кам'янець-Подільський район Хмельницької області; *Яруга* – нині село Кам'янець-Подільського району на Хмельниччині; *Вербівець* – нині село Муроване на Вінниччині; *Владимир* – місто Ладизин на Вінниччині; *Гард* – у XVII–XVIII ст. турецька фортеця на Південному Бугі; *Кримський шлях*, *Ординський шлях*, *Київський шлях*, *Муравський шлях* – географічні об'єкти, що мали у свій час стратегічне значення.

Водночас відтінку поетичності, легендарності надають оповіді відповідні лексеми-означення і прикладки, що оточують топоніми й утворюють стилізацію під фольклор: *город Азов (Озов)*, *город Богуслав*, *город Козлов*, *Кефа-город*, *город Січ*, *Січ-матір*, *город Цариград (Царьград-город)*, *город Браїлов*, *город Трапезонт*, *город Киля*, *город Корсунь*, *город Чигирин*, *город Суботов*, *Москва-город*, *Ташилик-ріка*, *Лиман-ріка*, *Буг-ріка*, *річка Буг*, *річка Самарка*, *Дніпро-Славутич*, *Тендров-острів*, *Савур-могила*, *у Глухові*, *у городі*. Пісенну тональність утворюють також фонетичні варіанти-паралелі пелагоніма *Чорне море* в думі «Самійло Кішка» – *Чорне море*, *Чорноє море* [5, с. 20–30], що уживається 10 разів при описі звільнення козаків із турецької неволі і перемоги над турками. За допомогою подібних паралелей творяться особливі художні форми; паралельні флексії *-оє*, *-еє* увиразнюють мовлення, створюють ефект фольклорної стилізації: «...обидва варіанти підсилюють виразність ознак. У таких випадках одна варіантна форма служить синонімічним епітетом до іншої, епітетом, який знайшов собі у варіантній формі яскравий спосіб виразу» [1, с. 59].

Утворенню історичних мотивацій сприяють також ВН відомих в історії битв, що виступають у ролі хрононімів: *Жванецька битва* [5, с. 107]; *битва під Солобківцями* [5, с. 112]; *Турбаївське повстання* [5, с. 149]. Ми зафіксували також опосередковану номінацію – заміник-апелятив хрононіма в думі «Хмельницький та Барабаш» при описі *Корсунської битви*, яка припала на Зелені свята – 15–16 травня 1648 року [5, с. 185]: «Тоді-то, у **святий день**, у божественний, у **вовторник** Хмельницький козаків до сходу сонця пробуждає» [5, с. 51].

Чітка локально-темпоральна маркованість ОР поєднується з їхніми стилістичними можливостями, з наповненням окремих онімів особливим смислом. «В умовах художнього (і фольклорного) контексту конотативні ознаки будь-якого слова (і власного імені в тому числі), що традиційно вважаються вторинними, додатковими, факультативними, стають основними» [2, с. 41]. Так, ВІ *Хмельницький*, *Іван Богун*, *Іван Гонтич*, *Максим Залізняк*, *Максим Кривоніс* стають уособленням боротьби народу, символом героїзму та патріотизму. А ВІ *Барабаш*, *Іван Луговський*, *Єврась Хмельниченко*, *Михайло Кричевський* утворюють із зазначеними вище ВІ виразну опозицію, містять негативні конотації, прихильність до поляків, турків.

У досліджуваних творах зафіксоване одне ВІ реальної історичної особи, що вживається у варіації-пейоративі – це ВІ *Григорія Потьомкіна* – російського державного і військового діяча, що проводив великодержавну політику і з ініціативи якого було зруйновано Січ та ліквідовано запорізьке військо (історична пісня «Світ великий, край далекий, та ніде прожити»). Конотації негативного, зневажливого ставлення до Потьомкіна утворює пейоратив *Грицько*, що вживається в контексті опису його заходів на користь російського самодержавства (повна форма ВІ взагалі не вживається): «Ой, *цариця* загадала, а **Грицько** порайв, щоб зігнати запорожців та аж по Дунаю» [5, с. 130].

ВІ російського царського генерала *Текелі*, чийі війська руйнували Січ у 1775 році, сполучаючись з етнонімом *москалі*, стає в контексті історичної пісні «Ой летить куля з ворожого поля» уособленням поразки, знищення запорізького війська: «Ой у неділю та пораненьку, як стало світати, став **Текеля** з **москалями** майдан обступати» [5, с. 129].

Уособленням горя та страждань народу стає астіонім *Цариград* та його варіанти у думах «Сокіл і соколя», «Двох братів-невольників пісня», «Самійло Кішка», що вживаються в контексті опису страждань козаків у турецькій неволі. *Січ* у думах та історичних піснях уособлює волелюбні прагнення народу, уживаються 18 разів у різному контекстному оточенні: «**Січ** – моя мати» [5, с. 93]; «**Чи до Січі-матері** приїжджаєте?» [5, с. 46]; «**Був я в Січі отаманом**» [158]; «**Ой лети, лети та й на Січ** рибу їсти» [5, с. 142].

Яскраве протиставлення утворює ВН *Січ* і лексема *козаки* зі словосполученням *безбожні бусурмени* в думі «Отаман Матяш старий»: «**Тоді козаки** на коні сідали, **чотири тисячі безбожних бусурменів** побіждали, **сребро і золото турецьке** од них забирали, до **города Січі** швиденько поспішали, в **городі Січі** безпечно себе мали» [5, с. 40].

Ономастичний масив, нагромадження еклезіонімів наприкінці думи «Самійло Кішка» створює яскраві конотації, уживаючись у контексті опису щедрих пожертвувань на храми срібла і золота як вдячності козаків за визволення з неволі: «**А сребро-злато – на три часті паювали: первую часть брали, на церкви накладали, на святого Межигорського спаса, на Трахтемирський монастир, на святую Січову Покрову** давали, **котрі давнім козацьким скарбом будували...**» [5, с. 29–30].

Яскраві і різноманітні стилістичні конотації утворює пелагонім *Чорне море*, що виконує у контексті дум подвійну роль: локалізує місце дії і є водночас стилістичною деталлю з розгалуженими стилістичними конотаціями. Уживаючись у контексті дум 34 рази, ВН *Чорне море* уособлює турецьку неволю («Невольницький плач», «Маруся Богуславка»), визволення козаків («Самійло Кішка»), сподівання козаків на щасливе повернення додому («Олексій Попович», «Буря на Чорному морі»), прощання дівчини з козаком («Проводи козака до війська»). Експресію підсилює лексичне оточення і найближчий мікроконтекст: «**Хоча й би чи не встала на Чорному морі бистрая хвиля, хоча й би чи не повиривала якорів з турецької каторги!**» [5, с. 15]; «**Що на Чорному морі, на камені біленькому, там стояла темниця кам'яна, що в тій-то темниці пробувало сімсот козаків...**» [5, с. 18]; «**Чорним морем** довго гуляли против Кефи-города, там собі великий та довгий одпочинок мали» [21], «Тоді Кішка Самійло (...) **кайдани** з рук і із ног у **Чорное море** пороняв» [5, с. 25]; «**Турок яничар** впень **рубайте**, котрих живцем у **Чорное море** бросайте!» [5, с. 26]. Зазначений пелагонім утворює виразну опозицію з хоронімом *Габська земля*, потамонімом *тихий Дунай*, словосполученням *дунайське гирло* («Олексій Попович», «Буря на Чорного морі»): «**Що на Чорному морі щось недобре починає: бере судна козацькі молодецькі на три часті розбиває. Одну часть узяло – у Габську землю занесло, а другу часть ухопило – у дунайське гирло забило...**» [5, с. 59]; «**На Чорному морі** негаразд починає (...) **першу часть** одбивало – **тихий Дунай** заношало; **другу часть** одбивало – у **землю Габську** на каторгу турецьку заношало...» [5, с. 62]. Отже, пелагонім *Чорне море* стає своєрідним символом історичного відрізка часу, епохи боротьби народу за визволення; у контексті дум ця ВН набуває своєрідної символіки.

Однією з наскрізних ономастичних реалій українського народного героїчного епосу є хоронім *Україна*, що в аналізованих творах уживається 33 рази, причому більшість уживань (25) припадає саме на історичні пісні, де зазначена ВН набуває символічного значення завдяки яскравим стилістичним конотаціям – смутку, печалі: «**Зажурилась Україна, бо нічим прожити**» [5, с. 83]; «**Вся Україна плаче**» [5, с. 112]; «**За тобою вся Вкраїна тяжко-важно плаче**» [5, с. 115]; туги за рідною землею, любові до неї: «**Коли б нам дав бог орлові крила, то линули б ми на ту Україну**» [5, с. 82]; «**Є в мене родина – уся Україна**» [5, с. 93]. В одному мікроконтексті хоронім *Україна* створює виразну темпоральну

опозицію *батьки – сини*: «**Батькам** було добре на **Вкраїні** жити, а **синам** досталось *панищину робити*» [5, с. 158]. У думках зазначений хоронім утворює протилежні конотації, уживаючись 8 разів із прикметником-означенням *славна*, акцентуючи на славному героїчному минулому рідної землі.

Хоронім *Україна* утворює складні внутрішні текстові зв'язки з іншими онімами, апелятивними номінаціями та іншими мовними засобами. Наприклад, асоціації-паралелі і водночас контрастні опозиції спостерігаються в контексті оповіді про занепад Польщі, Литви (історичні пісні «Зібралися всі бурлаки», «Ох тяжко козакові в неволі сидіти»). Закономірним є уживання поряд із топонімами *ВІ граф Потоцький (пан Потоцький)*, яке доповнює онімічне поле оповіді: «*А ти, графе, ти, **Потоцький**, розпроклятий сину, занастив свою **Польщу** та взяв **Україну***»; «*Ой ти, **пане Потоцький**, воєводський сину, запропастив **Литву** і всю **Україну***» [5, с. 145].

Виразні опозиції утворює астіонім *Москва* (у значенні *Московська держава*) з різними топонімами *Україна, Галичина* («По тім боці огні горять»); *Єлисавет*, словосполученнями і заміниками-апелятивами *орда, пан-хан, хан бусурман, восточний цар*: «*Зажурилась **Україна**, бо нігде прожити: витоптала **орда** кіньми маленькі діти (...) служили ми **хану-пану, хану бусурману**, а тепер ще послужимо **восточному царю** (...) Засилає **Галичина**, щоб не було зміни*». «*Іди, іди, **Галичино**, тією стороною, а я піду із **Москвою** услід за тобою; ставай, ставай, **Галичине**, на багатих дворах, а я піду із **Москвою** по вельможних панах*» [5, с. 124]; «*В одне врем'я під **Єлисаветом** много орлів ізліталось, а в **Москві-городі** в засіданні місті сенатори собирались. Ой собравшиися вони в одно місто, стали спосіб собирати, якби в **війська запорозького** всі вольності одібрати*» [5, с. 128]. Отже, астіонім *Москва* стає яскравою художньою деталлю, яка сполучається з іншими мовними засобами й утворює складні та багатоярусні зв'язки в контексті.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, результати дослідження ОР в українському народному героїчному епосі свідчать про їхню подвійну спрямованість у контексті дум та історичних пісень – прагматичну (відображення реального історичного часу і простору) і фольклорно-поетичну (оспівування героїчної боротьби народу, створення опоетизованих образів, стилізація оповіді під пісенну тональність). Прагматична і фольклорно-поетична спрямованість ОР зумовлена тематикою, жанром, ідеєю зазначених творів, що визначають певні особливості використання мовних (а отже, й ономастичних засобів). Жанрова належність твору є «тим естетичним каноном, згідно з яким автор конструє світ, що зображується, і засоби його вербалізації» [3, с. 36]. Саме жанр героїчного епосу зумовлює, на нашу думку, принцип подвійного спрямування у використанні всіх мовних засобів, оскільки оспівувані в них реальні історичні події, герої минулого набувають у поетичному епосі яскравих фольклорних рис. У народній творчості ВН виконують не лише номінативну функцію, а «є ніби кодовим знаком, який уміщує інформацію про об'єкт, специфічно інтерпретовану народом» [6, с. 48]. Реалізації цього подвійного принципу сприяють такі засоби ономастичного письма: 1) уживання ВІ як реальних історичних осіб, так і вигаданих опоетизованих персонажів народного епосу; 2) уживання реального топонімічного фону, серед них і «ретроспективних» топонімів, ВН реальних історичних подій, що є показниками локально-темпоральної маркованості твору; 3) стилізація окремих реальних ВН під фольклор, що досягається шляхом використання відповідних лексем-означень і прикладок, різноманітних фонетичних і граматичних варіацій ВН. Водночас ОР у героїчному епосі містять значний образно-стилістичний потенціал; вони є категорією експресивною, і в досліджуваних творах окремі оніми різних розрядів і класів

трансформуються в певні символи. З огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що ономастичні реалії в українському народному героїчному епосі виконують важливу функцію правдивого відображення історичного минулого і створення фольклорної стилізації контексту дум та історичних пісень.

У перспективі плануються подальші дослідження ономастичних реалій у контексті їхнього прагматичного навантаження та функцій, які вони виконують у тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українськiй мовi. Ч. 1. Харкiв, 1958. 187 с.
2. Иванова Н. И. Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности. *Записки з ономастики*. Зб. наук. праць. Вип. 2. Одеса, 1999.
3. Коллегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. Одесса, 1991. 170 с.
4. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки : монографія. Одеса, 2004. 270 с.
5. Нудьга Г. А. Український поетичний епос. Київ, 1971. 204 с.
6. Панєкіна Т. І. Назва Київ в Українських прислів'ях та приказках. *Записки з ономастики*. Зб. наук. праць. Вип. 2. Одеса, 1999.
7. Силаева Г. А. Антропонимия художественных произведений Л. Н. Толстого : учебное пособие по спецкурсу. Рязань, 1986. 250 с.
8. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте : учебное пособие. Львов, 1990. 194 с.

REFERENCES

1. Vashchenko V. S. Stylistychni yavyscha v ukrainzii movi. Ch. 1. Kharkiv, 1958. 187 s.
2. Yvanova N. Y. Smislovaia perspektyva poetonyma kak proiavlennye eho symvolychnosty. *Zapysky z onomastyky*. Odessa, 1999. Vyp. 2.
3. Kolehaeva Y. M. Tekst kak edynytsa nauchnoi u khudozhestvennoi kommunykatsyy. Odessa, 1991. 170 p.
4. Krupenova T. I. Funktsii vlasnykh nazv u dramatychnykh tvorakh Lesi Ukrainky : monohrafiia. Odessa, 2004. 270 s.
5. Nudha H. A. Ukrainskyi poetychnyi epos. Kyiv, 1971. 204 s.
6. Paniekina T. I. Nazva Kyiv v Ukrainskykh prysliviakh ta prykazkakh. *Zapysky z onomastyky*. Zb. nauk. prats. Vyp. 2. Odessa, 1999.
7. Sylaeva H. A. Antroponymyia khudozhestvennykh proyzvedenyi L. N. Tolstoho. Riazan, 1986. 250 p.
8. Foniakova O. Y. Ymia sobstvennoe v khudozhestvennom tekste. Lvov, 1990. 194 p.

Гогуленко Олена Петрівна, старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету (Україна).

Гогуленко Елена Петровна, старший преподаватель кафедры украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин Одесского национального морского университета (Украина).

Elena Gogulenko, Senior Lecturer Department of Ukrainian Studies, History and Languages at Odessa National Maritime University (Ukraine).

Стаття надійшла: 31.01.2020

Статтю прийнято до друку: 07.02.2020

УДК 811.161.2:81'282.2(477.43/.44)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-95-102

СТЕРЕОТИПНІ НАЗВИ ЛЮДИНИ В ЦЕНТРАЛЬНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

Наталія Родюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: nrodiuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1002-9731

У статті представлено вторинні назви людини, що виникли на ґрунті стереотипних зв'язків з реаліями сфер, які оточують людину, і зафіксовані в центральноподільських говірках української мови. Виявлено 11 донорських тематичних груп лексики, активних у говірковій номінації людини: назви представників рослинного і тваринного світу, анатомічна лексика, назви предметів побуту, одягу, музичних інструментів, їжі, імена персонажів казок, міфів, художніх творів, назви представників інших етносів, стихій природи та свят.

Ключові слова: вторинна номінація, стереотип, назви людини, центральноподільські говірки.

СТЕРЕОТИПНЫЕ НАЗВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА В ЦЕНТРАЛЬНОПОДОЛЬСКИХ ГОВОРАХ

Инна Горофьянюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270

Наталья Родюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: nrodiuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1002-9731

В статье представлены вторичные названия человека, возникшие на почве стереотипных связей с реалиями сфер, окружающих человека, которые зафиксированы в центральноподольских говорах украинского языка. Выявлено 11 донорских тематических групп лексики, активных в диалектной номинации человека: названия представителей растительного и животного мира, анатомическая лексика, названия предметов быта, одежды, музыкальных инструментов, пищи, имена персонажей сказок, мифов, произведений, названия представителей других этносов, стихий природы и праздников.

Ключевые слова: *вторичная номинация, стереотип, названия человека, центральноподольские говоры.*

STEREOTYPE NOMINATION OF HUMAN BEING IN THE CENTRAL PODILLIA DIALECTS

Inna Horofyanyuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozhske St. 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: gorofyanyuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9836-8270

Nataliia Rodiuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozhske St. 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: nrodiuk@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1002-9731

The system of social stereotypes of speakers of any culture or language reflects the peculiarities of the national character, which is why stereotypes are undoubtedly a special subject for study. But we suggest that stereotyped secondary names may also be heuristically valuable for understanding regional ethnic features of Ukrainians' perceptions. To confirm this, we set out to analyze the stereotypical human being names on the material of the Central Podillia dialects. The subject of our study is the thematic group of the name of human being. First of all, it is due to the availability of a broad empirical base (we operate 197 nominative units fixed in the manuscript of the Dictionary of the Central Podillia dialects), as well as to the opportunity to compare our regional material with the general Ukrainian, presented in «The Vocabulary of Evaluation Nomens of Human Being in Ukrainian Dialects» by V. Lesnova (Lugansk, 2013). It reinforces the relevance of our research, on the one hand, by the presence of a number of works devoted to the nomination of human being in the Ukrainian dialects, and on the other hand, by the lack of a systematic study of the thematic group of vocabulary in the Central Podillia dialects.

The stereotypical human names fixed in the Central Podillia dialects are divided into 11 groups according to the donor thematic groups of vocabulary: names of representatives of flora and fauna, anatomical vocabulary, names of household items, clothing, musical instruments, food, heroes, names of fairy tales, myths, artists, ethnonyms, names of elements of nature and holidays. Most of the stereotyped human nominations presented in the article are not known in other Ukrainian dialects.

In the long run, analyzing the stereotypical names of different thematic groups of vocabulary can have a high heuristic potential, since stereotypical names reveal a unified image of

memories of previous contexts of use, assessment of relevant referents in the minds of speakers, and therefore provide reliable material for understanding the naive picture of the world of dialect speakers.

Keywords: *secondary nomination, stereotype, names of human being, the Central Podillia dialects.*

Система соціальних стереотипів носіїв тієї чи тієї культури, мови відображає особливості національного характеру, тому стереотипи, без сумніву, становлять особливий предмет для дослідження. Та ми припускаємо, що стереотипні вторинні назви можуть бути евристично цінними і для пізнання регіональних етнічних особливостей світосприйняття українців. Для підтвердження цього ми поставили за **мету** проаналізувати стереотипні назви людини на матеріалі центральноподільських говірок. Предмет нашого дослідження – тематична група назви людини – зумовлена, по-перше, широкою власною емпіричною базою (оперуємо 197 номінативними одиницями, зафіксованими в рукописі матеріалів до словника подільських говірок [5]), по-друге, можливістю зіставити наш регіональний матеріал із загальноукраїнським, репрезентованим у «Словнику оцінних номенів людини в українських діалектах» В. Леснової (Луганськ, 2013) [4]. Посилює **актуальність** нашого дослідження, з одного боку, наявність широкого корпусу праць, присвячених номінації людини та її рис в українських говірках (В. Дворянкін – східностепові, Л. Колеснік – покутсько-буковинські, В. Леснова – східнословобожанські) та в інших слов'янських мовах (Т. Бахвалова, Т. Леонтьєва, Н. Лук'янова, Л. Дуліченко, М. Кривко, К. Панютіч, О. Ковальчук, А. Ковальська, Ю. Кобилінська, А. Петрович та М. Віташек-Самборська та ін.), а з іншого боку, відсутність системного вивчення зазначеної тематичної групи лексики в подільському говорі [7].

Відоме висловлювання Протагора, що людина є мірилом усіх речей. Якщо вектор оцінки повернути у зворотному напрямку, то виявляється, що людина, ослովлюючи саму себе, проводить паралелі із численними явищами, предметами навколишнього світу. В основі посталих стереотипів лежить переосмислення мовних одиниць, результатом чого стають вторинні номени на позначення людини. Вторинна номінація містить оцінку позначуваного, яка здебільшого залежить від ситуацій, дій, характеристик, що лежать в основі переосмислення мовних одиниць. Залежно від умов явища й предмети дійсності можуть викликати в мовців різноманітні асоціації, які, стаючи стійкими, впливають на семантику, експресивну й стилістичну значущість, сполучуваність слова. Саме такі стійкі асоціації визначають можливості переносного вживання слова, є мотивуючими для його семантичного переосмислення [6, с. 48].

Засвідчені в центральноподільських говірках стереотипні назви людини розподілено на 11 груп відповідно до донорських тематичних груп лексики.

Осмилення людини категоріями рослинного і тваринного світу характерне для всіх мов і культур, оскільки ґрунтується на уявленнях про нероздільність людини з усією живою природою [10, с. 338].

Назви людей, в основі яких лежать стереотипні зв'язки з представниками фауни, мотивовані назвами свійських і диких, добре відомих і екзотичних тварин, птахів, частин їхнього тіла, навіть комах.

Зовнішні характеристики тварин і птахів спричинили появу таких вторинних назв людини: ¹бик 'оґрядний, дебелий, міцний поставою', ¹буга¹йіс'ко 'зневажливі назви для здоровила, людини високого росту і міцної будови', ^ежи^ерафа 'висока худа жінка' ¹ко¹н'ака,

ло¹шиц'а 'людини високого росту і міцної будови', ве^uд¹м'ід' 'опецькуватий, невисокий, але товстий, незграбний на вигляд', ба¹ран 'людини, яка має кучеряве волосся', йак би^eги^eмот 'повний чоловік з особливо великим животом', йак ги^eн¹дик 'гладкий, який має повне тіло', жаба 'витрішкуватий, який має опуклі, випнуті з орбіт очі', йак кач^eчка 'крива людина. На позначення довгоногого чоловіка засвідчено вторинний номен жура¹вел', жінку назвуть ле^uлека, чапл'а, цапл'а. Лексема дзьоб 'частина тіла птаха' стала твірною для номінацій задзьобаний 'замурзаний', дз'о¹бан' 'людина з довгим носом'. Стереотипні уявлення діалектоносіїв про властивості тварин, птахів і комах, утілені в приказках, піснях, казках, стали підґрунтям для постановки таких вторинних назв людини, як па¹виц'а 'гордівниця, горда жінка, дівчина' (пор.: Там гуляла Бондарівна, як пишиная пави (Нар. тв.)), во¹рона 'роззява, неуважна людина' (пор.: Ворона тобі в рот залетить (Нар. тв.)), осел, в'ісл'ук 'уперта людина' (пор.: Осел ослом, хоч і золото на собі має (Нар. тв.)), га¹д'ука 'дуже зла, сердита жінка' (пор.: Гадюку як не грій, вона все одно вкусить (Нар. тв.)), йаг¹н'атко 'слухняний, який підкоряється, не суперечить нікому' (ягня – маля вівці: Як овечка, не скаже ні словечка (Нар. тв.)), божа ко¹роўка 'послушний, який підкоряється, не суперечить нікому, слухняний' (за повір'ям, райська комаха, що літає до неба і передає Богові від людей прохання, приносить відповідь [2, с. 566]), йак ин¹дик 'надутий, який образився, має сердитий вигляд, незадоволене обличчя' (Ходить, як індик переяславський (Нар. тв.)), йак кр'іт 'сліпа людина, яка нічого не бачить' (символізує сліпоту не лише фізичну – сліпий, як кр'іт, а й духову [2, с. 316]). Спостережено в говірковій номінації людини і явище народної етимології – переосмислення назви за фонетичною подібністю явищ: бур¹сук 'буркотун, буркотлива людина, яка говорить тихо і невиразно'; зауважимо, що в інших українських діалектах таку назву не фіксували [4]. Не засвідчені в інших українських говорах і такі номінативні одиниці, як сли^eмак 'нудна, скучна людина', йак камба¹ла 'підсліпуватий, той, що погано бачить; із поганим зором', кін', сере^uд'ноч'і 'т. с.'.

Рослинний світ справіку оточує людину, тому й асоціативні зв'язки з ним у процесі ословлення світу людиною є універсальними й сталими. У центральноподільських говірках засвідчено такі стереотипні назви людини, похідні від флорономів: то¹пол'а 'високоросла жінка', реп¹йах 'причепливий, який надмірно нав'язується', го¹рохл'анка 'кучері, закрутки волосся природні або завиті', па¹тика, ло¹мака 'висока худа жінка', стру¹чок, сте^uбел' 'високий худий чоловік', сухо¹ст'її 'худорлявий чоловік', 'худа жінка', 'високий худий чоловік'. Припускаємо, що семема 'непотрібний' стала визначальною при перенесенні назви невеликої частини стовбура дерева разом з корінням, яка залишилася після його часткового знищення на нерозумну людину – пе¹н'ок; у говірці с. Стадниця Вінницького р-ну Вінницької обл. ще й деталізують: вер¹бовий пе¹н'ок, бо в'ін н'іку¹дишин'її. Вторинний номен пе¹н'ок також уживають зі значенням 'присадкуватий, невисокий на зріст'. Субстантив ду¹бовий засвідчено із вторинним значенням 'дурний, розумово обмежений чоловік'. Також негативні риси людини асоціюються із відповідними характеристиками плодів рослин: чир¹вивий 'лінивий', гни¹лиї 'неохайний чоловік'. Засвідчено композит нахили^eв'ітка на позначення слухняної людини, яка підкоряється, не суперечить нікому; назва не відома в інших українських говорах [4].

Значна частина назв осіб, похідних від назв флорооб'єктів, побудована за моделлю компаратива: йак ка¹пуста 'гладуха, непомірно повна жінка', йак ка¹чанчик 'присадкуватий, невисокий на зріст, але міцний, кремезний', йак дуб 'присадкуватий, невисокий на зріст, але міцний, кремезний', йак г'ілка 'високий худий чоловік', йак ко¹лода 'про ледачу людину', йак горстка 'худа людина невисокого зросту'.

У семантичному полі лексеми *на¹с'ін:ик* у говірці с. Синарна Оратівського р-ну Вінницької обл. засвідчено пряме значення – ‘огірок, залишений на насіння’ та переносне – ‘неодружений чоловік’: *на ста¹рих паруб¹к'іу¹ тоже¹ кажут на¹с'ін:ик*. Спостерігаємо також розвиток семантики флоронома *лубок* ‘липова кора, з якої плетуть постолі’ → ‘стара людина’ (с. Демидівка Жмеринського р-ну Вінницької обл.).

Відомі спостереження у сфері слов'янської експресивної антропонімії щодо більш частого використання тваринних образів для створення негативної оцінки [8, с. 46–47], натомість рослинні образи, навпаки, частіше використовуються в позитивному плані номінації людини [10, с. 338]. Ці висновки дослідників підтверджуються й проаналізованим подільським діалектним матеріалом.

Активною групою донорської лексики для номінації людини є назви предметів побуту. Стереотипні асоціації у вторинній номінації людини найчастіше ґрунтуються на зовнішній подібності реалій. Зокрема, високий худорлявий чоловік може отримати назви в говірках, співвідносні з довгими тонкими предметами: *тичка*, *шча¹бел'*, *ба¹т'із*, *тр'іска*, *в'іхот'*, *шланг*; жінку такої статури назвуть *дра¹бина*, *те²р¹ниц'а*. На позначення високого чоловіка засвідчено вторинні назви *дишло*, *дишел'*, жінки – *гоїдалка*. Низькорослого чоловіка назвуть *пупс'ік*, *курачиї пере¹лаз*. Асоціативні зв'язки людини високого росту і міцної будови з великим, переважно дерев'яним молотом або взагалі великою дерев'яною палицею з потовщенням на кінці [9, с. 330] стали основою появи вторинної назви *доубн'а*. Подібність людини та предмета за зовнішніми характеристиками є мотиваційним підґрунтям низки вторинних назв: *мако¹г'ін*, *йак¹ложка* ‘лисий’, *ко¹ниц'а*, *торба з г¹рисом* ‘непомірно повна жінка’, *л'ал'ка*, *л'алочка* ‘красуня, вродлива дівчина, жінка’, *бан'катий* ‘людина, яка має опуклі, випнуті з орбіт очі’.

Функційні особливості предметів також активно задіяні у творенні вторинних назв людини в говірках. Здатність видавати шум предметом – основа стереотипних назв *мли^енок*, *мли^еночок*, *ман¹тачка* ‘балакун, балакучий чоловік’. Рухливість предмета – *дзига*, *ве²ре²тено*, *ишло* ‘непосидлива дитина’. Затемнений мотив перенесення назви засвідчено в таких номенах: *д¹вер'і* ‘дурний, розумово обмежений’, *йак¹п¹ропка* ‘дурна жінка’, *лантух* ‘лінивий, який лінується’, *т¹р'анка* ‘плакса, дівчина, жінка, яка часто плаче, схильна до сліз’, *коп'і́йа* ‘дуже схожий на когось’.

Клєпка – кожна з опуклих дощочок, з яких складається бочка, діжка тощо; у народі – символ необхідного розумового складника [2, с. 290], на основі чого розвинулися фразеологізми, засвідчені в центральноподільських говірках: *клєпки не¹ма ї голо¹в'і*; *не хва¹тайє клєпки*; *не хва¹тайє клєпки ї голо¹в'і / т¹реба їс¹тавити*; *клєпки не¹ма їед¹нойі*; *бу¹ла клєпка липова і та випала* [3, с. 133]. Згорнулися ці сталі вислови в субститути *беск¹лєпкий* ‘дурнуватий’ і навпаки – *клєпаний* ірон. ‘розумний’.

Назви одягу, взуття, їхня характеристика стали основою для появи стереотипних назв людини *т'іс¹ний чоло¹в'ік* ‘скупий’, *бала¹боник* ‘базікало, балагур’, *лєйбик* ‘лінивий чоловік’, *вал'анок* ‘дурень’.

Спорадично назви музичних інструментів є похідними для назв людини: *бала¹лайка* ‘пустотливий, який часто пустує’, *бубон*, *йак бара¹бан*, ‘лисий, з лисиною або без волосся’.

Зовнішні характеристики, особливості поведінки персонажів казок, міфів, художніх творів викликають у мовців асоціації зі своїми знайомими, отожд народжуються й активно вживаються такі вторинні назви людей: *ан¹цихрист* ‘зірвиголова, шибеник’, *бура¹т'іно* ‘людина з довгим носом’, *че²бу¹рашка* ‘вухань, людина з довгими, великими або відстовбурченими вухами’, *м'і¹гера* ‘зла, сварлива жінка, дівчина’, *бога¹тур* ‘сильний, який

має велику фізичну силу', *ге^нрку^ллес* 'здоровило, силач', *ге^дке каче^н'а* 'дівчина-підліток', *ко^лшче^й* 'дуже худий чоловік', *коти^его^лрошко* 'кремезний, міцної будови тіла', *л^лл^лпунт*, *тара^лпун'ка* 'низкоросла людина', *во^уку^ллака* 'сердита, непривітна людина'.

Номінуючи людину, твірні слова знаходять і серед назв їжі: *пампу^лхатий*, *пам^лпушка* 'круглолиций, повновидий (про людину)', *сало^л* 'силач', *су^лхар* 'худорлявої людина', *та^лран'ка* 'худорлявий чоловік', *вишкре^нбок* 'низкоросла людина', *сп^ліртоз^лли^у* 'п'яниця', *мйа^лкушка* 'невпевнена у собі людина'.

Кожний народ має стереотипне сприйняття представників інших етносів, що й закарбовується у вторинній номінації людини: *аз^л'і'йац'кий* згруб. 'злий, поганий чоловік', *йе^лгипник* 'сварлива людина', *турок^л* 'невихована людина', *тур^лкатий* знев. 'дурнуваций, нетямущий', *циган^л* 'хитрун'. Цілком закономірно, що етноніми використовуються у вторинній номінації людини із негативною характеристикою: у народній культурі ставлення до представників інших етносів визначається поняттям етноцентризму, коли «свої» традиції, «своя» релігія, «свої» звичаї і «своя» мова протиставляються «чужому», а значить дикому, шкідливому [1, с. 2].

Стихії природи також викликають у людини низку асоціацій, які закарбовуються у вторинних назвах людини: *в^л'іте^нр* 'поспішливий, який завжди поспішає щось швидше зробити', *п^л'ій^лме во^лда*, *не п^л'ій^лме во^лда* 'хитрий'.

Навіть елементи народного календаря номінаційно задіяні в називанні людини – *на^лсна^лди^лвитис'а / а^лМико^ллай^ла^лбачити* 'косоокий'. Зауважимо, що описові назви, зафіксовані в центральноподільських говірках, не відомі в інших українських діалектах.

Універсальним способом переносного називання є синекдоха, яка, закономірно, активна в номінації людини: назва частини тіла стає твірною основою для назви людини: *ру^лкатий* 'злодійкуватий', *киш^лкань* ірон. 'людина, яка неохайно носить свій одяг', *слиз^л'кий* *на^лйа^лзик* 'хитруватий, проноза', *темний на^лоч'і* 'сліпий', *з^лбитий*, *йак ку^ллак* 'міцний', *башко^лвитий*, *мозго^лвитий*, *мозго^лвар*, *розу^лмака*, *голо^лва на^лп^ллечах* 'розумний', *к^л'істка*, *сухо^лребре* 'худорлява людина'.

Висновкуємо, що в номінації людини мовець стереотипізує явища дійсності різних сфер – від власного тіла до абстрактних понять народного календаря. Загалом до поля зору людини потрапляють реалії рослинного і тваринного світу, власне тіло, предмети побуту, одягу, музичні інструменти, їжа, персонажі казок, міфів, художніх творів, представники інших етносів, стихії природи та навіть народний календар. Стереотипи, які виникають в уяві мовця, постають як знаки, якими він вербалізує свої ціннісні орієнтації в житті, власний спосіб життя, господарську діяльність – окреслює свій утилітарно-культурний обшар.

У **перспективі** аналіз стереотипних назв різних тематичних груп лексики може мати високий евристичний потенціал, адже стереотипні назви розкривають згорнуті в єдиний образ спогади про попередні контексти вживання, оцінки відповідних референтів у свідомості мовців, а тому дає надійний матеріал для пізнання наївної картини світу діалектоносія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян (этнолингвистическое исследование) : автореф. дисс. на соискание науч. ст. доктора филол. наук : спец. 10.02.03 «Славянские языки». Москва, 2006.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : «Довіра», 2006. 703 с.

3. Краєвська Г. П. Народновиробнича термінологія центральноподільських говірок: Матеріали до «Лексичного атласу української мови». Вінниця : ТВОРИ, 2017. 204 с.
4. Лєснова В. Словик оцінних номенів людини в українських діалектах. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.
5. Матеріали до словника подільських говірок : рукопис. Зберігається на кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
6. Парій А. В. Роль конотацій у формуванні фразеологічного значення. *Мовознавство*. 1988. № 1. С. 45–48.
7. Подільський говір: Бібліографічний покажчик / Уклад. : І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. 141 с.
8. Сикимих Б. Невестинска имена: од хипокористика до пејоратива. *Српски језик*. Београд. 1998. Год 3. Бр. 1–2. С. 29–54.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. 1971. 550 с.
10. Толстая С. М. «Человек живет, как трава растет». *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва : «Индрик», 2008. С. 338–346.

REFERENCES

1. Belova O. V. Etnycheskye stereotypy po dannym yazyka y narodnoi kultury slavian (etnolinhvystycheskoe yssledovanye) : avtoref. dyss. Na soiskaniye nauch. st. doktora fylol. Nauk : spets. 10.02.03 «Slavianskye yazyki». Moskva, 2006.
2. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : «Dovira», 2006. 703 s.
3. Kraievska H. P. Narodnovyrobnycha terminolohiia tsentralnopodilskykh hovirok: Materialy do «Leksychnoho atlasu ukrainskoi movy». Vinnytsia : TVORY, 2017. 204 s.
4. Liesnova V. Slovyk otsinnykh nomeniv liudyny v ukrainskykh dialektakh. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. 304 s.
5. Materialy do slovnyka podilskykh hovirok : rukopys. Zberihaietsia na kafedri ukrainskoi movy Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho.
6. Parii A. V. Rol konotatsii u formuvanni frazeolohichnoho znachennia. *Movoznavstvo*. 1988. № 1. S. 45–48.
7. Podilskyi Hovir: Bibliohrafichni pokazhchyk / Uklad. : I. V. Horofianiuk, N. D. Kovalenko, T. M. Tyshchenko. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2013. 141 s.
8. Sykymyh B. Nevestynska ymena: od khypokorystyka do pejoratyva. *Srpsky jezyk*. Beograd. 1998. Hod 3. Br. 1–2. S. 29–54.
9. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. T. 2. 1971. 550 s.
10. Tolstaia S. M. «Chelovek zhyvet, kak trava rastet». *Prostranstvo slova. Leksycheskaia semantyka v obshcheslavianskoi perspekyve*. Moskva : «Yndryk», 2008. S. 338–346.

Гороф'янюк Інна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Гороф'янюк Інна Валентиновна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Gorofyanyuk Inna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia (Ukraine).

Родюк Наталія Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Родиук Наталя Юрьевна, кандидат филологических наук, доцент, Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Rodiuk Nataliia, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia (Ukraine).

Стаття надійшла: 15.01.2020

Статтю прийнято до друку: 22.01.2020

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-102-108

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ В МІКРОГІДРОНІМІЇ

Наталя Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: natapavlikivska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2297-4872

У статті йдеться про мікрогідроніми Вінницької області, зокрема про їх особливі словотворчі типи.

Матеріалом дослідження слугували «Словник мікрогідронімів Вінниччини» (2013) та укладена ономастична картотека (2020).

Увагу зацентовано на тому, що мікрогідроніми є відкритою системою і здатні поповнювати склад пропріальної української лексики. Тому ми продовжуємо їх досліджувати як у семантичному, так і словотвірному аспектах.

Ключові слова: гідроніми, мікрогідроніми, пропріативи, словотворчі типи.

ОСОБЕННОСТИ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В МИКРОГИДРОНИМИИ

Наталя Павликовская

Винницкий государственный педагогический университет

имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: natapavlikivska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2297-4872

В статье проанализированы микрогидронимы Винницкой области, в частности их особенные словообразовательные типы.

Материалом исследования послужили «Словарь микрогидронимов Винниччины» (2013) и уложена нами ономастическая картотека (2020).

Внимание акцентируется на том, что микрогидронимы являются открытой системой и способны пополнять состав проприальной украинской лексики. Поэтому мы продолжаем их исследовать как в семантическом, так и в словообразовательном аспектах.

Ключевые слова: *гидронимы, микрогидронимы, проприативы, словообразовательные типы.*

SPECIFIC FEATURES OF WORD FORMATION IN MICROHYDRONYMICS

Natalia Pavlykivska

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozhske St., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: natapavlikivska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2297-4872

Introduction. *The names of still waters have a special place in the lexical structure of each language. The majority of names of hydro objects have been kept since their appearance and represent language features of the population of a certain region. Ukrainian hydronymicon draws attention of linguists, historians, archeologists and other scientists to restore the picture of cultural and ethnic processes, ways of ethnic migration, contacts of ancient Slavs with other ethnic groups and etc.*

Today it is important to research the names of still waters, because they have a narrow sphere of distribution, local character and function in a small area and among a small group of speakers. These are names of lakes, swamps, artificial reservoirs (ponds and others), wells (ditches, hollows), peat bogs, valleys.

The names of still waters function mainly in the verbal speech of the population, so some of them are forgotten over time and some are noticeably reduced. Our goal is not only to keep this layer of propriatistic vocabulary, but also to study it profoundly.

The purpose of the article is to analyze special word-formation types of microhydronyms in Vinnitsia district.

Methods. A synchronous and descriptive method is used, including traditional empirical observations, comparisons and generalizations.

Results. *The microhydronyms are interesting both in lexical-semantic and word-formative aspects. We have focused only on a few special word-formative models of names of still waters, which are not typical or rare for other hydronyms. First of all these are forms of genetivus singularis and pluralia tantum. Other forms (name-centered) are also used. On the basis of the collected actual material the onomastic card index was compiled, which will be used to update the "Dictionary of microhydronyms of Vinnitsia region" (2013).*

Novelty. *"Dictionary of microhydronyms of Vinnitsia region" (2013), concluded Onomastic Card Index (2020).*

Conclusions. *Among the microhydronyms of Vinnitsia there are different word-formation types. These are mainly suffixed, rarely prefixed formations. However, there are also typical forms of microhydronyms: genetivus singularis, pluralia tantum and prepositional constructions (name-centered).*

Keywords: *hydronyms, microhydronyms, propriatives, word-formation types.*

Постановка проблеми. Назви водойм посідають особливе місце в лексичному складі кожної мови. Переважна більшість назв гідрооб'єктів збереглася з часу їх виникнення й відображає мовні риси населення певного регіону. Гідронімікон України привертає увагу лінгвістів, істориків, археологів та інших науковців для відновлення картини мовно-етнічних процесів, шляхів етнічних міграцій, контактів давніх слов'ян з іншими етносами тощо [2, с. 1].

Важливими на сьогодні є дослідження назв непротічних водойм, які мають вузьку сферу поширення, локальний характер і функціонують на незначній території і серед невеликої кількості мовців. Це назви озер, боліт, штучних водойм (ставків і под.), колодязів (криниць, копанок, ковбань), торфовищ, долин.

Оскільки до уваги береться широке коло назв, то поряд з терміном «назви непротічних вод» оперуємо також терміном «мікрогідроніми». Мікрогідронім – це слово, і значення його не залежить від величини гідрооб'єкта. Насамперед мікрогідроніми мають свої особливості, які виявляються у їхньому семантичному й структурному оформленні, а також у сфері поширення.

Назви непротічних водойм функціонують переважно в усному мовленні населення, частина їх з часом забувається, а частина помітно зменшується. Наше завдання не тільки зберегти цей пласт лексики, а й досконало його вивчити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці, присвячені вивченню власне мікрогідронімів, з'явилися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: І. Желєзняк (матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води): Вінницька область»), «Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина (укл. І. Желєзняк та ін.)», О. Карпенко (Матеріали до «Словника гідронімів України (непротічні води): Дніпропетровська область, Запорізька область, Кіровоградська область»), В. Лучик (про мікрогідроніми і норму), «Словник мікротпонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель (упоряд. Г. Аркушин), Н. Павликівська (про лексико-семантичні та словотвірні типи мікрогідронімів Поділля), «Словник мікрогідронімів Вінниччини» (укл. Н. Павликівська) та інші.

Мікрогідроніми в гідронімічній системі не тільки мають здатність зникати, але й з'являтися. Тому вони відкриті для нових наукових розвідок і активно поповнюють склад пропріальної лексики української мови.

Мета статті – проаналізувати особливі словотворчі типи мікрогідронімів Вінницької області.

Об'єктом дослідження слугували мікрогідроніми Вінницької області (2013) [3] та нові матеріали укладеної нами ономастичної картотеки (2020).

Предметом дослідження є словотворчі особливості мікрогідронімів Вінницької області.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мікрогідроніми цікаві як у лексико-семантичному, так і словотвірному аспекті. У запропонованій статті ми зупинимося лише на кількох особливих словотвірних типах назв непротічних водойм, які не властиві, або є рідкісними для інших гідронімів. Це насамперед форми *genetivus singularis* та *pluralia tantum*. Продуктивністю користуються й прийменниково-іменникові форми (назви-орієнтири).

Мікрогідроніми у формі *genetivus singularis*

До посесивного типу належать також назви, які походять від власних імен у формі родового відмінка. Цей тип у назвах непротічних водойм поширений на всій території

України. Щодо похідних від власних назв у формі родового відмінка, існують різні погляди з боку дослідників ономастики. Цей словотворчий тип, на думку І. Муромцева, активізувався порівняно недавно, шлях його в гідронімію лежить через власне топонімію, і більшість таких топонімів (гідронімів) сягають відантропонімного походження. А. Корепанова вважає, що узгодження з номенклатурним словом у таких назвах – явище вторинне, а походження цих назв від антропонімів є сумнівним. Дослідниця зазначає, що назви, які зберегли форму посесивності в родовому відмінку, є перехідними формами до відносних форм, узгоджених із термінами. І. Желєзняк на основі вивчення гідронімії басейну Росі приходить до висновку, що загальна структура таких назв передбачає наявність номенклатурного слова. Ми поділяємо думку І. Желєзняк, оскільки ця особливість характерна і для назв непротічних водойм на території Вінницької області. Пор., кр. *Криниця Мурахівського* (с. Яланець Берш.), кол. *Колодязь Гуманівського*, ст. *Ставок Дренгельовського* (с. Піщанка Піщ.), дол. *Долина Жуківського* (с. Борщівці Мог.-Под.), ст. *Ставок Обрєвського* (с. Степанівка Він.), ст. *Ставок Плоскуньського* (с. Торків Тульч.), кр. *Криниця Березніцького* (с. Гонорівка Піщ.), ст. *Ставок Глуцького* (с. Кудіївці Жмер.), кол. *Колодязь Янєцького* (с. Гибалівка Шар.), кр. *Криниця Заріцького* (с. Слобода-Шаргородська Шар.), ст. *Ставок Новіцького* (с. Жабелівка Він.), дол. *Долина Пендєлика* (с. Майдан Він.), дол. *Долина Бровара* (с. Слобода-Мурафська Шар.), ст. *Драганя* (с. Кукавка Мог.-Пол.), ст. *Глєба* (с. Яланець Том.), кр. *Криниця Ладімира* (с. Колибабинці Хмільн.), кр. *Криниця Ліванчішина* (с. Чернятинці Хмільн.), кр. *Криниця Пўкаса* (с. Демидівка Жмер.), коп. *Копанка Савішина* (с. Дашів Іллін.), ст. *Ставок Гасяка* (с. Соколівка Криж.), ст. *Ставок Гурєнка* (с. Селище Літ.), коп. *Копанка Грубого* (с. Чапаєвка Берш.), кр. *Криниця Письмєнного*, кр. *Криниця Свїчки Марії* (с. Привітне Мур. Кур.), ст. *Ставок Качинючки* (с. Вахнівка Лип.), оз. *Озеро Велїчки* (м. Хмільник Хмільн.) та ін.

Поряд із назвами відантропонімного походження існують і такі, як: ст. *Став тракторного стану* (с. Котюжани Мур. Кур.), кр. *Джерєла трьох сїсен* (с. Рахни-Лїсові Шар.), ст. *Ставок Рибгїсн* (с. Китайгород Іллін.), кр. *Криниця Фїгўри* (с. Леухи Іллін.).

Допускається, що подібні утворення споріднені з так званими прийменниковими конструкціями або сполученнями прийменників з іменниками, переважно у *genetivus singularis*, давніші за походженням, із них, мабуть, і виникли сучасні безприйменникові конструкції. Пор.: ст. *Ставок коло Ганни Рябїї* (с. Млинівка Мур. Кур.), ст. *Ставок біля Бурлаки* (с. Бабин Іллін.), ст. *Ставок біля Пєтрика* (с. Слїди Тивр.) і под.

Мікрогідроніми *pluralia tantum*

У топонімії процес плюралізації витлумачують як утворення топонімів *pluralia tantum*, які інколи називають плюральними топонімами, що є неточним, оскільки під плюральною формою швидше варто розуміти звичайну форму множини, яку може мати в певній текстовій ситуації більшість топонімів у формі однини. Поняття *pluralia tantum* унеможливає вживання цього слова чи топоніма в однині. Форми *pluralia tantum* наявні в усіх топонімічних класах: гідронімах, мікротопонімах, хоронімах, дрімнонімах тощо, проте здебільшого характерні для ойконімії, урбанонімії та оронімії.

Серед структурних категорій *pluralia tantum* на Вінниччині виокремлюємо однослівні /одноосновні/ мікрогідроніми субстантивного типу і мікрогідроніми багатослівні /юктапозита/. Однослівні /одноосновні/ мікрогідроніми поділяються на безафіксні і суфіксальні. Безафіксні мікрогідроніми виникли, як це часто буває в топонімічній практиці, унаслідок процесу «чистої» плюралізації, тобто переходу апелятива в топонім. Флексія множини при цьому виконує функцію топоформанта. Такий перехід, як бачимо, відомий у

гідронімії, попри те, що для неї це не типово. Плюралізація в такому разі слугує однією з форм гідронімізації апелятивів: бол. *Мочарі́* (с. Нетребівка Том.), кр. *Жолобі́* (с. Бушинка Тивр.), ст. *Плеса́* (с. Чернявка Орат.), бол. *Фоси́* (с. Лемешівка Калин.), бол. *Руди́* (с. Калинівка Калин.), торф. *Попла́ви* (с. Широка Гребля Хмільн.), бол. *Бака́ї* (сс. Дашів, Кам'яногірка Іллін.), оз. *Клині́* (с. Липовець Лип.), ст. *Лева́ди* (с. Заболотне Криж.), дол. *Кар'є́ри* (с. Гончарівка Літ.), дол. *Балкі́* (с. Тиманівка Тульч.), бол. *Балкі́* (с. Плисків Погр.), дол. *Бурті́* (с. Гордіївка Трост.), дол. *Лонки́* (с. Тарасівка Жмер.), ст. *Лонки́* (с. Слобода-Мурафська Шар.), ст. *Вільхові́ни* (с. Вороновиця Він.), ст. *Складі́* (с. Ставки Піщ.), дол. *Бурсу́кі* (с. Кармалюкове Жмер.), ст. *Бракі́* (с. Підлісне Літ.), ст. *Каді́бці́* (с. Заболотне Криж.), ст. *Котлова́ни* (с. Іванів Калин.), ковб. *Глі́няники* (с. Сальник Калин., с. Зоринці Жмер.), ст. *Глі́няники* (сс. Титусівка, Миколаївка Коз.), дол. *Жолубі́* (с. Шевченкове Бар.), дол. *Лози́*, дол. *Чага́рі* (с. Кордишівка Коз.).

Суфіксальні мікрогідроніми-плюративи представлені назвами з суфіксом *-к-и*: дол. *Дібрівкі́* (с. Станіславчик Жмер.), дол. *Копичкі́*, дол. *Вапняркі́* (с. Болган Піщ.), дол. *Рудки́* (с. Жадани Іллін.), ст. *Жолобкі́* (сс. Попівці, Шевченкове Бар.), ст. *Криничкі́* (с. Житники Мур. Кур.), ст. *Будкі́* (варіант – *Будькі́*; с. Борисівка Іллін.), оз. *Кирничкі́* (с. Іванів Калин., с. Мітлинці Гайс.), оз. *Маткі́* (с. Болган Піщ.), оз. *Могилкі́* (с. Колибабинці Хмільн.), бол. *Мочаркі́* (с. Плебанівка Шар., с. Гордіївка Трост.), бол. *Кирничкі́* (с. Чеснівка Літ., с. Куманівці Хмільн., с. Біла Ямп.), ст. *Гребелькі́* (с. Перемога Коз.), бол. *Гребелькі́* (с. Куманівці Хмільн.).

Виявлено також мікрогідроніми, які омонімічні з контактними ойконімами *pluralia tantum*: оз. *Гарма́ки* і с. *Гарма́ки* (Бар.), бол. *Садибі́* і кут. *Садибі́* (с. Лука-Мелешківська Він.), ст. *Юрча́кі* і кут. *Юрча́кі* (с. Іванівка Він.), ст. *Голя́кі* і кут. *Голя́кі* (с. Грушківці Калин.), дол. *Кача́нці* і кут. *Кача́нці* (с. Лука-Мелешківська Він.), дол. *Курдю́хі* і кут. *Курдю́хі* (с. Гулі Бар.), – або з іншими топонімами: ст. *Гольстри́ці* і уроч. *Гольстри́ці* (с. Конатківці Шар.), бол. *Голубо́вичі* і уроч. *Голубо́вичі* (с. Снітків Мур. Кур.), дол. *Погорі́льці* і уроч. *Погорі́льці* (с. Слобода-Межирівська Жмер.).

Багатослівні мікрогідроніми представлені в основному двочленими реалізаціями атрибутивного типу. Означуваним у таких словосполученнях найчастіше виступає географічний апелятив: ст. *Холо́дні Кирничкі́* (м. Калинівка Калин.), торф. *Баре́цькі Ямі́* (с. Барок Бар.), бол. *Кальни́цькі Пла́вні* (с. Кальник Іллін.), бол. *Гро́мівські Мочарі́* (с. Громівка Мур. Кур.), кр. *Віко́нені Джере́ла* (с. Конатківці Шар.), кр. *Цеге́льні Джере́ла* (с. Хоменки шар.), бол. *Во́вчі Ярі́* (с. Лемешівка Калин.), бол. *Широ́кі Бере́гі* (смет. Липовець Лип.), дол. *Гі́кові Лози́* (с. Носівці Гайс.), ст. *Лі́сячі Но́ри* (с. Ягідне Мур. Кур.), дол. *Попо́ві Па́сики* (с. Малі Крушлинці Він.) та ін.

Прийменниково-іменникові конструкції (назви-орієнтири)

Серед мікрогідронімних словосполучень можна виокремити групу назв, які являють собою прийменникові конструкції. В основному це назви криниць і ставків, рідше озер, боліт, які через дуже тісний зв'язок із якимось важливим топонімом /гідронімом/ не одержують самостійної назви, а називаються описово, за місцезростаюванням щодо іншого об'єкта.

До таких прийменниково-відмінкових форм топонімісти Є. Адамович, Ю. Карпенко, О. Кучинський, Є. Рудик уводять термін «назви-орієнтири», або орієнтовані назви. За своїм значенням, за способом найменування орієнтовані назви становлять дві різні групи. Одні з них інформують тільки про означений і означуваний об'єкти (*На горі́*, *На бе́резі*), а інші,

крім інформації, уміщують відомості і про третій об'єкт – місце /поселення/, де утворено назву: *за горою, за бе'регом*.

Найменування непротічних водойм близькі до загальних назв, часто вони ще тільки на шляху до перетворення в онім. Серед прийменниково-відмінкових конструкцій Вінницької області виокремлюються підгрупи, кожна з яких демонструє різні просторові відношення одного об'єкта до іншого. Останній може передаватися як власною, так і загальною назвою. Виокремлюємо такі групи назв:

– за місцем розташування щодо певного населеного пункту /кутка/: *ст. Ставо́к на Цига́нці* (Цига́нка – назва кут., с. Паланка Том.), *Ставо́к на Довзі* (Довга – кут.; с. Наддністрянське Мур. Кур.), *Ставо́к на О́стриці* (О́стриця – кут.; с. Руданське Шар.), *О́зеро на Слободі́*, *О́зеро біля Покасі́вки* (Слободá і Покасі́вка – кут.; с. Іванів Калин.), *Коло́дязь на Беленді́вці* (Беленді́вка – р-н у м. Гайсині Гайс.), *Ставкі́ на Віто́ві* (Віто́ва – кут.; с. Кукавка Мог.-Под.), *Ставо́к за Ріжко́м* (Ріжок – кут., с. Руданське Шар.) та ін.;

– за місцем розташування щодо іншого топоніма (урочища, лісу і под.): *Ставо́к на Зарва́нці* (Зарва́нця – уроч.; с. Івашківці Шар.), *Ставо́к у За́нчі* (За́нча – назва лісу; с. Наддністрянське Мур. Кур.), *Ставо́к в Тата́рському* (Тата́рське – назва яру; с. Демівка Чеч.), *О́зеро на Дзві́нчці* (Дзві́нчка – назва лісу; с. Дашів Іллін.), *Крини́ця в Ше́меті* (Ше́мет – уроч.; с. Вишенька Хмільн.), *Ставо́к на Бло́сі* (Блоха́ – уроч.; с. Котюжани Мур. Кур.) та ін.;

– за місцем розташування щодо різноманітних об'єктів, які вказують на характер навколишньої місцевості, відбивають матеріальну культуру і под.: *Крини́ця на гі́рні* (с. Вітрівка Ямп.), *Ставо́к під лі́сом* (с. Зозулинці Коз., с. Козлівка Піщ., м. Ямпіль Ямп.), *Ставо́к під рудо́ю* (с. Чернявка Орат.), *Ставо́к на кутку́* (с. Бохоники Він.), *Ставо́к на ху́торі* (с. Рожнятівка Том.), *Ставо́к на руди́* (с.мт. Браїлів Жмер.), *Ставкі́ на ярку́* (с. Котюжани Мур. Кур.), *Ставо́к у дубку́* (м. Гайсин Гайс.), *Ставо́к за княгі́нею* (варіант – *Ставо́к за княгі́ною*; с. Степанівка Він.), *Ставо́к коло млина́* (с. Громівка Мур. Кур.), *Крини́ця за горо́дами* (с. Біла Ямп.), *Крини́ця коло фігу́ри* (с. Біла Ямп.), *Крини́чка на гура́льні* (с. Носиківка Шар.) та ін.

Як бачимо, мікрогідроніми вміщують родові поняття, хоч воно в окремих назвах може опускатися: *Під Ві́сипом* (с. Ковалівка Нем.), *На Теплі́чино* (с. Маньківка Берш.), *Під Ча́вункою* (с. Боблів Нем.). Видове поняття здебільшого виражається формою однини, що є нормою. Проте можливі і множинні форми: *Ставо́к на толо́чках* (с. Садове Літ.), *Ставо́к на гребелька́х* (с. Джурин Шар.), *Ставо́к на зава́линах* (с. Березівка Мог.-Под.), *Ставкі́ на Гринчу́ках* (с. Великий Чернятин Калин.), *Ставо́к на Холо́дних* (с. Кукавка Мог.-Под.), *Ставкі́ на Ві́лах* (с. Великий Чернятин Калин.), *Ставо́к на Галба́нах* (с. Качківка Ямп.), *Боло́то на Кирни́чках* (с. Плебанівка Шар.), *Ставо́к в За́ланах* (с. Зозулинці Хмільн.), *Боло́то у Ві́льхах* (с. Привітне Мур. Кур.), *Крини́ця у яра́х* (с. Іванів Калин.), *Ставо́к коло Шу́мів* (с. Біла Ямп.). Можливо, що такі описові позначення об'єктів ще не стали справжніми мікрогідронімами.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Відповідні спостереження дозволили зробити аналіз особливих словотворчих типів мікрогідронімів Вінниччини. До посесивного типу належать назви у формі *genetivus singularis*. В Україні цей тип називання поширений саме в мікрогідронімії. Загальна структура назв у формі *genetivus singularis* передбачає наявність номенклатурного слова. Переважна більшість утворень цього типу сягає відантропонімічного походження.

У мікрогідронімії Вінницької області поширені назви *pluralia tantum*. Серед структурних категорій *pluralia tantum* найбільш численними є однослівні мікрогідроніми. Здебільшого мікрогідроніми такого типу омонімічні з апелятивними множинними іменниками. Перехід апелятива в топонім (гідронім) у результаті процесу «чистої» плюралізації є однією з форм гідронімізації апелятивів.

Серед гідронімічних словосполучень можна виділити в окрему групу досить поширені серед мікрогідронімії Вінниччини назви, які за структурою є прийменниковими конструкціями. Це описові назви-орієнтири.

Оскільки мікрогідронімія є відкритою системою, склад якої поповнюється новими пропріативами, то відповідно це відобразиться у подальших наукових студіях.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Бол. – болото	Коп. – копанка
Вдсх. – водосховище	Оз. – озеро
Ковб. – ковбана	С. – село
Кол. – колодязь	Смт. – селище міського типу

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербич С. О. Гідронімія басейну Дністра: Монографія. Луцьк : Терен, 2017. 544 с.
2. Вербич С. О. Гідронімія Наддністрянщини: склад, будова, особливості становлення: автореф. дис. на здобуття ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017.
3. Павликівська Н. М. Словник мікрогідронімів Вінниччини. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. 147 с.

REFERENCES

1. Verbych S. O. Hidronimia baseynu Dnistra: Monografia. Lutsk : Teren, 2017. 544 s.
2. Verbych S. O. Hidronimiia Naddnistrianshchyny: sklad, budova, osoblyvosti stanovlennia: avtoref. dys. na zdobuttya stupenya dok. filol. nauk: spets. 10.02.01 «Ukrainska mova». Kyiv, 2017.
3. Pavlykivska N. M. Slovnyk mikrohidronimiv Vinnychchyny. Vinnytsia : TOV «Merkiuri-Podillia», 2013. 147 s.

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Павликівська Наталия Михайловна, доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского.

Pavlykivska Natalia, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Стаття надійшла: 05.02.2020

Статтю прийнято до друку: 12.02.2020

УДК 81'373.232.1(477.43)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-109-115

ПОДІЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ЯК ТВІРНА ОСНОВА ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ І ПРІЗВИЩ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Оксана Ющишина

Хмельницький національний університет
Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11
e-mail: fanuwka@i.ua
ORCID: 0000-0001-8855-5702

У статті досліджено прізвищеві назви (ПН) і прізвища, похідні від апелютивів-діалектизмів, які вибрано зі «Словника подільських говірок». Вони становлять цінний для антропонімістів та діалектологів шар лексики, оскільки століттями зберігають давні основи говіркового походження. Мета роботи – лексико-семантичний аналіз і визначення продуктивності вищевказаних антропонімів.

Основи ПН і прізвищ Центральної Хмельниччини засвідчують фонетичні та лексичні особливості подільського говору. Проведений аналіз дозволив виявити 179 діалектизмів, які стали твірними основами близько 300 антропонімів (2,53 % від загальної кількості).

Ключові слова: антропонім, апелютив, діалектизм, онім, прізвище.

ПОДОЛЬСКАЯ ДИАЛЕКТНАЯ ЛЕКСИКА КАК ОБРАЗУЮЩАЯ ОСНОВА ФАМИЛЬНЫХ НАЗВАНИЙ И ФАМИЛИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ХМЕЛЬНИЧЧИНЫ

Оксана Ющишина

Хмельницкий национальный университет
Украина, г. Хмельницкий, ул. Институтская, 11
e-mail: fanuwka@i.ua
ORCID: 0000-0001-8855-5702

В статье исследованы фамильные названия (ФН) и фамилии, производные от апелютивов-диалектизмов, которые были выбраны из «Словаря подольских говоров». Они составляют ценный для антропонимистов и диалектологов слой лексики, поскольку веками хранят древние основы диалектного происхождения. Цель работы – лексико-семантический анализ и определение производительности вышеуказанных антропонимов.

Основы ФН и фамилий Центральной Хмельниччины демонстрируют фонетические и лексические особенности подольского говора. Проведенный анализ позволил выделить 179 диалектизмов, которые стали образующими основами около 300 антропонимов (2,53 % от общего количества).

Ключевые слова: антропоним, апелютив, диалектизм, оним, фамилия.

**DIALECTICAL VOCABULARY OF PODILLIA AS THE FORMING BASE OF
SURNAME DENOMINATIONS AND SURNAMES IN CENTRAL KHMELNYCHYNA
(KHMELNYTSKYI REGION)**

Oksana Yushchyshyna

Khmelnyskyi National University

Ukraine, Khmelnytskyi, Instytutska Street, 11

e-mail: fanuwka@i.ua

ORCID: 0000-0001-8855-5702

The article deals with the surname denomination and surnames which are derived from appellative dialectisms. They have been selected from “Vocabulary of Podilia’s Subdialects”. Surnames are a very important part of vocabulary to anthroponymists and dialectologists as they have remained their ancient bases for ages. The aim of the research is a lexical and semantic analysis and determination of productivity of the above-mentioned anthroponyms.

The surname system of Central Khmelnychna (Khmelnyskyi Region) has been influenced during all period of the development by lingual and extra-lingual factors. After analyzing the anthroponyms, their lexical and semantic features in particular, we can deepen the knowledge of all spheres of life of Ukrainians: cultural, economic, political, etc. Simultaneously regional researches give the opportunity to make a comparative analysis of anthroponymy of different historical and geographical areas.

After analyzing appellation surname denomination and surnames of Central Khmelnychna (Khmelnyskyi Region), based on dialect vocabulary, we have singled out: 1) anthroponyms derived from personal appeals and 2) anthroponyms derived from non-personal appeals.

Anthroponyms derived from personal appeals have been grouped into the following lexical-semantic groups: names of people according to their external features (etymologies indicate the most characteristic feature of human appearance); names of people according to their internal features (etymologies indicate mental properties, behavior or character of a person); names of people by social and class identity; names of people by place of origin or residence; names of people by family relations. Surname denominations and surnames of Central Khmelnychna (Khmelnyskyi Region) are correlated with impersonal appeals, represented by lexical-semantic groups. In their bases there have been distinguished: the names of means of labor, household items, their parts, objects of application and use; flora nominations; fauna nominations; names of dishes; abstract concepts; names of clothes and shoes; anatomical terms; names of units of measurement; names of diseases; names of natural phenomena, temporal concepts; names of substances, materials; nominations of acoustic concepts.

Bases of surname denominations and surnames of Central Khmelnychna (Khmelnyskyi Region) are certified in the phonetic and lexical features of the Podillya’s subdialect. After the analysis we distinguished 179 dialectal words which became forming bases of about 300 anthroponyms (2,53 % of the total number).

While researching it was found out that among anthroponyms there are highly active lexical and semantic groups “Names of people by their external features”, “Names of means of labor, household items, their parts”, “Names of people by their internal features”, medium – “Flora nominations”, “Fauna nominations”, “Names of dishes”, “Names of people by socio-class affiliation”, “Abstract concepts”, “Names of clothes and shoes”, low – “Names of people by place of origin or residence”, “Anatomical terms”, “Names of diseases”, “Names of units of measurement”,

“Names of people by family relations”, “Names of natural phenomena”, “Names of substances, materials”, “Nominations of acoustic concepts”.

Surname denominations and surnames of Central Khmelnychyna (Khmelnytskyi Region) based on dialectal vocabulary of other territorial dialects need further study.

Keywords: *anthroponym, appellative, dialect, onym, surname.*

Постановка проблеми. Прізвищева система Центральної Хмельниччини зазнає постійних змін упродовж розвитку під впливом мовних й екстралінгвальних чинників. Аналіз антропонімів, зокрема їхніх лексико-семантичних особливостей, допомагає поглибити наші знання про всі сфери життя українців: культурне, економічне, політичне тощо. Водночас регіональні дослідження дають змогу здійснити порівняльно-зіставний аналіз антропонімії різних історико-географічних теренів.

Оними – це невід’ємний компонент усіх говірок, говорів та діалектів, а з огляду на те що власні назви є вторинними, утвореними від апелютивів, зокрема й діалектних, діалектна лексика – це важливий матеріал для дослідження ономастики [6, с. 8].

Антропоніми, зокрема прізвищеві назви та прізвища, як й інші оними, часто зберігають у своєму складі діалектні лексеми та їхні варіанти, що давно вийшли з ужитку в літературній мові [6, с. 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоніми, мотивовані діалектними лексемами, вивчали Г. Аркушин («Діалектизми як твірні основи західнополіських прізвищ») [1], В. Лєснова («Діалектні оцінні назви як основа творення прізвищ») [4], П. Чучка («Діалектна база прізвищевих назв і проблеми правопису прізвищ») [7] та ін.

Мета роботи – лексико-семантичний аналіз і визначення продуктивності вищевказаних мовних одиниць. Об’єкт нашого дослідження – прізвищеві назви та прізвища Центральної Хмельниччини, в основах яких – діалектні лексеми-апелютиви.

Виклад основного матеріалу. У діалектних словниках подано лексику територіальних діалектів, її значення й слововживання, яка відсутня у словниках літературної мови або в діалектній мові, має відмінності в морфемній будові, значенні [6, с. 145–146]. У цій статті досліджуємо ПН і прізвища, похідні від апелютивів-діалектизмів, які вибрано зі «Словника подільських говірок». Вони становлять цінний для антропонімістів та діалектологів шар лексики, оскільки століттями зберігають давні основи говіркового походження.

Аналізуючи відапелютивні ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, в основу яких лягла подільська діалектна лексика, ми виокремили: 1) антропоніми, похідні від особових апелютивів і 2) антропоніми, похідні від неособових апелютивів.

Антропоніми, мотивовані особовими апелютивами, згруповано в межах таких лексико-семантичних груп, як:

1) назви людей за їхніми зовнішніми ознаками (етимони вказують на найхарактернішу рису зовнішності людини, наприклад: особливості шкіри, волосся, очей тощо; зріст, вагу, фізичну силу; стать, вік; особливості ходи): *Балух* (балухи – «очі великі» [2, с. 11]), *Бамбула* (бамбула – «мордань» [2, с. 11]), *Варгатий*, *Варгатюк* (варгатий – «губатий» [2, с. 15]), *Волохатий* (волохатий – «кудлатий, волосатий» [2, с. 22]), *Говда* (говда – «голова велика» [2, с. 28]), *Грубак*, *Грубе*, *Грубенький*, *Грубий*, *Грубін*, *Грубов* (грубий – «товстий» [2, с. 30]), *Дзюрак* (дзюра – «дира, дирка» [2, с. 32]), *Дибайло* (дибати – «ходити поволі» [2, с. 31]), *Дрегало*, *Дрига*, *Дригало*, *Дригула*, *Дригунт* (дригати – «ворушитися» [2, с. 33]), *Здоровець*, *Здоровик* (здоровий – «високий» [2, с. 42]), *Карапозюк* (карапуз – «дитина-товстун» [2, с. 48]),

Крепкий (крепкий – «сильний» [2, с. 53]), *Малий* (малий – «низький» [2, с. 59]), *Масний* (масний – «жирний» [2, с. 60]), *Плеканець* (плеканий – «доглянутий» [2, с. 74]), *Суханов*, *Суханюк*, *Сухань*, *Сухачов*, *Сухий*, *Сухих*, *Сухін*, *Суховатий*, *Сухович* (сухий – «худий» [2, с. 92]), *Тлустий* (тлустий – «товстий» [2, с. 94]), *Толочко* (толочити – «виминати» [2, с. 95]), *Фицько* (фицати ногами – «кидати ногами» [2, с. 98]), *Цицатий*, *Цицій*, *Цицюра* (цицка – «груди жіночі» [2, с. 102]), *Шелепало*, *Шелепенко*, *Шелепо*, *Шелепович* (шелепнути – «впасти» [2, с. 105]), *Шпорт*, *Шпортак*, *Шпортило*, *Шпортун* (шпортатися – «спотикатися» [2, с. 106]), *Шкорба* (шкорба – «стара жінка» [2, с. 105]), *Шурко* (шуркав – «терся» [2, с. 106]), *Щербатий* (щербатий – «беззубий, надламаний» [2, с. 107]);

2) назви людей за їхніми внутрішніми ознаками (етимони вказують на психічні, мовленнєві властивості, поведінку або характер людини, інтелект): *Банделюк* (бандилюки гнути – «займатися пустими розмовами» [2, с. 11]), *Балака*, *Балакун* (балакати – «говорити, розмовляти» [2, с. 11]), *Баламут*, *Баламутенко* (баламут – «плетун, говорун, витівник» [2, с. 11]), *Бовтюк* (бовтає воду – «каламутить воду» [2, с. 13]), *Борзенко* (борзо – «швидко» [2, с. 14]), *Гавага* (гавега – «роззява» [2, с. 25]), *Глядченко* (глядіти – «шукати» [2, с. 27]), *Гниленький* (гнилий – «ледачий» [2, с. 27]), *Годний* (годний – «здатний» [2, с. 28]), *Зачепа* (зачіпати – «торкати» [2, с. 41]), *Здирко* (здер – «зірвав» [2, с. 42]), *Зимний* (зимний – «холодний» [2, с. 42]), *Кадун* (кадить – «димить» [2, с. 46]), *Кукуріка* (кукурікає – «співає півень» [2, с. 54]), *Лигун* (лигати – «ковтати» [2, с. 56]), *Мацан* (мацати – «торкати» [2, с. 60]), *Моцний* (моцний – «сильний» [2, с. 62]), *Навернюк* (наверно – «напевно» [2, с. 63]), *Ненадов* (не нада – «не треба» [2, с. 64]), *Плескань* (плескати – «аплодувати» [2, с. 74]), *Привида* (ся привиділо – «показалося» [2, с. 78]), *Тарабанчук* (тарабанити – «стукати-грюкати» [2, с. 93]), *Фукалов* (фукати – «лаяти, сердитися, злитися, кричати» [2, с. 98]), *Храпак*, *Храпач*, *Храплюк* (храпит, храплять – «хропить, хроплять» [2, с. 100]), *Рев'юк*, *Рева*, *Ревенко*, *Ревчук* (ревти – «плакати» [2, с. 80]), *Свищук* (свищит – «свистить» [2, с. 85]), *Чудний* (чудний – «дивний» [2, с. 104]), *Шельман* (шельма – «пустун» [2, с. 105]), *Шимков* (шимко – «дурень» [2, с. 105]);

3) назви людей за професією, родом занять і соціально-класовою належністю: *Балюк* (баль – «бенкет» [2, с. 11]), *Богатюк* (богатий – «багатий» [2, с. 13]), *Ворожбит* (ворожбит – «вгадувач» [2, с. 23]), *Ладнюк*, *Ладняк* (ладнати – «ремонтувати» [2, с. 55]), *Лановий*, *Лановик*, *Лановчук* (лановий – «сторож польовий» [2, с. 55]), *Пахолок* (пахолок – «слуга, бідак» [2, с. 71]), *Пиячко* (пияк, піяк – «п'яниця» [2, с. 74]), *Польовий* (польовий – «сторож полів» [2, с. 76]), *Цюпенко*, *Цюпо* (цюпати – «рубати легенько» [2, с. 102]), *Штельмах* (штельмашня – «майстерня по дереву» [2, с. 106]);

4) назви людей за місцем походження або проживання: *Закерничний*, *Кирничний* (керниця, кирниця – «криниця» [2, с. 48–49]), *Кута*, *Кутей*, *Кутний*, *Кутняк*, *Кутовий*, *Кутяк*, *Кутько* (кут – «вулиця» [2, с. 54]);

5) назви людей за родинними стосунками: *Бахуров* (бахур, бахурі – «дітлах, дітлахи» [2, с. 12]), *Вуйко* (вуйко – «дядько (материн брат)» [2, с. 24]), *Жонич*, *Жоночин*, *Жоночка* (жона – «дружина» [2, с. 36]).

ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, співвідносні з неособовими апелятивами, представлені лексико-семантичними групами, в основах яких засвідчено:

1) назви знарядь праці, предметів побуту, господарських споруд та їхніх частин: *Балкін* (балок – «переклада на стелю хати, хліва або стодоли» [2, с. 11]), *Бардін* (барда – «різновид сокири» [2, с. 12]), *Барилко*, *Барилюк* (барило – «діжка, діжечка» [2, с. 12]), *Брусевич*, *Бруско* (брус – «скатерка, виткана з конопляної нитки» [2, с. 14]), *Верета*, *Веретко*, *Веретюк* (веретка – «доріжка на підлогу» [2, с. 16]), *Вітрак* (вітрак – «вітряк» [2,

с. 20)), *Вощинський* (вощина – «віск» [2, с. 24]), *Гралюк* (гралі – «вила, шуфля» [2, с. 29]), *Держак* (держак – «ручка, наприклад, до сапи» [2, с. 31]), *Драпак* (1) драпак – «культиватор», 2) драпака – «мітла з гілок», 3) драпати – «скребти» [2, с. 33]), *Жолобенко, Жолобов* (жолоб – «довге дерев'яне корито» [2, с. 36]), *Капкан* (капкан – «пастка» [2, с. 47]), *Колодочка, Колодочко* (колодка – «замок» [2, с. 51]), *Копач* (копач – «вузька лопата» [2, с. 51]), *Копистко* (копистка – «дерев'яна паличка для розмішування мамалиги» [2, с. 52]), *Корба* (корба – «ручка» [2, с. 52]), *Коцюба, Коцюбайло, Коцюбенко, Коцюбняк* (коцюба – «кочерга» [2, с. 52]), *Куратник* (курачий – «курячий» [2, с. 54]), *Кушков* (кушка – «посуд дерев'яний продовгастий для води» [2, с. 55]), *Лижка* (лижка – «ложка» [2, с. 56]), *Мисников* (мисник – «полиця для мисок» [2, с. 61]), *Патик* (патик – «палиця, дрова» [2, с. 71]), *Пуля* (пуля – «куля» [2, с. 80]), *Тарадайко* (тарадайка – «віз старий, зношений» [2, с. 93]), *Фірак* (фіра – «віз, підвода» [2, с. 98]), *Халабуда* (халабуда – «стара хата, будівля» [2, с. 99]), *Хижун* (хата – «стара хата, будівля» [2, с. 99]), *Цебрій* (цебер – «бодня, дерев'яний ушак» [2, с. 101]), *Шваро, Шварчук* (швари – «мотузки, на котрі нанизують листки тютюну» [2, с. 104]), *Шопало* (шопа – «прибудова до стодоли, хлів» [2, с. 106]);

2) флорономіації: *Бабкін, Бабко* (бабка – «подорожник» [2, с. 10]), *Бараболя, Бараболька* (бараболя – «картопля» [2, с. 12]), *Бевз, Бевза, Бевзюк* (бевз – «бузок» [2, с. 12]), *Гіляка* (гіляка – «гілка-гілкою» [2, с. 27]), *Гірчак* (гірчак – «водяний перець» [2, с. 27]), *Дичко* (дичка – «ненашеплене фруктове дерево» [2, с. 31]), *Корч, Корчак, Корчакевич, Корчевий, Корченя, Корчовий* (корч – «кущ» [2, с. 52]), *Купчаков* (купчаки – «чорнобривці» [2, с. 54]), *Мерва* (мерва – «солома стара, подрібнена» [2, с. 61]), *Фасоля* (фасоля – «квасоля» [2, с. 97]), *Хопта, Хоптяний, Хоптяр* (хопта – «трава» [2, с. 100]), *Цвітков* (цвіточка – «квіточка» [2, с. 101]);

3) назви страв: *Баланда, Баландін, Баландюк* (баланда – «суп неякісний» [2, с. 11]), *Бохонко, Бохонок, Бохонько* (бохонець – «хлібина» [2, с. 14]), *Драглюк* (драглі – «холодець» [2, с. 33]), *Корма* (корма – «корм для тварин» [2, с. 52]), *Кулеша, Кулешо, Кулешов* (кулеш – «куліш» [2, с. 54]), *Лемішка, Лемішко* (лемішка – «мамалига із пшеничної крупи» [2, с. 56]), *Мамалига, Мамалигін* (мамалига – «страва, готується з кукурудзяної муки, інколи – з гречаної» [2, с. 59]), *Марципановський* (марципани – «ласощі, делікатеси» [2, с. 60]), *Пундик* (пундики – «оладки» [2, с. 80]);

4) фаунонайменування: *Бомок* (бомок – «гедзь» [2, с. 14]), *Воробець* (воробець – «горовець» [2, с. 23]), *Каплун* (каплун – «півень, відгодований на м'ясо» [2, с. 47]), *Кобель, Кобельник* (кобель – «коблик» [2, с. 50]), *Когут, Когутов* (когут – «півень» [2, с. 50]), *Коцур* (коцур – «кіт» [2, с. 52]), *Крет* (крет – «кріт» [2, с. 53]), *Минюк* (миня – «корова» [2, с. 61]), *Муравель* (муравель – «мурашка» [2, с. 63]), *Пчолкін* (пчоли – «бджоли» [2, с. 80]), *Ціпка* (ціпка – «курча» [2, с. 102]), *Черваков* (червак – «черв'як» [2, с. 103]);

5) абстрактні поняття: *Багацький* (багацько – «багато» [2, с. 10]), *Байков* (байка – «небилиця, вигадка, дурниця» [2, с. 11]), *Байда, Байдак, Байдич, Байдюк* (байда – «шмат, шматок» [2, с. 11]), *Баришев* (бариш – «зиск, прибуток» [2, с. 12]), *Гармидер* (гармидер – «крик, балаканина, метушня» [2, с. 26]), *Завада* (завада – «перешкода» [2, с. 37]), *Заморока* (заморока – «клопіт» [2, с. 37]), *Мамон* (мамона – «багатство, земні блага» [2, с. 60]), *Нужда* (нужда – «біда, бідність» [2, с. 68]), *Шпара* (шпари – «затерпи пальці» [2, с. 106]);

6) анатомічні поняття: *Варга* (варги – «уста, губи» [2, с. 15]), *Гудзера, Гудзун, Гудзь* (гудз – «гуля» [2, с. 30]), *Дупак* (дупа – «зад, задок, наприклад, дитини» [2, с. 34]), *Кікоть* (кикоть – «частина руки, що залишається після ампутації» [2, с. 49]), *Костомаха* (костомаха – «кістка» [2, с. 52]), *Кудла* (кудли – «волосся, шерсть» [2, с. 53]), *Лаба, Лабай*

(лаба – «лапа» [2, с. 55]), *Лицюк* (лице – «обличчя» [2, с. 57]), *Пазюрко* (пазур – «ніготь» [2, с. 70]), *Піхур* (піхур – «міхур» [2, с. 74]);

7) назви одягу і взуття: *Гунька, Гунько* (гуня, гунька – «зимовий вовняний чоловічий одяг» [2, с. 30]), *Личак* (личаки – «постоли» [2, с. 57]), *Лобур* (лобур – «чобіт резиновий» [2, с. 57]), *Сачко, Сачок* (сачок – «жіночий осінньо-зимовий короткий жакет» [2, с. 85]), *Сукенник* (сукенка – «плаття» [2, с. 92]), *Чугайда* (чугай – «пальто» [2, с. 104]), *Чуйко* (чуйка – «верхній одяг вільного довгого покрою» [2, с. 104]), *Чуняк* (чуні – «саморобні глибокі калоші» [2, с. 104]), *Шалюк, Шаля* (шаль – «хустина» [2, с. 104]), *Шкарбун* (шкарбуни – «чоботи старі, великі» [2, с. 105]);

8) назви одиниць виміру: *Копиця, Копицяк* (копиця – «багато, гурт» [2, с. 52]), *Корець, Корецький* (корець – «дерев'яна міра ваги» [2, с. 52]), *Стопень* (стопень – «крок» [2, с. 91]), *Череда* (череда – «гурт; багато» [2, с. 103]);

9) назви хвороб: *Болячко* (болячка – «рана, налив» [2, с. 14]), *Гудзера, Гудзун, Гудзь* (гудз – «гуля» [2, с. 30]), *Ядуха* (ядуха – «астма» [2, с. 108]);

10) назви явищ природи, часових понять: *Заверуха, Заверюха* (заверуха – «завірюха» [2, с. 37]), *Калабан* (калабана – «калюжа» [2, с. 46]), *Потьомкін* (в потьомках – «у темноті» [2, с. 77]), *Слотюк* (слота – «дощ дрібний» [2, с. 88]);

11) назви речовин, матеріалів: *Грейда* (грейда – «крейда» [2, с. 29]), *Желіско* (желізо – «залізо» [2, с. 35]), *Склепкевич* (склеп – «надто тверда земля» [2, с. 88]);

12) номінації на позначення акустичних понять: *Гайда* (гайда – «геть; давай» [2, с. 25]).

Основи ПН і прізвищ Центральної Хмельниччини засвідчують фонетичні та лексичні особливості подільського говору. Проведений аналіз дозволив виявити 179 діалектизмів, які стали твірними основами близько 300 антропонімів (2,53 % від загальної кількості).

Звичайно, частина аналізованих онімів не має однозначного етимологічного тлумачення, вони є полісемантичними, наприклад: *Байда, Байдак, Байдич, Байдюк* (байда – «шмат, шматок» [2, с. 11] чи байда – 1) «ледар», 2) «незграбна жінка», 3) «шматок хліба» [3, I, с. 20]); *Бамбула* (бамбула – «мордань» [2, с. 11] або бамбула – «тюхтій» [5, I, с. 99]); *Бахуров* (бахур, бахурі – «дітлах, дітлахи» [2, с. 12] чи бахур – 1) «розпусник; залицяльник, полюбовник», 2) «позашлюбна дитина; байстрюк», 3) «хлопець; дитина» [5, I, с. 114]); *Бевз, Бевза, Бевзюк* (бевз – «бузок» [2, с. 12] або бевзь – «бовдур» [5, I, с. 188]) тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, встановлено, що серед проаналізованих антропоодиноць високу активність виявляють лексико-семантичні групи «Назви людей за їхніми зовнішніми ознаками» (51), «Назви знарядь праці, предметів побуту, господарських споруд та їхніх частин» (40), «Назви людей за їхніми внутрішніми ознаками» (36); середню – «Флорономіації» (23), «Назви страв» (17), «Назви людей за професією, родом занять і соціально-класовою належністю» (14), «Фаунонайменування» (14), «Абстрактні поняття» (13), «Анатомічні поняття» (13), «Назви одягу і взуття» (13); низьку – «Назви людей за місцем походження або проживання» (9), «Назви одиниць виміру» (6), «Назви людей за родинними стосунками» (5), «Назви хвороб» (5), «Назви явищ природи, часових понять» (5), «Назви речовин, матеріалів» (3), «Номінації на позначення акустичних понять» (1).

Потребують подальшого вивчення ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, основи яких засвідчують лексику інших територіальних діалектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Діалектизми як твірні основи західнополіських прізвиськ. *Ukrainistika v slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia* : Jazykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej, CSc. Prešov, 2009. С. 62–69.
2. Брилінський Д. М. Словник подільських говірок. Хмельницький : Редакційно-видавничий відділ, 1991. 116 с.
3. Грінченко Б. Д. Словник української мови. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. I–IV.
4. Леснова В. В. Діалектні оцінні назви як основа творення прізвищ. *Луганичина : краєзнавчі розвідки* : Матеріали регіональної науково-практичної конференції (20 квітня 2017 р.). Старобільськ, 2017. С. 89–94.
5. Словник української мови : в 11 т. За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
6. Торчинська Н. М. Українська діалектологія : навчальний посібник. Хмельницький, 2017. 158 с.
7. Чучка П. Діалектна база прізвищевих назв і проблеми правопису прізвищ українців. *Діалектна мова : сучасний стан і динаміка в часі (до 100-річчя професора Ф. Т. Жилка)* : тези доп. Міжнар. наук. конф. Київ, 2008. С. 211–212.

REFERENCES

1. Arkushyn H. L. Dialektyzmy yak tvirni osnovy zakhidnopoliskykh prizvysk. *Ukrainistika v slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia* : Jazykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej, CSc. Prešov, 2009. С. 62–69.
2. Brylinskyi D. M. Slovyk podilskykh hovirok. Khmelnytskyi : Redaktsiino-vydavnychiy viddil, 1991. 116 s.
3. Hrinchenko B. D. Slovyk ukrainskoi movy. Kyiv : Naukova dumka, 1996–1997. Т. I–IV.
4. Liesnova V. V. Dialektni otsinni nazvy yak osnova tvorennia prizvyshch. *Luhanshchyna : kraieznavchi rozvidky* : Materialy rehionalnoi naukovo-praktychna konferentsii (20 kvitnia 2017 r.). Starobilsk, 2017. S. 89–94.
5. Slovyk ukrainskoi movy : v 11 t. Za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980.
6. Torchynska N. M. Ukrainska dialektolohiia : navchalnyi posibnyk. Khmelnytskyi, 2017. 158 s.
7. Chuchka P. Dialektna baza prizvyshchevykh nazv i problemy pravopysu prizvyshch ukrainsiv. *Dialektna mova : suchasnyi stan i dynamika v chasi (do 100-richchia profesora F. T. Zhylka)* : tezy dop. Mizhnar. nauk. konf. Kyiv, 2008. S. 211–212.

Ющишина Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології Хмельницького національного університету (Україна).

Ющишина Оксана Николаевна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинской филологии Хмельницкого национального университета (Украина).

Yushchyshyna Oksana, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Ukrainian Philology Department at Khmelnytskyi National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 15.01.2020

Статтю прийнято до друку: 22.01.2020

V. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 81'25(075.8)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-116-125

ОСОБЛИВОСТІ НАПИСАННЯ І ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ АНОТАЦІЙ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Наталія Бідасюк

Хмельницький національний університет
Україна, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11
email: nbidasyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6460-416X

Анотація до статті англійською мовою – важливий комунікативно значущий елемент у структурній організації наукової праці, який великою мірою відповідає за підвищення індексу цитування публікації та початок діалогу з іноземними колегами. На основі вибірки англомовних анотацій з українських наукових журналів розглянуто типові помилки в їхньому оформленні та перекладі. У полі уваги автора дослідження – використання онлайн-перекладачів, помилки в правописі, граматичні огріхи, неправильна структура речень, калькування, правила транслітерації, переклад термінів, порушення правил сполучуваності. Подано рекомендації для якісного написання анотацій англійською мовою.

Ключові слова: анотація, наукова стаття, лексико-граматичні помилки, переклад, транслітерація, термін.

ОСОБЕННОСТИ НАПИСАНИЯ И ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК АННОТАЦИЙ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ В ОБЛАСТИ ТУРИЗМА И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Наталья Бидасюк

Хмельницкий национальный университет
Украина, г. Хмельницкий, ул. Институтская, 11
email: nbidasyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6460-416X

Аннотация к статье на английском языке – важный коммуникативно значимый элемент в структурной организации научного текста, который в большой мере отвечает за повышение индекса цитирования публикации и начинает диалог с коллегами за рубежом. На основе выборки англоязычных аннотаций из украинских научных журналов рассматриваются типичные ошибки в их оформлении и переводе. В поле внимания автора исследования – использование онлайн-переводчиков, ошибки в правописании, грамматические оплошности, нарушение синтаксических структур, правила транслитерации,

лингвистическая калька, перевод терминов, тавтология. Поданы рекомендации для качественного написания аннотаций на английском языке.

Ключевые слова: аннотация, научная статья, лексико-грамматические ошибки, перевод, транслитерация, термин.

WRITING AND TRANSLATING ABSTRACTS TO SCIENTIFIC ARTICLES IN THE FIELD OF TOURISM AND COUNTRY STUDIES INTO ENGLISH

Nataliia Bidasiuk

Khmelnyskyi National University
Ukraine, Khmelnytskyi, Instytutska St., 11
email: nbidasyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6460-416X

Introduction. *The abstract of a scientific article in English is an important communicatively significant element in the structural organization of the text which is largely responsible for raising the citation index of the publication. It is often the starting point of a dialog between the author and his / her foreign colleagues.*

Purpose. *The purpose of this article is to analyze the peculiarities of writing an abstract in English, to describe common errors in the abstracts related to the field of Tourism and Country Studies and give recommendations on how to avoid them.*

Methods. *The research is conducted using cognitive and contextual analysis, comparative translation analysis.*

Results. *The author briefly reviews various types of abstracts. Based on a random selection of English-language abstracts from Ukrainian scientific journals the author generalizes common mistakes in their composition and translation and offers recommendations based on the books and papers by such linguists as Chastnyk O. S., Chastnyk S. V., Diachenko N. O., Gerasimova L. A., Ierchenko O. V., Tymoshenko O. V.*

Originality. *The abstract represents a scientific work in various databases around the world, so it should be understandable, comprehensive and interesting. Due to lexical and grammatical mistakes the process of language interaction is disrupted and the scientist's reputation is tarnished. The focus of attention is on the use of online translators and errors to be avoided.*

Conclusion. *Most abstracts under research are informative by their nature but due to numerous errors some of them do not fulfill their pragmatic task. It has been determined that most common mistakes in English abstracts published in Ukrainian journals in the field of "Tourism and Country Studies" include: incorrect spelling, different variants of spelling terms and proper names throughout one article, grammatical errors (violation of word order and sentence structure, misuse of tense verb forms, articles, prepositions and pronouns), wrong loan translation, i. e. transfer of Ukrainian language structures to the English text, lexical mistakes (incorrect translation of proper names including geographical names, inaccurate translation of terms, violation of lexical combinability), tautology. In today's world of online communication, access to scientific societies and social media profiles authors can consult professional translators or native speakers who specialize in the field of study before publishing the abstract.*

Keywords: *abstract, scientific article, lexical mistakes, grammatical mistakes, translation, transliteration, term.*

Постановка проблеми. Друк наукової статті в іноземному (переважно англомовному) журналі – це можливість для вченого заявити про себе колегам з інших країн. До того ж, це обов’язкова вимога до здобувачів наукових ступенів та до науково-педагогічних працівників навчальних закладів. Публікація в міжнародному виданні підвищує загальний науковий рейтинг ученого. Такі показники, як індекс Гірша або загальний індекс цитування не зростають від однієї статті, однак факт її розміщення в журналі з високим імпакт-фактором – це значне професійне досягнення. Автор статей міжнародного рівня може претендувати на гранти, запрошення в спільні проекти. Стаття науковця в авторитетному журналі підвищує загальний статус у світовій академічній спільноті як закладу, у якому він / вона працює, так і країни загалом.

Безумовно, переваги наявності публікацій у міжнародних журналах очевидні, хоча її написання – тривалий і трудомісткий процес. Автор мусить дотримуватися вимог до змісту, оформлення та наукового стилю англійської мови. Інакше чекатиме відмова у друці або клопіткий (часто за додаткову плату) процес редагування. Завдання укладання анотації постає сьогодні перед кожним науковцем, навіть якщо він не збирається друкуватися в іноземному виданні, тому що всі фахові журнали України також вимагають подати короткий зміст англійською мовою.

Мета статті – розглянути особливості написання анотації англійською мовою, виділити типові помилки в анотаціях статей із галузі туризму і країнознавства та подати рекомендації, як їх уникнути.

Матеріалом для дослідження стала вибірка заголовків статей, надрукованих протягом 2018–2020 років у наукових журналах України: Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»); «Географія та туризм» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Анотація була об’єктом досліджень різних науковців, які розглядали її функції, синтаксичні та структурні особливості, зв’язок із текстом. Н. Дяченко подає рекомендації, як написати анотацію до статті українською мовою [4]. О. Ільченко присвятила низку наукових праць вивченню етикету англомовного наукового дискурсу, дискурсивних стандартів англійської мови науки та метамови науки [7; 8] Резюме до наукових праць розглядають як частину роботи над науковою статтею в деяких методичних рекомендаціях (О. Частник, С. Частник) [11]. О. Тимошенко пропонує поетапний підхід до написання анотації до дипломних та магістерських робіт англійською мовою [10]. Спеціальні та вузькогалузеві дослідження поки що нечисленні. Г. М’ясоїд зосереджує увагу на граматичних особливостях англомовних анотацій [13]. Г. Танко розглядає резюме до літературознавчих статей у міжнародних журналах [14]. Є. Лепьохін детально аналізує резюме до статей, що пов’язані з концептосферою «землеустрій та кадастр» [9].

Виклад основного матеріалу дослідження. Анотація наукової статті – це джерело інформації, у якому лаконічно повідомляється про її основні положення. За словами Н. Дяченко, анотація – це стисла характеристика наукової роботи, що має певну структуру [4, с. 139]. Вона потрібна для економії часу читача, який за цим описом вирішує, чи продовжувати читати статтю. По-друге, анотація потрібна для зручності користування пошуковими серверами, які допомагають знайти за запитом необхідну за змістом статтю. Анотація потрібна, зокрема, під час подання статей у наукові журнали; при поданні заявки на

дослідницькі гранти; при написанні рекомендації до книги; для кандидатської чи докторської дисертації, магістерської роботи; під час оформлення заявки на конференцію.

Анотація – це візитівка статті. Вона представляє наукову роботу в різних базах даних усього світу, тому повинна бути репрезентативною, зрозумілою, вичерпною та цікавою. Серед ключових порад назвемо такі. По-перше, анотація – це останній етап, до якого приступають після завершення наукової статті. По-друге, кожна анотація мусить відповідати вимогам редколегії збірника наукових статей, у якому ви плануєте друкуватися та які описано в інформаційному листі. Зазвичай там указано рекомендовану кількість слів, знаків або рядків для анотації, іноді перераховано, які саме структурні частини вона повинна містити. Анотація не може повторювати дослівно назву або фрагменти статті, їх потрібно перефразовувати. Важливо стежити за уніфікацією термінів у заголовку, анотації та тексті статті. Не дозволяється використовувати цитування та висловлювати власну думку. У науково-методичній літературі можна знайти достатньо рекомендацій для написання анотацій та необхідні кліше [4; 10; 11]. Стандартні фрази англійською мовою допоможуть скласти речення та уникнути помилок. Л. Герасимова провела частотний аналіз використання дієслів в анотаціях, тому її стаття може стати підказкою для вибору необхідних дієслів за тематичними групами: дієслова зі значенням опису, отримання знань, методів, підрахунків, повідомлення про результати дослідження, накреслення перспектив подальшого використання матеріалу, практичного застосування [3].

Найчастіше наукові видання вимагають подавати інформативні анотації. Цей тип анотації є коротким викладом основних аргументів статті, важливих результатів або доказів. Вона може містити частини, які характерні для коротших описових анотацій (мету, предмет дослідження, методи), до яких доєднуються висновки та рекомендації автора. Такі анотації зазвичай містять до 300 слів (описові – близько 100 слів). Автор статті обирає, за яким принципом будувати свою анотацію. О. Єрченко у своїй дисертації проаналізував різні типи анотацій на прикладі медичних статей на основі класифікації Дж. Свейлза [6]. Це такі структурні моделі, як «проблема – вирішення», «догма – невідповідність – прогалина – пошук – нове», а також поширеніша макроструктура формату IMRD (Вступ – Метод – Результати – Обговорення – Підсумки). Відомою також є трихорова схема для вступних секцій Create a Research Space (CARS) – творення дослідницького простору: хід 1 описує інформаційне тло, на якому адресант будує дослідження, хід 2 створює «нішу», указуючи на прогалини / неоднозначності в результатах попередніх авторів, та порушує нове питання, а хід 3 пропонує обґрунтування власного підходу, заповнення прогалини чи продовження дослідницької традиції. З прикладами анотацій англійською мовою та схемами структур можна ознайомитися в додатках до дисертації [6]. Є. Єгорова, С. Калініна детально описують й інші види анотацій [5].

Аналіз анотацій із вказаних у вступі журналів засвідчує, що деякі автори, які не володіють іноземною мовою, послуговуються онлайн-перекладачами, зокрема Google Translate. Словник цього сервісу постійно поповнюється, тому якість перекладу помітно покращилася останнім часом. Проте без знань основ граматики та академічного письма англійської мови неможливо оцінити адекватність отриманого машинного перекладу чи відредагувати його. Часто автоматичний переклад спотворює зміст речення (мова не йде про програми для професійних перекладачів, які використовують накопичувальну базу даних Translation Memory, типу Trados, тому що ці програми є складними в користуванні та дорогавартісними). За умови попередньої обробки оригінального тексту до його введення в поле перекладу (використання прямого порядку слів (підмет-присудок-додаток), усунення

складних синтаксичних конструкцій та двозначних лексичних одиниць) результат перекладу буде адекватним з більшою вірогідністю. Група науковців із Житомирського державного університету імені Івана Франка проаналізувала особливості перекладу анотацій наукових статей за допомогою програм-перекладачів, що є у вільному доступі, зокрема одних із найбільш популярних в Україні – Google Translate та Pereklad.online.ua. Їхня стаття містить низку прикладів із детальним аналізом, а її автори приходять до обґрунтованого висновку: системи машинного перекладу поки що відіграють лише допоміжну роль і дозволяють задовільно перекласти лише нескладні синтаксичні та лексичні конструкції [1]. В інших випадках не можна говорити про дотримання норм англійської мови, тому що створюється продукт, який Р. Блант описує на прикладі так званої «японської англійської» (Japlish): «Слова – англійські, але вживаються вони за правилами японської мови» [12, с. 187]. О. Ільченко говорить про подібне явище – «українську англійську» (Ukrlish) [7, с. 328].

Розглянемо приклад перекладу анотації, який неможливо зрозуміти через численні помилки в англомовному тексті: *Особливості розвитку агротуристичного продукту Житомирського регіону (на прикладі агросадиби «Поліська хата»)*. У статті на прикладі діяльності культурно-мистецького центру «Поліська хата» було проаналізовано особливості формування та структурно-функціональні характеристики туристичного продукту сільського туризму у Житомирському регіоні, а також проведено аналіз економічної діяльності агросадиби «Поліська хата» за три останні роки з врахуванням усіх видів діяльності. Мета. Аналіз економічної діяльності агросадиби «Поліська хата» та особливостей формування і структурно-функціональних характеристик туристичного продукту сільського туризму регіону. – *Features of the Development of Agro-Tourist Product of the Zhitomir World (on the example of agricultural house «Polesky Dom»)*. In the article on the example of activity of cultural and art center the «Polesye house» forming features and structural-functional descriptions of tourist product of rural tourism were analysed in the Zhytomyr region, and also the analysis of economic activity of агросадиби is conducted the «Polesye house» for three last years taking into account all types of activity. Goal. Analysis of economic activities at the agriturismo «Polesye house» and specific features of formation and structural-functional characteristics of the tourist product of rural tourism in the region (з анотації англійською мовою). Чому слово «region» перекладено як «world» (світ)? Чому назву міста Житомир подано в різних варіантах написання (правильно – Zhytomyr)? Аналогічно, назву «Поліська хата» також маємо у двох варіантах. Як могло в англійському тексті залишитися слово українською (агросадиба)? Звідки взялося слово «agriturismo»? Це, імовірно, питання без відповіді. Але лексичні помилки в поєднанні з хаотичним синтаксисом унеможливають розуміння тексту.

Наведемо найпоширеніші типи помилок, які трапляються в текстах анотацій. Перша група – це помилки в написанні. Наприклад, *it is analized* (правильно – *analyzed*), *such as* (правильно – *such as*); у назві статті: *The Conceptual Framework of Brand Management* (правильно – *management*) *and Its Influence on Tourist Destination Development*. Іноді одна літера призводить до трагікомічного ефекту: *Therefore, the process of creating a brand of tourist destination as well as investigations of its influence on positioning, identity and development of tourism destinations are represent the maim scientific novelty of this article*. Очевидно, що малося на увазі *the main scientific novelty* – *головна наукова новизна*, а вийшло *the maim scientific novelty* – *скалічена наукова новизна*. Непоодинокими є випадки, коли в межах однієї статті трапляється різне написання термінів або назв: *involving the territories of Chernihiv, Zhytomyr, Cherkasy and, to a lesser extent, Vinnitsa and Poltava regions; the territories of*

Chernihiv, Zhytomyr, Cherkasy and, to a lesser extent, Vinnytsia and Poltava regions. Таких помилок можна було б уникнути, якби скористатися перевіркою правопису, яка вбудована в текстовий редактор, та уважно переглянути текст анотації.

Граматичні помилки передбачають порушення порядку слів і структури речення (приклади 1–4), неправильне використання часових форм дієслова (5–6), артиклів (7), прийменників (8), займенників (9).

(1) *Проаналізовано динаміку круїзних туристів та виявлені процеси деконцентрації на світовому круїзному ринку.* – *The article dynamics of cruise tourism analyzes and reveals processes of deconcentration at the world tourism market.* (2) *У рамках економіки різних регіонів України в сучасних умовах туризм відіграє все більшу роль.* – *Within the economy of different regions of Ukraine under modern conditions, tourism plays an increasingly important role.* (3) *Узагальнено цілі та основні напрями туристичної політики країн ЄС та охарактеризовано інституційний апарат регулювання реалізації туристичної політики в країнах ЄС.* – *Overview objectives and main directions of tourism policy of the EU and described the institutional apparatus of the regulation implementing tourism policy in the EU.* (4) *Визначено тенденції розвитку туристичного бізнесу Хорватії.* – *Identified trends in the development of tourist business in Croatia.* (5) *Розглянуті основні проблеми, що стримують розвиток туристичної індустрії в країні та потребують подальшого вирішення.* – *The author studies the main constraining problem of the tourism industry development in the country that require (вірно requires) further solutions.* (6) *Виявлено, що вступ Кумая до ЮНВТО привів до лібералізації туристичної галузі і створив умови для подальшого розвитку туризму в країні.* – *The article states that China's entry into the UNWTO has led to the further liberalization of the tourism sector and create (правильно created) conditions for the further tourism development in the country.* (7) *Туризм дозволяє задіяти додаткові можливості економічного сектору для створення робочих місць та інфраструктурних перетворень.* – *Tourism lets use an (an не ставиться перед іменником у множині) advanced features of the economic sector for the job creation and infrastructure changes.* (8) *Найбільше уваги приділяється гірськолижному туризму, який являє собою основу розвитку туризму в Україні у зимовий період.* – *The article pays attention (відсутній прийменник to) mountain ski tourism, which is the basis for the development of tourism in Ukraine in winter period.* (9) *Однак не всі регіони здатні забезпечити довгостроковий сталий розвиток туризму на своїй території.* – *However, not all regions are able to provide long-term sustainable development of tourism on its (вірно their) territory.*

Варто наголосити, що англійська мова має строгі правила побудови речень. У стверджувальному реченні використовують прямий порядок слів за такою схемою: підмет + присудок + прямий додаток (якщо є). В англійській мові речення не вживаються без підмета (за деякими винятками), тому переклад українських безособових та неозначено-особових речень викликає певні труднощі. Головне завдання тут – правильно дібрати підмет (смісловий чи формальний) із кількох можливих варіантів: *one, we / I, you, they, people, it, there is / are*. Можна також використати речення з дієприкметниковим або інфінітивним зворотом або пасивну форму дієслова зі смисловим підметом. Наприклад, речення на зразок «*проаналізовано особливості*» можна почати так: *we have analyzed some peculiarities; some peculiarities have been analyzed; «визначено, що» – we have determined that; it was determined that.*

Однією з поширених помилок залишається калькування, тобто копіювання, перенесення структур української мови в англійський текст. Наприклад, фразу *на прикладі великих міст* неправильно перекладено дослівно *on example of large cities*, тоді як можна

обрати один із варіантів, які пропонує словник: *exemplified by, as exemplified by/ in, through the example of, using the example of, as in the case of, by means of an example*. Якщо ця фраза вживається в назві статті, то найкраще сказати *case study of, the case of*.

Щодо лексичних помилок у статтях, які стосуються тематики країнознавства й туризму, одразу помітно проблему з перекладом власних назв, зокрема географічних, якими багаті ці тексти. У поданих вище прикладах можна помітити неправильне написання англійською мовою міст Вінниця та Житомир: Vinnitsa, Zhitomir (правильно Vinnytsia, Zhytomyr). Правила транслітерації детально описані в різних підручниках з перекладу. Є Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (із рядом змін). Крім того, є сайти, які допоможуть автоматично транслітерувати ті назви, які потребують саме транслітерації, а не перекладу, за правилами вище згаданої Постанови: <http://ukrlit.org/transliterations>. Варто зауважити, що українські назви, імена та прізвища потрібно транслітерувати з українського оригіналу, а не російського (Kamianets-Podilskyi, а не Kamienets-Podolskiy; Iryna Berezhna, а не Irina Berezhnaya). Власні назви, які в оригіналі пишуться латиницею, потрібно відтворити без змін: Amerigo Vespucci, а не Amerigo Vespuchi. Не всі власні назви транслітеруються, є певні групи, які вимагають перекладу (наприклад, Чорне море – the Black Sea). Для цього потрібно проконсультуватися зі спеціалістом-перекладачем або звірити свої варіанти зі словниками та правилами передачі власних назв.

Іноді неправильне подання назви англійською мовою відсилає читача до зовсім інших географічних координат. Наведемо приклад з однієї статті, яка присвячена місцині в Хмельницькій області (про що ми дізнаємося в тексті статті). Проте в анотації ключове речення відсилає нас на зовсім іншу територію: *дослідження потенціалу туристичної кластеризації Подільського регіону України – the research of the potential of tourist clustering in Podilsk region of Ukraine*. Подільськ – місто обласного підпорядкування в Одеській області України, адміністративний центр Подільського району, що зовсім не те саме, що Подільський регіон (*Podillia, Podilskyi region*). Неприпустимо писати ту саму власну назву різними способами в межах одного тексту. Наприклад, у заголовку статті читаємо *Socio-Geographical Analysis of Functioning Tourist-Regional Complex in Khmelnytskyi Region*, а в статті вживається як правильний варіант *Khmelnytskyi*, так і неправильний: *The spatial regularities of the Khmelnytsky regional tourist complex are characterized and formulated*.

Часто причиною помилок в англійській анотації є невдало написаний оригінал українською мовою, посилений невдалим перекладом: *Отримали подальший розвиток: перспективні напрямки розвитку і вдосконалення регіонального туристичного комплексу Хмельницької області – Promising directions of the Khmelnytsky region regional tourist complex development received further development*. Результатом може бути тавтологія, оскільки автори поряд уживають запозичений термін та його синонім, які англійською звучать однаково (визначення і дефініція; нормативний і регуляторний): (1) *розгляд нормативно-правового регулювання – to consider the features of regulatory and legal regulation*; (2) *Розглянуті основні теоретичні підходи до визначення поняття туризм та його дефініції, а саме робочі та концептуальні (сутнісні) – The article considers the main theoretical approaches to the definition of the tourism and its definition, namely workers and conceptual (essential)*.

Терміни є однією з найважливіших лексичних груп, які вимагають адекватного перекладу, оскільки це забезпечує проведення повноцінного наукового діалогу з іноземними колегами. Професори Т. Кияк, Л. Черноватий, В. Карабан та ін. присвятили низку статей та рекомендацій, які мали б допомогти перекладачам впоратися з науково-технічною

термінологією з урахуванням усіх вимог та певних особливостей. Проте автори статей не звертаються до професійних перекладачів, а створюють власні варіанти, калькують українські або користуються онлайнним перекладачем: *при викладанні дисциплін «Країзнавство і туризм», «Туристична робота», «Рекреаційна географія» – teaching of disciplines «Local history and tourism», «Tourist work», «Recreational geography»; загибелі рослин, що зійшли – death of descending plants*. Дисципліна – це *course*, а не *discipline* (у назві яких усі слова пишуться з великої літери), а *рослини, що зійшли*, – *sprouts*. *Перспективи розвитку* не можна перекласти як *development prospective*, а варто обрати один із таких варіантів: *growth prospects, future development, prospects for the development, development potential*. *Оновлення матеріально-технічної бази* – це не *to renovate the material base*, цей буквалізм потрібно замінити на один із відповідників: *material and technical facilities, material and technical resources, facilities and resources, physical facilities, logistical base, facilities and equipment*.

На окрему увагу заслуговують терміни, які слугують для опису структурних частин наукового дослідження (актуальність, новизна, практична значущість). Їхні англійські відповідники можна знайти в посібнику [11], щоб уникнути буквалізму: *Брендменеджмент є актуальною сферою наукових досліджень загалом та в контексті його ролі в туризмі зокрема – Brand management is an actual area of scientific researches in the context of its role in tourism*. *Актуальні проблеми* – можна перекласти *current issues*, *актуальне питання* – *an up-to-date issue*; *актуальний напрям* – *a significant trend*; *ця проблема є актуальною* – *this issue is currently of great interest*. *Актуальність* – це *significance, importance, relevance*. Не рекомендовано вживати слова *actual, topical* та похідні від них *actuality, topicality* [11, с. 32].

Окрім точного перекладу термінів, потрібно зважати на сполучуваність слів. Наприклад, *визначення дефініції «туристична політика» – to determine the definition of «tourism policy»* звучить неправильно, оскільки комбінаторний словник англійської мови подає дієслова *to give, to offer, to provide a definition*, а не *to determine*. Для досягнення цієї мети автор ставить наступні завдання перекладено калькованою фразою *To achieve this goal the author raises the following tasks*, тоді як правильно вживати *sets the following tasks*.

Наприкінці зауважимо, що автор наукової статті мусить дотримуватися відповідного стилю, не використовувати розмовних слів, як у прикладі: *з метою відпочинку та отримання нових вражень – to relax and get new impressions*. Дієслова *gain, have, obtain, receive* більш доречні, ніж *get* у статті.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Розглянуті анотації англійською мовою за своїм типом є інформативними, проте через численні помилки деякі з них не виконують покладеного на них прагматичного завдання. Через лексичні та граматичні огріхи порушується процес мовної взаємодії та псується репутація вченого. Визначено, що найпоширеніші помилки в анотаціях англійською мовою у фахових статтях галузі «Туризм і країнознавство» містять: неправильне написання, різне написання термінів або власних назв у межах однієї статті, граматичні помилки (порушення порядку слів і структури речення, неправильне використання часових форм дієслова, артиклів, прийменників, займенників), калькування, тобто перенесення структур української мови в англійський текст, лексичні помилки (неправильний переклад власних назв, зокрема географічних, неточний переклад термінів, порушення сполучуваності слів). У сучасних умовах інтенсивної онлайнної комунікації, доступних сайтів наукових товариств, профілів учених у соціальних мережах та їхніх блогів авторам варто порадитися з професійними перекладачами або носіями мови, які є спеціалістами в галузі дослідження, перед

публікацією анотації. Перспективним є дослідження можливості та повноти розуміння цільовою аудиторією текстів анотацій, які складені з помилками. Проте, на нашу думку, високий рівень наукової роботи має супроводжуватися якісним перекладом, який свідчить про повагу до іноземних колег та готовність до співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башманівський О. Л., Дяченко Н. М., Усатий А. В. Особливості перекладу анотацій наукових статей за допомогою вільнопоширюваних програмних продуктів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 69. № 1. С. 198-210. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_69_1_19. (дата звернення: 20.01.2020).
2. Бідасюк Н. Заголовок наукової статті англійською мовою без помилок. *Вища школа*. Київ : Знання, 2019. № 9 (182). С. 32-45.
3. Герасимова Л. А. Анализ частотных глаголов в аннотациях англоязычной научной статьи. *Молодой ученый*. 2016. № 8 (112). С. 1097-1100. URL : <https://moluch.ru/archive/112/28384/> (дата звернення: 20.01.2020).
4. Дяченко Н. О. Практичні рекомендації з написання анотації до публікації в науковому виданні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 51. С. 138–143.
5. Егорова Е. К., Калинина С. И. Основы аннотирования и реферирования научного текста. Методические рекомендации для преподавателей и студентов. 2009. 16 с. URL : http://kalininasi.narod.ru/download/Osnovy_referirovaniya.pdf (дата звернення: 20.01.2020).
6. Єрченко О. В. Структурно-композиційні та лінгвокогнітивні принципи наукової медичної статті та анотації : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2015. 269 с. URL : http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/dis_yerchenko.pdf (дата звернення: 20.01.2020).
7. Льченко О. М. Дискурсивні стандарти сучасної англійської мови науки. *Studia Linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 327–337.
8. Льченко О. М. Етноспецифіка текстів наукових анотацій : англо-українські паралелі. *Вісник ХНУ*. 2007. № 772. С. 79–82.
9. Лепьохін Є. Лексико-граматичні особливості анотацій англійською мовою для статей галузі землеустрій та кадастр. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 37. С. 25-35.
10. Тимошенко О. В. Особливості написання анотації англійською мовою. 2013. URL : <http://www.confesp.fl.kpi.ua/node/1150> (дата звернення: 20.01.2020).
11. Частник О. С., Частник С. В. Англomовні елементи наукової праці : назва, анотація, резюме : A Practical Guide to Writing Research Paper Titles, Abstracts, Summaries : навчальний посібник. Х. : ХДАК, 2016. 78 с. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14381> (дата звернення: 20.01.2020).
12. Blount R. Tasty character is our criterion. *Gourmet*. 2000. No 11. P. 186–188.
13. Miasoid G. I. Grammatical peculiarities of an authentic English research paper abstract. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 119. С. 153–157.
14. Tankó G. Literary research article abstracts: An analysis of rhetorical moves and their linguistic realizations. *Journal of English for Academic Purposes*. 2017. Vol. 27. P. 42–55.

REFERENCES

1. Bashmanivskyi O. L., Diachenko N. M., Usatyi A. V. Osoblyvosti perekladu anotatsii naukovykh statei za dopomohoiu vilnoposhyriuvanykh prohrannykh produktiv. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 2019. T. 69. № 1. S. 198-210. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_69_1_19 (data zvernennya: 20.01.2020).

2. Bidasiuk N. Zaholovok naukovoї statii anhliskoiu movoiu bez pomylok. *Vyshcha shkola*. Kyiv : Znannia, 2019. № 9 (182). S. 32-45.
3. Gerasimova L. A. Analiz chastotnykh glagolov v annotatsiyakh angloiazychnoi nauchnoi statii. *Molodoi uchenyi*. 2016. № 8 (112). S. 1097-1100. URL : <https://moluch.ru/archive/112/28384/> (data zvernennya: 20.01.2020).
4. Diachenko N. O. Praktychni rekomendatsii z napysannia anotatsii do publikatsii v naukovomu vydanni. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2016. Vyp. 51. S. 138-143.
5. Egorova E. K., Kalinina S. I. Osnovy annotirovaniia i referirovaniia nauchnogo teksta. Metodicheskie rekomendatsyi dlia prepodavatelei i studentov. 2009. 16 s. URL : http://kalininasi.narod.ru/download/Osnovy_referirovaniia.pdf (data zvernennya: 20.01.2020).
6. Ierchenko O. V. Strukturno-kompozytsiini ta linhvokohnityvni pryntsypy naukovoї medychnoi statii ta anotatsii : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.04. Lviv, 2015. 269 s. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/dis_yerchenko.pdf (data zvernennya: 20.01.2020).
7. Ilchenko O. M. Dyskursyvni standarty suchasnoi anhliskoi movy nauky. *Studia Linguistica*. 2013. Vyp. 7. S. 327-337.
8. Ilchenko O. M. Etnospetsyfika tekstiv naukovykh anotatsii : anhlo-ukrainski paraleli. *Visnyk KhNU*. 2007. № 772. S. 79-82.
9. Lepiokhin Ye. Leksyko-hramatychni osoblyvosti anotatsii anhliskoiu movoiu dlia statei haluzi zemleustrii ta kadastr. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. 2018. № 37. S. 25-35.
10. Tymoshenko O. V. Osoblyvosti napysannia anotatsii anhliskoiu movoiu. 2013. URL : <http://www.confesp.fl.kpi.ua/node/1150> (data zvernennya: 20.01.2020).
11. Chastnyk O. S., Chastnyk S. V. Anhlo-movni elementy naukovoї pratsi : nazva, anotatsiia, reziume : A Practical Guide to Writing Research Paper Titles, Abstracts, Summaries : navchalnyi posibnyk. Kh. : KhDAK, 2016. 78 s. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14381> (data zvernennya: 20.01.2020).
12. Blount R. Tasty character is our criterion. *Gourmet*. 2000. No 11. P. 186-188.
13. Miasoid G. I. Grammatical peculiarities of an authentic English research paper abstract. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Ser. : Pedahohichni nauky*. 2014. Vyp. 119. S. 153-157.
15. Tankó G. Literary research article abstracts: An analysis of rhetorical moves and their linguistic realizations. *Journal of English for Academic Purposes*. 2017. Vol. 27. P. 42-55.

Бідасюк Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Хмельницького національного університету (Україна).

Бидасюк Наталья Васильевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры иностранных языков Хмельницкого национального университета (Украина).

Bidasiuk Nataliia, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages at Khmelnytskyi National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 04.02.2020

Статтю прийнято до друку: 11.02.2020

УДК 81'373.612.2 L-41

DOI 10.31652/2521-1307-2020-30-126-135

РОЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МЕТАФОР У КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ГРІХ» В УГОРСЬКІЙ МОВІ

Ілона Лехнер

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34

e-mail: lechner.ilona81@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7235-6506

У статті детально розглянуто процес концептуалізації, показано зв'язок між контекстом мови, мисленням та культурою. Описано основні риси концептуальної теорії метафори, її важливу роль у концептуалізації. Згідно з теорією, абстрактні поняття можна зрозуміти за допомогою конкретних понять. Цей процес ілюструється прикладами поняття «гріх». У статті з'ясовано, яка когнітивна модель може формуватися у свідомості носіїв угорської мови щодо цього поняття та які конкретні поняття беруть участь у цьому процесі.

Ключові слова: концептуалізація, концептуальна метафора, концептуальна теорія метафори, абстрактне поняття

РОЛЬ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МЕТАФОР В КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ «ГРЕХ» В ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ

Илона Лехнер

Закарпатский венгерский институт им. Ференца Ракоци II

Украина, г. Берегово, ул. Мужайская, 34

e-mail: lechner.ilona81@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7235-6506

В статье подробно рассмотрен процесс концептуализации, показана связь между контекстом речи, мышлением и культурой. Описаны основные черты концептуальной теории метафоры, ее важная роль в концептуализации. Согласно теории, абстрактные понятия можно понять с помощью конкретных понятий. Этот процесс иллюстрируется примерами понятия «грех». В статье обсуждается, какая когнитивная модель может формироваться в сознании носителей венгерского языка по данному понятию и какие конкретные понятия участвуют в этом процессе.

Ключевые слова: концептуализация, концептуальная метафора, концептуальная теория метафоры, абстрактное понятие.

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN THE CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF SIN IN THE HUNGARIAN LANGUAGE

Ilona Lechner

of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Ukraine Berehovo Muzhajska street, 34

e-mail: lechner.ilona81@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7235-6506

The study presents a detailed consideration of the conceptualization process, the relationships between language, thinking, and culture. A concept has meaning to us only if we have any experience with it. The conceptualization of a concept, that is, the creation of its meaning, can take place in our minds as a result of various cognitive processes, much of which can be traced back to our physical experiences. All of these contribute to the success of the interpretation of objects/events/concepts in our physical, social, and cultural environment, i.e. the creation of meaning. These cognitive mechanisms, of course, do not function consciously and without them it would be impossible for us to interpret the entities of the world around us. The function of conceptual processes is therefore to help us structure our conceptual system, as well as to expand and change it by interpreting new experiences.

Among the cognitive mechanisms, I analyze the conceptual metaphor using the abstract concept of 'sin' as an example. 'Sin' is a concept that is present in the thinking of all people, permeating our lives regardless of whether a person is religious or not. Yet, if we were to explain what 'sin' is, we would most likely have to think a lot to formulate the definition.

The concept of 'sin' is closely linked to religion. However, the present study does not address the detailed theological interpretation of the definitions postulated by different churches. In this article, I approach the concept from the perspective of cognitive science. The aim of the research is to explore the conceptualization process based on the metaphorical linguistic terms used in the Hungarian Bible; specifically what conceptual metaphors can be discovered in the Hungarian language, and what specific entities (source domains) provide mental access to the abstract concept (target domain).

In order to achieve the research goal, the study presents the main features of conceptual metaphor theory and emphasizes its important role in conceptualization. Metaphors are traditionally classified as poetic images, and their interpretation is seen as the task of writers. The function of metaphors is thus to achieve some artistic or rhetorical effect.

According to the followers of cognitive linguistic theory, however, the main task of the discipline is to describe the metaphors of natural language, as conceptual metaphor is one of the fundamental tools of the conceptualization process. The study discusses the elements of conceptual metaphors, the basis of metaphors, and the levels of metaphor research. According to one of the main statements of the theory, abstract concepts can be understood with the help of concrete concepts. Metaphorical conceptualization is thus presented in the article on the example of the concept of 'sin', listing a number of metaphorical linguistic expressions and the conceptual metaphors behind them. It presents the cognitive model of the mentioned concept in the mind of the Hungarian-speaking individuals, and explains what specific concepts are involved in this process.

Keywords: *conceptualization, conceptual metaphor, conceptual metaphor theory, abstract concepts.*

Постановка проблеми. Поняття має для нас значення, сенс, воно вміщує інформацію лише тоді, коли наявний пов'язаний із ним досвід. Значення насправді ідентичне концептуалізації [1, с. 243]. Концептуалізація поняття, тобто створення його значення в нашій свідомості – це сукупність різних когнітивних процесів, наприклад, категоризації, створення концептуальних рамок (фреймів), метафори, метонімії, концептуальної інтеграції, упорядкування форми-фону, візуальної схеми тощо, унаслідок яких більшість процесів можна підпорядкувати нашому фізичному сприйняттю, досвіду. Ми можемо створити метонімічні відносини між поняттями всередині фрейму та метафоричні відносини між поняттями різних фреймів. З нашого досвіду під час фізичного, а також перцептивного сприйняття ми будуємо візуальні схеми, які використовуємо для встановлення ментальних просторів та подальших зв'язків. Усе це сприяє успіху трактування предметів / подій / понять у нашому фізичному, соціальному та культурному середовищі, тобто, власне, створенню значення.

Когнітивні механізми функціонують не свідомо, і без них нам було б неможливо інтерпретувати сутність та явища навколишнього світу. Функція концептуальних процесів – це не що інше, як допомога нам у побудові нашої концептуальної системи, а також її розширення та зміни при інтерпретації нового досвіду [8].

У пропонованій статті з-поміж когнітивних механізмів детально розглянемо концептуальну метафору, використовуючи абстрактне поняття «гріх» як приклад. «Гріх» – це поняття, наявне в мисленні всіх людей, воно пронизує наше життя, незалежно від того, чи вважає людина себе релігійною, чи ні. Однак якщо нам довелося б пояснити, що таке «гріх», ми, імовірно, ретельно задумалися б над визначенням.

Гріх тісно пов'язаний із релігією. Проте це дослідження не стосується детальної теологічної інтерпретації визначень, установлених різними церквами. У цій статті інтерпретуємо поняття з погляду когнітивної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми можемо спиратись на праці багатьох міжнародних лінгвістів та дослідників цієї теми. Основою нашої концептуальної системи є мозок, який підтримує конструкційні операції, що відбуваються під час концептуалізації. Концептуальна система побудована значною мірою на нашому перцептивному досвіді, здобутому завдяки нейронам мозку, точніше їхнім функціям [3], отже, ми інтерпретуємо світ у термінах, значення яких створені внаслідок нашого сприйняття. Ця теорія докорінно суперечить думці, що значення отримується шляхом референції (посилання), тобто між поняттям та об'єктом реалізується референтний зв'язок [2].

Отже, концептуальна система людини є модальною системою, головна особливість якої полягає в тому, що тілесні переживання, культурні чинники та контекстуальний вплив відіграють центральну роль у процесі інтерпретації. Центальною в цій системі є концептуальна метафора.

Метафори традиційно кваліфікують як поетичні образи, і їхня інтерпретація вважається завданням письменників та дослідників літератури. Функція метафор полягає у досягненні певного художнього чи риторичного ефекту.

На думку послідовників когнітивної теорії мови, основним завданням дисципліни є опис метафори природної мови, оскільки концептуальна метафора – один із основних засобів процесу концептуалізації [1].

Лінгвістичну основу когнітивної теорії метафори (cognitive metaphor theory, CMT) заклали Лакофф та Джонсон (1980) у книзі «Метафори, якими ми живемо» (*Metaphors We Live By*). Ця праця стала основою, на якій когнітивні лінгвісти ґрунтували подальші

дослідження, доповнюючи та розширюючи оригінальні ідеї лінгвістів – «батьків» цієї теорії. У формулюванні З. Кевечеш (Kövecses) [4], концептуальна метафора з когнітивно-лінгвістичного погляду – це розуміння понять одного понятійного домену (цільового домену) іншим понятійним доменом (вихідний домен). Він зазначає, що «метафори використовуються звичайними людьми без найменших зусиль (не усвідомлюючи цього), це не привілей особливо талановитих людей» [4, с. 14]. Мовні прояви концептуальних метафор – це передусім метафоричні мовні вирази. Водночас метафори існують в нашій системі концептуалізації не лише на мовному, але й на концептуальному рівні. У формулюванні Лакоффа та Джонсона, «поняття метафорично структуроване, діяльність також метафорично структурована, а звідси випливає, що мова також метафорично структурована». [9, с. 5]. Між різними доменами існує сумісність, і це означає, що ми можемо інтерпретувати один домен за допомогою знань, що містяться в іншому. Цей процес і є метафоричним мисленням [5].

Метафора, на думку Банжеровського (*Bančerowski*), є «для людини інструментом, який дозволяє виражати конкретно певні абстрактні дії та їхній зміст. Завдяки метафорі можна краще зрозуміти те, що ми не в змозі зрозуміти повністю, а саме емоції, цінності, психічні процеси» [1, с. 322].

У пропонованій статті підґрунтям для аналізу метафоричних мовних виразів слугує викладена вище теорія концептуальної метафори.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити процес концептуалізації на основі метафоричних мовних висловлень, що їх спонтанно використовують носії мови, спираючись при цьому на основу та елементи метафор, а також рівні їхнього дослідження.

Як про це вже йшлося, концептуальні метафори формуються згаданими доменами, вихідним та цільовим, між якими відбуваються відображення або мапування. Відповідно до СМТ, у системі метафоричних відображень певні елементи абстрактного поняття (цільовий домен) проектується на відповідні елементи більш конкретного (вихідний домен) поняття, що забезпечує доступ до абстрактного поняття, у такий спосіб допомагаючи зрозуміти його. Цей процес здебільшого відбувається в напрямку від конкретного до абстрактного, що є принципом односпрямованості [4]. Для наочності розглянемо приклад. Ми часто чуємо висловлення пар, як-от «наші стосунки зайшли в глухий кут», «ми дійшли до роздоріжжя», «ми пройшли довгий шлях» тощо. Ці ідіоматичні вирази засновані на когнітивній метафорі КОХАННЯ – ПОДОРОЖ, яка має нижчевказану систему мапування [4, с. 23]:

<i>Джерело: ПОДОРОЖ</i>		<i>Ціль: КОХАННЯ</i>
мандрівники	→	закохані
засіб пересування	→	стосунки закоханих
подорож	→	події, що відбуваються в ході стосунків
пройдена відстань	→	прогрес стосунків
перешкоди на шляху	→	труднощі в стосунках роздоріжжя, рішення
куди йти далі	→	рішення закоханих
ціль подорожі	→	ціль стосунків

Не всі елементи вихідного домену проектується на цільовий домен, натомість обираються найбільш доцільні з них, відповідно до поточного контексту. У вихідного домену є безліч різних аспектів, із яких ми обираємо, після чого присвоюємо їм відповідні аспекти цільового домену.

Важливо зазначити, що наша основна розумова здатність – дотримуватися так званого принципу інваріантності, сутність якого в тому, щоб «ураховуючи аспект(-и), залучені до метафоричних мапувань, переносити з вихідного домену до цільового таку кількість інформації, яка корелює з властивостями візуальної схеми цільового домену!» [4, с. 114]. Отже, вихідний домен зберігає свою істотну структуру, залишаючись *інваріантним* [4].

Однак виникає питання: як ми обираємо вихідний домен для цільового домену? Чи можемо інтерпретувати будь-яке абстрактне поняття через конкретне?

Згідно з традиційною теорією метафори, існує схожість між двома поняттями, тобто ми можемо говорити про одне поняття через інше, якщо вони чимось схожі між собою. Як приклад, можемо назвати угорську фразу «*gózsás arc*» (у перекладі означає «рум'яне обличчя», дослівний переклад – «трояндове обличчя»), де, на нашу думку, виявляємо схожість між кольором троянди та кольором шкіри. Проте це виражається не в традиційному формулюванні, а у використанні метафори як декоративного елемента мови. Ми не можемо використовувати вислів «небесно-блакитний колір його обличчя», бо немає схожості між небом і кольором обличчя людини [4].

Однак когнітивна лінгвістика заперечує існування реальної подібності між двома поняттями, які беруть участь у концептуальній метафорі. Дослідники стверджують, що концептуальні метафори можуть базуватися на аналоговому взаємозв'язку між вихідним та цільовим доменами, а також на співвідношенні елементів фізичного сприйняття [5]. Отже, концептуальна метафора не базується на подібності, а мотивована досвідом ('experiential basis') [9].

Для створення метафор використовуємо власний досвід та фізичні сприйняття, набуті в повсякденному житті. Ставимо мету: дістатися до окресленого місця. За потреби закупитися, варто зайти до магазину. Щоб досягнути мети в житті, треба зреалізувати низку дій. Отже, цей досвід мотивує концептуальну метафору ЦІЛІ-ДЕСТИНАЦІЇ. Коли ми розлючені через щось, відчуваємо тілесний жар. Це мотиваційна основа метафори ГНІВ-ЖАР.

Услід за Кевечешем, розрізняємо три рівні дослідження метафори, з огляду на те, що саме цікавить дослідника:

1. Рівень над індивідуальним (супраіндивідуальний рівень): на цьому рівні метафори розглядаються без контексту, абстраговані від носія мови.
2. Рівень особистості (індивідуальний): наявні в концептуальній системі носіїв мови метафори досліджують насамперед психолінгвісти та когнітивні психологи.
3. Субіндивідуальний рівень: дослідники розглядають фізичний та перцептивний досвід, який може послужити основою для концептуальних метафор, мотивує їх появу [4].

Когнітивні лінгвістичні дослідження здебільшого проводяться на супраіндивідуальному рівні. У своїх аналізах лінгвісти визначають конвенціоналізовані концептуальні метафори та їхні системи, що трапляються в різних мовах. Це здебільшого корпусні лінгвістичні дослідження, аналіз матеріалу словників та мовних баз даних, які здійснюються за допомогою методу «зверху вниз» ('top down') [12], що означає припущення наявності певних концептуальних метафор на основі словникових прикладів.

Ігнорування контексту та розгляд інтуїтивних прикладів були предметом численних критик стосовно когнітивної теорії метафори [6]. У відповідь на це Кевечеш вважає доцільним чітко розмежувати вищезазначені рівні й окреслити мету досліджень на кожному з них. На рівні особистості визначають конкретні метафоричні мовні висловлення. Отже, як науковці, ми будемо дослідження «знизу вгору» ('bottom up'), у такий спосіб «аналізуючи велику кількість виразів (наприклад, цілі корпуси), ідентифікуючи метафоричні вирази

систематично, використовуючи при цьому чітко визначений протокол, а потім дивимось, як поведуться метафоричні елементи в конкретній ситуації (із семантичного, структурного, прагматичного, естетичного тощо погляду) і, можливо, наприкінці багатоступеневого процесу ми доходимо до постуляції концептуальних метафор. Тому в таких дослідженнях зосереджуємося на мові та мовних метафорах, а також їхній поведінці». [6, с. 88]. Ці два методи аналізу повинні доповнювати один одного, якщо ми прагнемо якомога точніше описати абстрактне поняття. Кількісні дослідження повинні доповнюватися інтуїтивним якісним аналізом.

У процесі дослідження проаналізовано повний текст угорської Біблії в перекладі Каролі Гашпара. Для спрощення пошуку використовувалася онлайн-версія Біблії, доступна в інтернеті. Використовуючи пошуковий термін 'гріх', отримали 676 результатів уживання цього іменника. Досліджуване слово трапляється 446 разів у Старому Завіті та 230 разів у Новому Завіті.

Зібрані в такий спосіб біблійні уривки проаналізовано з погляду змісту, відібрано метафоричні мовні вирази, пов'язані з концепцією гріха, які сформували корпус дослідження [10].

Однак виникає питання: яке висловлення можна вважати метафоричним? Для отримання відповіді використано принципи так званої процедури ідентифікації метафори (*metaphor identification procedure, MIP*), розробленої членами сформованої нещодавно групи *Pragglejaz* [11]. Застосування цієї багатоетапної процедури унеможливорює суб'єктивність, мовну інтуїцію дослідника [7, с. 5].

Спираючись на метафоричні мовні вирази, зібрано концептуальні метафори, а також систематизовано їх заради наочності.

У результаті дослідження можна зробити висновок, що в процесі концептуалізації беруть участь такі концептуальні метафори «гріха»:

Метафора ГРІХ – ЖИВЕ СТВОРІННЯ

У корпусі дослідження трапляється чимало метафоричних мовних виразів, які доводять, що зазначена концептуальна метафора існує в угорській мові.

Як доказ існування концептуальної метафори *ГРІХ – ЖИВЕ СТВОРІННЯ* подаємо певні узагальнення, які, крім концептуальної метафори (через обмеження щодо обсягу) мають не один мовний приклад, виділений курсивом, а й інші. Пор.:

- ЛЮДИНА / ТВАРИНА → *a bűn az ajtó előtt leselkedik* ('гріх ховається за дверима');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, ЩО ПЕРЕСЛІДУЄ → *bűntöknék büntetése utolér titeket* ('кара за ваші гріхи наздожене вас');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, вік якого може змінюватися, воно може стати старшим → *minden bűneinket öregbítettük* ('ми зістарили всі свої гріхи');
- КУПЕЦЬ → *magokat teljesen eladták a bűnnek* ('себе повністю продали гріху');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, яке можна розмножувати → *sokasítá Amon a bűnt* ('Амон розмножив гріх');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, з яким ми боремося, яке може побороти нас → *bűneim erőt vettek rajtam* ('мої гріхи перебороли мене');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, яке спокушає → *a megkörnyékező bűnt* ('гріх, що підкрадається');
- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, яке може бути БАТЬКОМ або МАТИР'Ю → *a bűn gyermekei* ('діти гріха');

- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, яке може бути дитиною батька або матері → *bűnt szül* ('породжує гріх');

- ЛЮДИНА, яка може про щось розповісти, свідчити проти когось, позбавити його добра → *bűneink bizonyoságot tesznek mi ellenünk* → *bűneitek fordították el ezeket tőletek* → *bűneitek fosztottak meg titeket e jótól* ('наші гріхи свідчать проти нас → ваші гріхи відвернули це від вас → ваші гріхи позбавили вас цього добра');

- ПАН, ПОВЕЛИТЕЛЬ → *szolgája a bűnnek* ('слуга гріха');

- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, що має тіло та емоції → *a bűnnek teste, levetkezvén az érzéki bűnök testét* ('тіло гріха, скинувши тіло гріха чуттів');

- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, яке існує всередині іншого створіння, може заподіяти йому шкоду (схема РЕЗЕРВУАР) → *a bennem lakozó bűn*, → *kárhoztatá a bűnt a testben* ('гріх, що живе в мені, → приречений гріх в тілі');

- ЖИВЕ СТВОРІННЯ, що має силу → *a bűn ereje pedig a törvény* ('силою гріха є закон').

Концептуальна метафора ГРІХ – ОБ'ЄКТ (ПРЕДМЕТ)

ГРІХ – це не що інше, ніж

- ПРЕДМЕТ, який

- має вагу (важкий) → *a bűnök megnehezédtek* ('гріхи стали важчими');

- має розмір, що може змінюватися → *nagy bűnt hoztál* → *bűnt növelitek* ('ти приніс великий гріх → збільшує гріх');

- ПРЕДМЕТ, який

- можна носити, як, наприклад, елемент одягу → *viseljéd a bűn terhét* ('неси тягар гріха');

- можна поділити з іншими → *ne légy része a más bűneiben* ('не бери частку гріхів інших');

- можна обміняти (товар) → *a bűnért való pénz*, → *bűnök váltságáért* ('гроші за гріх → викуп гріхів');

- можна перемістити → *bűnt ne vigyenek oda* ('гріха не несить туди');

- якого можна позбутися різними способами:

- можна сховати → *háta mögé vet* ('закидає за спину') (виходить з метафори БАЧИТИ – ЗНАТИ, якщо щось знаходиться за моєю спиною і я це не бачу, тоді я і не знаю про це);

- хтось може відібрати → *elveszi a világ bűnét* ('забирає гріхи світу');

- про нього можна забути → *bűneikről meg nem emlékezem* ('про їх гріхи я не пам'ятаю');

- можна присвоїти іншим → *tulajdonítsad nekünk a bűnt* ('присвоюй їм гріхи');

- який можна знищити → *letöröltem... mint felhőt a bűneidet* ('я стер... неначе хмару, твої гріхи');

- який можна збирати → *bűnre bűnt halmozzanak* ('збирає гріх на гріх');

- який можна пам'ятати, як в реєстрі → *bűnöket számon tartod* ('гріхи всі пам'ятаєш');

- який ми тягнемо за собою → *a vétket hazugságnak kötelein vonszák, és a bűnt mint szekeret köteleken* ('погрішності тягнуть на мотузці брехні, а гріх неначе на возі, прив'язаний');

- який може загубитися та який можна знайти → *kerestetik az Izráel bűne* ('шукається гріх Ізраїлю').

Метафора ГРІХ – СТАН

Гріх – це такий СТАН,

– до якого можна потрапити ненавмисно, випадково → *nagy bűnbe keveredél* ('потрапив у великий гріх');

– у якому можна перебувати → *bűneiben járjon* ('нехай ходить у своїх гріхах');

– у якого є стадії (навмисна дія) → *valának első a bűnben* ('були першими в гріху');

– з якого неможливо вийти → *bűneim elborítják fejemet* ('гріхи поглинають мою голову');

– який має глибину → *mélyebben merültek bűneikbe* ('глибше занурились у свої гріхи');

– у якому ми залишаємося, помираємо → *bűneitekben fogtok meghalni* ('помрете у своїх гріхах');

– у якому народжуються → *bűnben születél* ('народився в гріху') (першорідний гріх);

– який може змінюватися → *a bűnnek ideig-óráig való gyönyörűségét* ('тимчасову красу гріха');

– який може передаватися (як хвороба) → *meg nem fertéztetek magokat... minden bűneikkel* ('заразили себе... всіма їх гріхами').

Трапляються й інші метафори гріха.

Гріх:

– ТАЄМНИЦЯ → *kitudódik a bűn* ('став відомим гріх');

– (ТАЄМНИЙ) ВЧИНОК → *a bűnön nem kapták (azért titkos, mert rossz → ha bevallod, nyíltta lesz)* ('не спіймали на гріху [тому що він таємний, недобрий → якщо зізнається, то стане відомим]');

– НЕЗАКОННИЙ, БРЕХЛИВИЙ ВЧИНОК → *ki vádol... bűnnel* ('хто звинувачує... в гріху');

– МІСЦЕ/ПРИЗНАЧЕННЯ, до якого можна потрапити → *bűnösök útján jár* ('іде шляхом грішників'); звідки можна повернутися → *megtéréndenek az ő bűnökből* ('повернуться з гріхів своїх'), звідки когось можна відвернути → *megtérítvén bűneitekből* ('відвернувши їх від гріхів'); куди можна когось привести (навіть попри його волю → *bűnre vezették őt* ('привели його до гріха');

– ЗВ'ЯЗОК → *bűneitől nem szakadt el* ('не відірвався від своїх гріхів');

– РАБСТВО → *ő szabadítja meg az ő népét annak bűneiből* ('він звільнить свій народ від його гріхів');

– ЗНАХОДИТЬСЯ ВНИЗУ → *felemeltelek a porból; → bűn alatt vannak* ('я підняв тебе з пороку; → вони під гріхом');

– ГРІШНІСТЬ – ЦЕ НЕНАВМИСНЕ ПАДІННЯ ВНИЗ → *bűnbe ne ejtsenek téged ellenem* ('щоб не кинули тебе у гріх проти мене');

– ГРІШНІСТЬ ОЗНАЧАЄ ЗІЙТИ З ПРАВИЛЬНОГО ШЛЯХУ → *tekervényes a bűnös embernek úta, bűnös térít meg tévelygő útjáról* ('складний шлях грішної людини, грішного повертає з невірного шляху');

– ГРІХ БРУДНИЙ → *minden bűnötöktől megtisztultok, a tisztátalanért* ('очищуся від всіх своїх гріхів, заради нечистих');

– НЕГРІШНА ЛЮДИНА Є ЧИСТОЮ → *a tiszta ember* ('чиста людина').

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Як засвідчує ілюстративна база дослідження, людина може стати грішною кількома способами:

1) навмисно, свідомо (*ne engedd a te szádnek, hogy bűnre kötelezze testedet* ('не дозволяй вустам примусити своє тіло до гріха'));

2) ненавмисно: хтось чи щось примушує людину до гріха (*bűnbe kevernének az én fejemet a királynál* ('ви би вплутали мою голову у гріх перед царем');

3) випадково, що можна викупити певною жертвою (*bűnössé lesz tévedésből* ('стане грішним через помилку');

4) несвідомо (*ha vakok volnátok, nem volna bűnötök; ámde azt mondjátok, hogy látunk: azért a ti bűnötök megmarad* ('якби ви були сліпими, ви б не мали гріха; але ви кажете, що бачите, тому ваш гріх залишається').

Концептуальна метафора ГРІХ-ВЧИНОК відіграє центральну роль у процесі концептуалізації, спосіб створення якої (таємний, незаконний тощо) також розкрито в корпусі дослідження. Вчинок може бути релятивізований, тобто можна діяти з більш або менш серйозними наслідками, які призводять до різних гріхів, від яких ми можемо відкупитися, отримати прощення по-різному.

Для того щоб з'ясувати, які зв'язки можна виявити між живими істотами, об'єктами, станами, діями, що використовуються як вихідний домен концептуальних метафор, та цільовий домен, тобто гріх та його природа, потрібен детальний аналіз окремих метафор в подальших наукових студіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bančzerowski J. A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. [Основні питання мови та мовної комунікації]. ELTE, BTK. Budapest, 2000. C. 217–245.
2. Barsalou L. W. Perceptual symbol systems. [Перцептивні системи символів]. *Behavioral and Brain Sciences*. 1999. № 22. P. 577–609.
3. Gibbs R. W. Embodiment and Cognitive Science. [Втілення та когнітивна наука]. New York; Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
4. Kövecses Z. A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. [Метафора. Практичний вступ до когнітивної теорії метафори]. Budapest : Typotex, 2005.
5. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. [Метафора в культурі: універсальність та мінливість]. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 2005.
6. Kövecses Z. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. [Теорія концептуальних метафор та критика теорії]. *Világosság* 8-9-10. 2006. C. 87–97.
7. Kövecses Z. Metaphor. A Practical Introduction. [Метафора. Практичний вступ]. Második kiadás. New York : Oxford University Press, 2010.
8. Kövecses Z., Benczes R. Kognitív nyelvészet. [Когнітивна лінгвістика]. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2010.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. [Метафори, якими ми живемо]. Chicago : University of Chicago Press, 1980.
10. Lechner I. A bűn-fogalom konceptualizációja a Biblia szövege alapján. [Концептуалізація поняття гріха на основі тексту Біблії] // Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.) *Nyelv és kép. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Budapest : Tinta Kiadó, 2015. P. 141–148.
11. Pragglejaz Group. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. [Метод визначення в дискурсі слів, використаних метафорично]. *Metaphor and Symbol*. 2007. 22 (1). P. 1–39.
12. Stefanowitsch A. Words and their metaphors: A corpus-based approach. [Слова та їх метафори: Корпусний підхід] // Stefanowitsch, Anatol–Gries, Stefan Th. szerk., *Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy (Trends in Linguistics 171)*. Mouton de Gruyter. Berlin; New York, 2006. P. 61–105.

REFERENCES

1. Banászowski J. A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. ELTE, BTK, Budapest, 2000. C. 217–245.
2. Barsalou L. W. Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*. 1999. 22. P. 577–609.
3. Gibbs R. W. Embodiment and Cognitive Science. New York; Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
4. Kövecses Z. A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest : Typotex, 2005.
5. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 2005.
6. Kövecses Z. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság*/ 8- 9-10. 2006. S. 87–97.
7. Kövecses Z. Metaphor. A Practical Introduction. Második kiadás. New York : Oxford University Press, 2010.
8. Kövecses Z.; Benczes R. Kognitív nyelvészet. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2010.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : University of Chicago Press, 1980.
10. Lechner I. A bűn-fogalom konceptualizációja a Biblia szövege alapján // Gező, T., Sárdi, Cs. (szerk.) *Nyelv és kép. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Budapest : Tinta Kiadó, 2015. P. 141-148.
11. Pragglejaz Group. MIP: A Method for Identifying Metaphorically Used Words in Discourse. *Metaphor and Symbol*. 2007. 22 (1). P. 1–39.
12. Stefanowitsch A. Words and their metaphors: A corpus-based approach // Stefanowitsch, Anatol–Gries, Stefan Th. szerk., *Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy (Trends in Linguistics 171)*. Mouton de Gruyter. Berlin; New York. 2006. P. 61-105.

Лехнер Ілона Густавівна, аспірантка Наукового університету імені Лоранда Етвеша (Будапешт, Угорщина), старший викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (Україна)

Лехнер Илона Густавовна, аспирант Научного университета имени Лоранда Этвеша (Будапешт, Венгрия), старший преподаватель кафедры филологии Закарпатского венгерского института им. Ференца Ракоци II (Украина)

Lekhner Iona, Ph.D. student of Eötvös Loránd University (Budapest, Hungary), senior lecturer of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine)

Стаття надійшла: 31.01.2020

Статтю прийнято до друку: 08.02.2020

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «**Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)**» входить до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (наказ МОН України № 515 від 16.05.2016 р.; додаток 12), ISSN 2521-1293, ICV 2017: 53.20. Електронну версію журналу включено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського. Збірник проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus (IC), Google Scholar.

Збірник виходить двічі на рік – у червні та грудні.

Наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій друкуємо українською, англійською та російською мовами.

Проблематика збірника

1. Актуальні питання теорії мови.
2. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.
3. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.
4. Лінгвістика тексту. Стилистичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць.
5. Мова сучасних ЗМІ.
6. Проблеми діалектології та ономастики.
7. Актуальні питання зіставної лінгвістики.
8. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.

Вимоги до змісту та оформлення статті

І. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ:

1. **Обсяг** відредагрованої автором статті – від 8 сторінок (від 15 000 друкованих знаків).

2. **Текст статті** має відповідати вимогам ДАКу України, згідно з яким обов'язковими є основні елементи: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок** у визначеному напрямі (їх виокремлюють рубриками в підрядку до тексту).

3. Статтю супроводжують 2 **анотації** українською та російською мовами (середній обсяг анотації українською та російською мовами – не менше як 500 друкованих знаків) та **Abstract** англійською мовою (не менше як 3000 друкованих знаків), де висвітлено актуальність, мету, завдання, результати та висновки дослідження. Якщо стаття не українською мовою, то вона супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків. Анотації та Abstract супроводжують **ключові слова** (до 7 термінів чи терміносполук).

4. Наприкінці публікації подати **References** – список використаної літератури, транслітерований латиницею (для транслітерації українського тексту варто користуватися офіційним електронним сервісом: <http://ukrlit.org/transliterations>; для транслітерації російського тексту – системою Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)).

У статті рекомендуємо здійснювати покликання на публікації в попередніх випусках збірника «**Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія (мовознавство)**». Архів випусків: (<https://sites.google.com/site/naukzapmovoznnavstvo/arhiv-nomeriv>).

II. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

1. Формат аркуша А4; усі поля – 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів (література, анотації, Abstract, References – 12 кеглем), стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів.

2. Ілюстративний матеріал друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – *жирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках «...»; покликання на ілюстративне джерело – у круглих дужках (Т. Шевченко).

3. Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-); використання лапок лише такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок *i под.*, *та ін.*, ініціали при прізвищах (напр., О. О. Гнатюк), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пропуск). Для уникнення невинуватених інтервалів потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

4. У тексті використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, то цитату оформлювати за зразком: «...“...”...»

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії наративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Покликання на наукові джерела в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, напр.: [4, с. 345; 7, с. 37–56].

7. Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати в круглих дужках, напр. (3, с. 15).

Послідовність структурних елементів статті:

- перший рядок – шифр УДК (звичайний шрифт, ліворуч);
- наступний рядок – назва статті (великі літери, напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – ім'я та прізвище автора (напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – назва навчального закладу, де працює або навчається автор (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – адреса навчального закладу (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – електронна адреса автора (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – номер автора ORCID iD (звичайний шрифт, по центру) (отримати його можна на сайті <https://ORCID.org/register>);
- через рядок – анотація українською мовою та ключові слова (не менше ніж 500 знаків);
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, анотація (не менше як 500 знаків)) російською мовою;
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, Abstract) англійською мовою;
- через рядок – основний текст статті з виділеними напівжирним шрифтом в підборку до тексту обов'язковими елементами (див. п. I. 2);

- через рядок – **ЛІТЕРАТУРА**. Список літератури оформлювати з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Подавати в алфавітному порядку. Джерела ілюстративного матеріалу нумерувати окремо;

- наступний рядок – **ДЖЕРЕЛА, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ** (за потреби);
- через рядок – **References**;
- через рядок – інформація про автора: ПІБ повністю, вчене звання, посада, місце роботи українською, російською та англійською мовами.

III. ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 811.161.2373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У СКЛАДІ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

У статті проаналізовано елементи лексико-семантичного поля «час» ...

Ключові слова:

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ВРЕМЯ» В СОСТАВЕ МЕТАФОРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯЗЫКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

В статье проанализированы элементы лексико-семантического поля «время»...

Ключевые слова:

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE COMPOSITION OF METHAPORTS (AS EXEMPLIFIED IN LITERARY WORKS BY MYKHAILO STELMAKH)

Alla Horobets'

Vinnitsia National Agrarian University

Soniachna St., 3, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

Introduction. *The article analyzes ...*

Purpose.

Methods.

Results.

Originality.

Conclusion.

Keywords:

Текст статті ...

Постановка проблеми (у контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор.

Мета і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19. Киев, 1987. 215 с.
2. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. Луцьк, 2011. № 3: Філологічні науки. Мовознавство, Ч. 2. С. 98–102.
3. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
4. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 8. С. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES

1. Antomonov A. Yu. Issledovanie strukturnoy organizatsii leksiko-semanticheskogo polya : dis. kand. filol. nauk : 10.02.19. Kiev, 1987. 215 s.
2. Huretska M. V. Leksyko-semantychne pole «rozdratuvannia». *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky; [redkol.: H. L. Arkushyn ta in.]. Luts'k, 2011. № 3: Filolohichni nauky. Movoznavstvo, Ch. 2. S. 98–102.
3. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.
4. Dribniuk O. T. Funktsii metafory u publitsystychnomu styli. *Mova i kultura*. 2011. Vyp. 14, t. 8. S. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (data zvernennia: 10.01.2020).

Горобець Алла Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Горобець Алла Владимировна, аспірантка кафедри українського мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри українського та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Horobets Alla, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

IV. УМОВИ ОПЛАТИ

Вартість однієї (повної чи неповної) сторінки становить 60 грн. Збір покриває

витрати, пов'язані з редагуванням статей, макетуванням та друком журналу. За пересилку збірника сплачує автор (під час отримання його у відділенні «Укрпошти» чи «Нової пошти»).

Оплата здійснюється лише після підтвердження редколегією прийняття статті до друку.

Одноосібні статті докторів наук друкуємо **безкоштовно**.

Кошти переказувати на картку для виплат ПриватБанку **4149 4991 0824 8434** (Прокопчук Людмила Володимирівна).

V. ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Редакційна колегія залишає за собою право на рецензування, редагування і відхилення статей. Статті, оформлені з порушенням вимог, не будуть розглянуті.

За зміст публікації, достовірність викладеної в ній інформації, дотримання автором принципів академічної доброчесності, а також за правильність перекладу та транслітерування відповідальність покладено на автора(ів).

Передрук матеріалів журналу – тільки з дозволу автора й редакції.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора(ів) на розміщення її електронного варіанта на сайті збірника та на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського НАН України.

Для опублікування статті потрібно надіслати на e-mail: **naukovizap@gmail.com** (Раднєвич Юлія Сергіївна, тел. 067-878-62-11) такі матеріали:

- 1) оформлену відповідно зазначених вимог статтю (**petrenko.doc**);
- 2) авторську довідку **українською та англійською мовами** (**petrenko_dovidka.doc**): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и), електронна адреса автора(ів)), поштова адреса чи відділення «Нової пошти», контактні телефони.
- 3) відсканований чек про оплату публікації (**petrenko_oplata.pdf**);
- 4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, засвідчену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня) (**petrenko_rez.doc**).

VI. КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція збірника «Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)»,

вул. К. Острозького, 32, корп. 1, каб. 313, м. Вінниця, Україна, 21001.

Телефон: (0432) 27-55-89.

<https://sites.google.com/site/naukzapmovoznavstvo/> – сайт збірника, який містить: політику (мета та завдання) наукового видання; склад редакційної колегії; процедуру рецензування та дотримання редакційної етики; порядок оформлення та подання публікації для оприлюднення;

<http://www.vspu.edu.ua> – сайт університету, де в рубриці «Оголошення» розміщено інформаційний лист, а в рубриці «Наукова робота» – архів випусків збірника;

naukovizap@gmail.com – електронна адреса редколегії для надсилання матеріалів.

Контактні телефони:

(0432) 27-55-89 (деканат);

067 878-62-11 (Раднєвич Юлія Сергіївна – технічний редактор).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 30

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **Є. Б. Барань**
Заступник головного редактора – **С. М. Амеліна**
Відповідальний секретар – **Л. В. Прокопчук**
Літературний редактор (англійська мова) – **О. В. Зарічна**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку **2020 р.**
Формат 60х84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman.ум. др. арк.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua